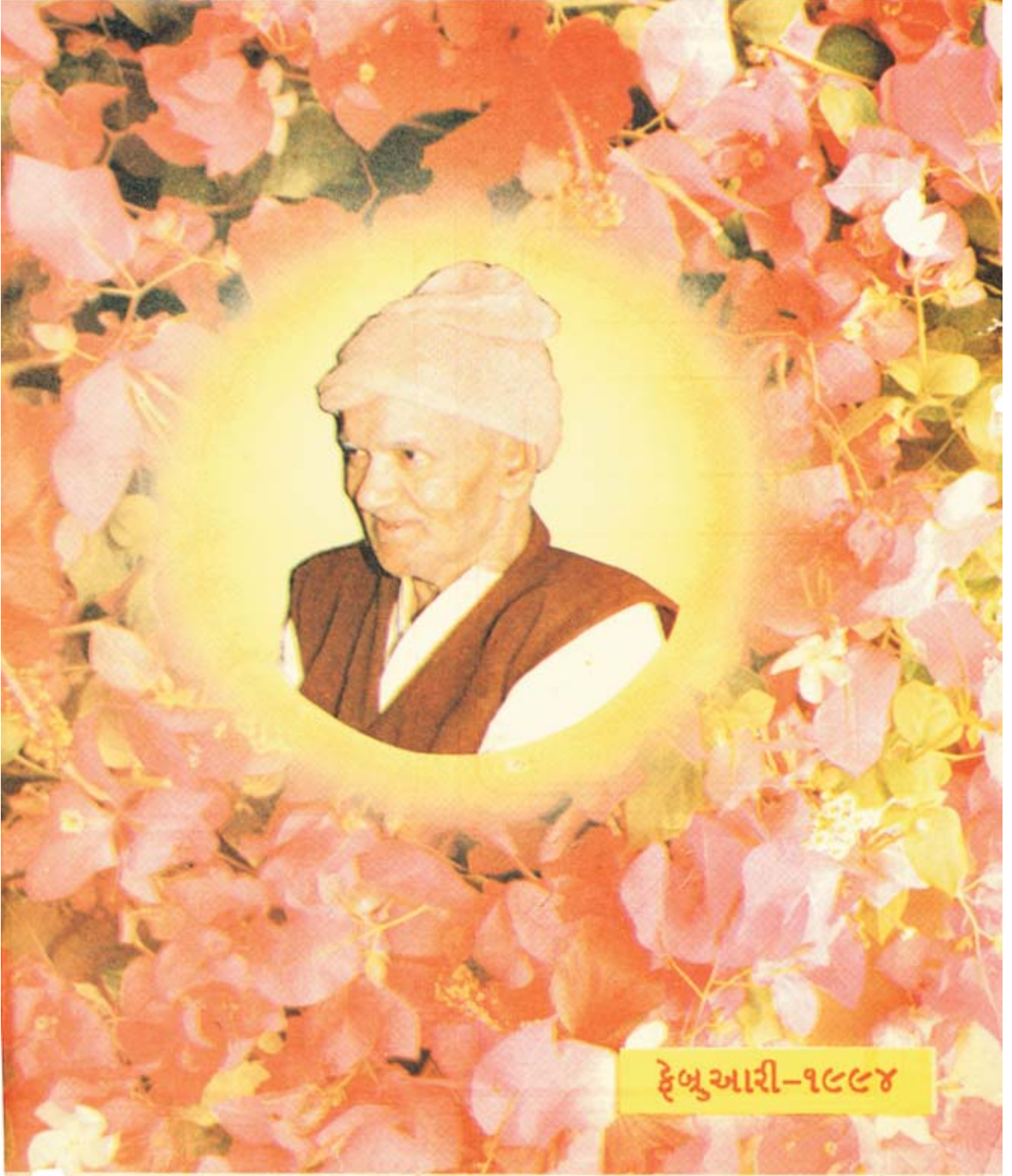

युग शक्ति गायत्री

फ़ेब्रुआरी-१९९४

ભૂત બનીશું કે દેવ ? નિર્ણય આપણે જાને કરીએ

એવું કહેવાય છે કે ભૂત-પ્રેત હોય છે અને તે સ્મશાનમાં રહે છે. તેમને એકાંત ખંડેર પસંદ છે. તેઓ ભૂતકાળની વિસંગતતાઓમાં જ (ઓતપ્રોત) રચ્યાપચ્યા ક્ષુબ્ધ રહે છે-બીજાઓને પણ તે અગ્નિમાં સળગાવતા રહે છે. તેઓ સ્વયં ભૂતકાળથી ડરે છે અને બીજાઓને પણ ગભરાવે છે, સળગે છે અને સળગાવે છે. તેઓ બધાને યાહે છે પણ કોઈને કંઈ આપતા નથી. શું ખરેખર આવા ભૂત હોય છે ? આપણે એ જોવાનું છે કે આ ભૂતની કલ્પના, ક્યાંય આપણા પોતાના વર્તમાન સ્વરૂપ ઉપર તો લાગુ નથી પડતી. કદાચ આપણે સ્વયં ભૂતોમાં રચ્યા-પચ્યા રહેતાં રહેતાં તો ભૂત નથી બની ગયા ને !

પંચતત્ત્વોને ભૂત-પંચભૂત તત્ત્વ કહેવાય છે. આપણું શરીર એ જ પંચભૂતોનું બનેલું છે અને તેમની સક્રિયતા માટે તેમને પદાર્થોના બળતણની આવશ્યકતા પડે છે. ભોજનના હેતુ માટે સ્થૂળ ખોરાક આ પંચભૂતો માટે જ લેવામાં આવે છે. શરીરનો અંત થતાં જ આ માટીની કાયા એ જ (માટીમાં) પંચતત્ત્વોમાં સમાઈ જાય છે. પરંતુ આત્મા શરીર નથી. તેને ખોરાક અને પોષણ, વિચારોની શ્રેષ્ઠતા અને ભાવનાઓની ઉત્કૃષ્ટતાથી મળે છે. તેનું ભોજન દેવોના ભોજન જેવું છે માટે જ શરીરને પંચભૂતની આ કાયાને ભૂત તથા ચેતનાને દેવ કહે છે.

આપણા સૌનું મૂળભૂત સ્વરૂપ દેવપ્રધાન છે. આપણું લક્ષ્ય દેવત્ત્વની ચરમસીમા સુધી પહોંચવાનું છે. દેવોની સંપત્તિ વિચારણા અને ભાવનાની ઉત્કૃષ્ટતા હોય છે. આ સંપત્તિ જ્યાં પણ વધારેમાં વધારે હશે ત્યાં જ સ્વર્ગીય વાતાવરણ બનશે. મનુષ્યમાં દેવત્ત્વ હશે તો પરિસ્થિતિઓ પણ સ્વર્ગીય બનેલી દેખાશે. જેઓ સતત આપતા રહે છે, આપવાનો જ એમનો સ્વભાવ છે, તેમને દેવતા કહે છે. દેવો સારાં કાર્યોમાં સહાયતા કરવા સતત દોડતા રહે છે-સર્વને વહેંચતા જ રહે છે. તે જ કારણે તેઓ સન્માન પામે છે અને અન્યો દ્વારા ધન કરવા માટે તેઓ પોતે સુપાત્ર બને છે. અમૃત પીએ છે. અમરત્વનો આનંદ લે છે અને અમૃત અપાવે છે. આનંદ મેળવતાં જ તેઓ ચારે બાજુ ઉલ્લાસ ફેલાવી દે છે.

અમારે એ નક્કી કરવાનું છે કે આપણે શું બનવા માંગીએ છીએ ?-ભૂત કે દેવ ? ભૂત યોનિમાંથી નીકળીને દેવ યોનિમાં પ્રવેશવા સંપૂર્ણ રીતે પોતાની ઈચ્છા અને પુરુષાર્થ પર નિર્ભર છે. યોગ્ય તો એ છે કે આપણે સંકલ્પ શક્તિ ફેલાવીએ અને અંદરના દેવત્ત્વને જગાવીએ. આત્મિક પ્રગતિ માટેનો આ એક સમાન રાજમાર્ગ દરેક માટે અવસર બને.

ઉપાસનાનું બીજું નામ યોગસાધના

આત્મતત્વનો પ્રકાશ મેળવવા માટે અથવા કોઈ સૂક્ષ્મ વિષયને સમજવા માટે એકાગ્ર-બુદ્ધિથી તેના ઉપર ધ્યાનસ્થ થવું પડે છે અને આ કાર્ય જે પ્રક્રિયા દ્વારા પૂરું થાય છે તે ઉપાસના અને યોગના નામે ઓળખવામાં આવે છે. આ ઉપચાર, ઉપક્રમ દ્વારા પરમાત્માના જેટલા નજીક પહોંચીએ છીએ તેટલી જ શ્રેષ્ઠતાઓ આપણા અંતઃકરણમાં ઉપજે છે અને વધે છે. આ પ્રમાણે આંતરિક શાંતિની ઉપલબ્ધિ થતી જાય છે. જે રીતે હિમાલયની ઠંડી હવા તે લોકોને વધારે શીતળતા આપે છે જે તે ક્ષેત્રમાં રહે છે. તે પ્રમાણે આગની ભટ્ટીઓ પાસે કામ કરતા લોકોને વધારે ગરમીનો અનુભવ થાય છે. જીવ પણ જેમ જેમ પરમાત્માની નજીક પહોંચી જાય છે, તેની સાથે ધનિષ્ઠતાથી જોડાઈ જાય છે, તેમ તેમ તેને તે વિભૂતિયોનો પોતાનામાં અનુભવ થાય છે, જે પરમ પ્રભુમાં ઓતપ્રોત છે.

ઉપાસનાનો અર્થ છે-પાસે બેસવું, નજીક હોવું (ઉપ=નજીક, અસ=રહેવું, હોવું) પરમાત્માની પાસે બેસવાથી જ ઉપાસના થઈ શકે છે. સાધારણ વસ્તુઓ પોતાની નજીક બેઠેલા ઉપર પોતાની વિશેષતાઓની અસર પાડી શકે છે તો પરમાત્માની નજીક બેઠેલાઓ ઉપર દૈવી વિશેષતાઓનો પ્રભાવ કેમ નહીં પડે ? જ્યારે બગીચામાં જતાં જ ફૂલોની સુગંધથી ચિત્ત પ્રસન્ન થઈ ઉઠે છે. ચંદનનું વૃક્ષ પોતાની નજીકનાં વૃક્ષોને સુગંધિત કરે છે. સજ્જનોના સત્સંગથી સાધારણ વ્યક્તિઓની મનોકામનાઓ સુધરે છે, પછી પરમાત્મા પોતાની છાપ તે માણસો પર કેમ નહીં છોડે જે નજીકતા માટે પ્રયત્નશીલ છે.

આત્મા પરમાત્માની નજીક પહોંચ્યા પછી તે વાત બને છે જે ગરમ લોખંડ અને ઠંડા લોખંડને એક સાથે બાંધવાથી બને છે. ગરમ લોખંડની ગરમી ઠંડામાં જવા લાગે છે અને થોડીવારમાં બન્નેનું

તાપમાન એકસરખું થઈ જાય છે. બે તળાવ જ્યાં સુધી અલગ-અલગ હોય છે ત્યાં સુધી તેના પાણીની સ્પષ્ટતા ઊંચી-નીચી બની રહે છે. પરંતુ જ્યારે વચ્ચે નાળું કાઢીને બન્નેને એકબીજા સાથે જોડવામાં આવે છે ત્યારે વધારે ભરેલા તળાવનું પાણી બીજા ઓછા પાણીવાળા તળાવમાં જવા લાગે છે અને આ પ્રક્રિયા ત્યાં સુધી ચાલે છે જ્યાં સુધી બન્ને તળાવની સપાટી સરખી ન થઈ જાય.

બે જળાશયોનું મિલન અથવા ગરમ-ઠંડા લોખંડનું પરસ્પર મળવું જે રીતે એકરૂપતાની સ્થિતિ ઉત્પન્ન કરે છે તેવી રીતે ઉપાસના અથવા યોગ દ્વારા આત્મા અને પરમાત્માના મિલન થવાથી-ગૂંથાઈ જવાથી દૈવી ગુણોનો તીવ્ર ગતિથી વધારો થવા લાગે છે.

યોગસાધનાનું પ્રયોજન પણ તેની સમાનતાને અસમાનતા સાથે જોડી દેવાનું જ છે. આ પ્રયોજનમાં જેટલી સફળતા મળતી જાય છે તેટલી માત્રામાં મનુષ્ય તે વૈભવ ઉપર પોતાનો અધિકાર જમાવતો જાય છે. જેના પ્રભાવને આપણે જડ-ચેતન જગતમાં આપણી ચારે દિશાઓમાં ફેલાયેલ જોઈએ છીએ. સીમાબદ્ધ સ્થિતિમાં આપણે તુચ્છ અને ગરીબ હોઈએ છીએ, પરંતુ અસીમ સાથે જોડવાથી મહાનતા પ્રાપ્ત કરવામાં કોઈ કઠિનાઈ રહેતી નથી. સિદ્ધ પુરુષોમાં જોવામાં આવતી વિશિષ્ટ ક્ષમતાઓ બીજું કશું નથી, વિરાટની સાથે તેની ધનિષ્ઠતાનો આરંભ ભેટરૂપ છે. વધેલી-ચઢેલી સ્થિતિ તો એવી બની જાય છે જેમાં આત્મા અને પરમાત્માની વચ્ચે કોઈ ખૂબ જ મોટું અંતર રહેતું નથી, બન્ને સમાન જ જોવામાં આવે છે.

યોગ તેમજ સાચી ઉપાસના બન્નેનો અર્થ છે આત્માને પરમાત્મા સાથે જોડી દેવું. આનાથી પરમાત્માની વિશેષતાઓ મનુષ્યમાં વહેવા લાગે છે,

પરંતુ બન્ને વચ્ચે જો કોઈ અડચણ મૂકવામાં આવે તો પ્રવાહ રોકાઈ જતા મનુષ્યને શ્રેષ્ઠતા પ્રાપ્ત નહીં થાય. જે રીત આગની પાસે આવવાથી લોખંડ ગરમ થાય છે. પરંતુ જો આગ અને તેની વચ્ચે કોઈ લાકડાની પાટલી રાખવામાં આવે તો લોખંડ આગની ગરમીથી વંચિત રહી જશે. તેવી રીતે જ્યારે ઉપાસનાની વિધિમાં આત્મા અને પરમાત્માની વચ્ચે કામનાઓનું અડચણ નાખવામાં આવે તો સાધક પરમાત્માને પામવાથી વંચિત રહી જાય છે. જે ઉપાસકમાં પરમાત્માના લક્ષણ સંકલિત થતાં જોવામાં ન આવે તો સમજી લેવું જોઈએ કે તેની આત્મા અને પરમાત્મા વચ્ચે કામનાઓ, ઈચ્છાઓ તથા વાસનાઓનો અવરોધ પડેલો છે અને જ્યાં સુધી તે અવરોધને હટાવવામાં ન આવે ત્યાં સુધી ઉપાસનાનું વાસ્તવિક ફળ મળી શકતું નથી. મોટા ભાગની પૂજા તથા ચંદન-વંદન કરવાવાળી ઉપાસના નથી. તેઓ ઉપાસનાનો આડંબર કરતા હોય છે. અથવા તો તેના આધારે તેને પોતાનું મહત્ત્વ પ્રદર્શિત કરવાનો ભાવ પકડી રાખે છે અથવા તેમની ઉપાસનાનું લક્ષ્ય કોઈ કામનાની પૂર્ણતાનું રહેલું હોય છે, પરમ તત્ત્વની પ્રાપ્તિ નહીં. એ જ કારણ છે કે એક પૂજારી જીવન-પર્યંત મંદિરમાં પૂજા-આરતી કરતો રહે છે પરંતુ તેને તે ફળ મળતું નથી જે ઉપાસનાના પરિણામસ્વરૂપે મળવું જોઈએ.

ઉપાસનાનું ફળ-પરિણામ છે. શ્રેષ્ઠતાઓની વૃદ્ધિ, કારણ કે પરમાત્મા સમગ્ર શ્રેષ્ઠતાઓનું કેન્દ્ર

છે. તેના સહકારથી આત્મા દિન-પ્રતિદિન ઉત્કૃષ્ટ બનતો જાય છે. ભક્તને પોતાનો ભગવાન બધામાં દેખાય છે, એટલે તે બધામાં સારા ગુણો જ જુએ છે અને તેની ચર્ચા-વિચારણા કરતાં કરતાં પોતાનો આનંદ અને બીજાના સદ્ભાવને વધારે છે. નિંદા અને ઈર્ષ્યા અસુરતાનાં બે મુખ્ય શસ્ત્રો છે. તેનો પ્રયોગ તેના ઉપર કરાય છે જેની સાથે શત્રુતાનો ભાવ હોય. જ્યાં બધા પોતાના જ હોય ત્યાં પોતાનાઓની નિંદા કેવી ? પોતાનાઓની ઈર્ષ્યા કેવી ?

પ્રેમ, કરુણા, આત્મીયતા અને સૌજન્યની રોકાય નહીં તેવી ધારાઓ પરમાત્મામાંથી વહેતી રહે છે. પ્રાણીમાત્રનું પોષણ-વૃદ્ધિ આ વિશેષતાઓ દ્વારા તે કરે છે. આવા ઈશ્વરની નજીક બેસવાવાળામાં, ઉપાસના અથવા યોગસાધના કરવાવાળામાં આ વિશેષતાઓ ઉત્પન્ન થાય છે. પોતાના ભાઈબહેનો સાથે પ્રાણીમાત્રની સાથે અનંત કરુણા અને આત્મીયતાની ભાવનાઓ ઉપાસકના અંતઃકરણમાં ઉત્પન્ન થતી હોય છે. સમગ્ર વિશ્વ તેને પોતાના આત્મસ્વરૂપમાં દેખાવા લાગે છે. તેને ચરિતાર્થ કરી તે પોતાના જીવનને સફળ બનાવે છે અને પોતાના અંતઃકરણમાં ધારણ કરતા રહીને અનંત શાંતિનો અનુભવ કરે છે. વૃદ્ધિ-સિદ્ધિઓ પણ તેની અનુગામી બનીને સાથે રહે છે.

ભગવાનની પ્રાર્થના કરો. માગણી નહીં. તમારી સ્થિતિ એવી નથી કે અછત અને કમજોરીને કારણે કોઈનું મોં જોવું પડે અને યાચના કરવા હાથ ફેલાવવો પડે.

પ્રાર્થના કરો કે તમારું સૂતેલું આત્મબળ જાગૃત થવા માંડે. પ્રકાશનો દીપક જે હાજર છે તે માત્ર ટમટમે જ નહીં, પરંતુ રસ્તો બતાવવાની સ્થિતિમાં રહે. મારું આત્મબળ મને દગો ન દે. સમગ્રતામાં ન્યૂનતાનો ભ્રમ થવા ન દે.

જ્યારે પરીક્ષા લેવા અને શક્તિ નિખારવા માટે મુશ્કેલીઓનાં ટોળાં આવે ત્યારે મારી હિંમત જળવાઈ રહે અને ઝઝૂમવાનો ઉત્સાહ પણ. એવું લાગ્યા કરે કે આ ખરાબ દિવસો સારા દિવસોની પૂર્વસૂચના આપવા માટે આવ્યા છે.

શુભ અને અશુભ બધું અહીંયાં જ છે

જગત ખરેખર શું છે ? મિથ્યા છે ? ભ્રમ છે ? કે પછી સત્ય ? જો તેને સત્ય માનવામાં આવે તો તે તો નિરપેક્ષ અને અપરિવર્તનશીલ છે. તેનું સ્વરૂપ સદા એક જ પ્રકારનું અથવા સ્થિર હોય છે, પરંતુ અહીં જે કંઈ જોવામાં આવે છે તે સ્થિર અને સ્થાયી નથી. આજે એક તો કાલે બીજું દેખાય છે. બધું બદલાતું રહે છે, પછી તેને સત્ય કેવી રીતે માનવું ? અસત્ સ્વીકારવાનો જ્યારે વારો આવે છે તો મૂંઝવણ એ થાય છે કે આંખો સમક્ષ દેખાતું દેશ્ય મિથ્યા કેવી રીતે હોઈ શકે ?

તક્ષવત સ્પષ્ટ સમજવો હોય તો કોષવિજ્ઞાનનો સહારો લેવાય છે. વિજ્ઞાન કહે છે કે પ્રાણી અને વૃક્ષ અસંખ્ય કોષો એકઠા થવાથી બને છે. પરંતુ માત્ર આંખો વડે તેને ક્યાં જોઈ શકાય છે ? ચક્ષુઓથી તો વનસ્પતિની છાલ અને લાકડું જ જોવા મળે છે અને પ્રાણીઓનાં હાડકાં, માંસ જ જોવા મળે છે. મૂળ ઘટકો તો દેખાતા જ નથી. પણ સૂક્ષ્મદર્શક દ્વારા જોવામાં આવે ત્યારે જ કોષ વગેરે સ્પષ્ટ રીતે જોઈ શકાય છે. માત્ર કોષો જ નહીં પણ તેની અંદરની રચના પણ પ્રત્યક્ષ જોવા મળે છે અગર તેને અધિક શક્તિશાળી ઇલેક્ટ્રોનિક માઈક્રોસ્કોપ વડે જોવામાં આવે તો બનાવટ કંઈક જુદી જ જોવા મળે છે. આ મોટા માઈક્રોસ્કોપમાં જે કંઈ જોવા મળ્યું તે બધું બદલાઈ ગયેલું જણાયું. ઇલેક્ટ્રોનિક માઈક્રોસ્કોપથી પણ વધારે શક્તિશાળી યંત્ર બનાવવામાં આવે તો સંભવ છે કે કોષ વિખેનું રહસ્યમય વસ્તુ પ્રકાશિત કરે. આ પ્રમાણે જેમ જેમ વધારે શક્તિશાળી યંત્રો વિકસિત કરવામાં આવશે તેમ તેમ પાછળનાં તથ્યો બદલાતાં જશે. આ ક્રમ સતત ચાલું રહેવાનો. આનો કોઈ અંત નથી. આવી સ્થિતિમાં સત્ય-અસત્યનો નિર્ણય કરવો સંભવ નથી. જો પહેલાને સત્ય માનવામાં આવે તો તે પછી મળેલાં તથ્યો પ્રગટ

થતાં આગળનાં તથ્યો ભ્રમ લાગશે. પાછળથી થયેલાં રહસ્યોદ્ઘાટન એક સમયના પ્રસ્થાપિત સત્ય ભ્રાંતિ સિદ્ધ થઈ જાય છે. આ શુંખલા ક્યારેય અટકવાની નથી.

વૈજ્ઞાનિકોએ પૃથ્વીના પોતાની ધરી પર એક પૂર્ણ ચક્કરના આધારે રાત-દિવસને ૧૨ કલાકમાં વહેંચ્યા અને કલાકોને બતાવતી બાર કલાકની ઘડીઓનું નિર્માણ કર્યું, કારણ કે રાત અથવા દિવસમાં સમયનું અનુમાન લગાવી શકાય અથવા રાત્રી કેટલી બાકી છે અને દિવસ કેટલી ચઢી ગયો છે તેનો અંદાજ મળી શકે. આપણે ત્યાં રાત-દિવસ લગભગ સમાન અવધિના હોય છે. ગરમીની ઋતુમાં દિવસો એક બે કલાકના મોટા હોય છે તો ઠંડી ઋતુમાં એટલી જ રાત્રિ મોટી હોય છે. રાત-દિવસની કલાકોની સરભરતા કરી દેવામાં આવે તો વર્ષ દરમ્યાન બન્ને લગભગ સરખા ગણી શકાય. પરંતુ ઈંગ્લેન્ડમાં ગરમ દિવસોમાં જ્યારે રાતના અગિયાર વાગે છે ત્યારે સૂર્ય આકાશમાં ચમકતો જોવા મળે છે. નોર્વે અને ફિનલેન્ડ જેવા દેશોમાં તો સ્થિતિ ઘણી વિલક્ષણ છે. ત્યાં કેટલાક પ્રદેશોમાં ત્રણ મહિનાની રાત્રિ અને ત્રણ મહિનાના દિવસો હોય છે. અર્થાત્ જ્યારે ઘડિયાળો દિવસ બતાવે છે, ત્યારે પણ ત્યાં રાત્રિ હોય છે અને દિવસના લાંબા સમયગાળામાં રાત પણ આવે છે તો પણ ત્યાં દિવસનો પ્રકાશ દેખાય છે. હવે સત્ય કોને માનવું ? પ્રત્યક્ષ દેશ્યને કે પછી ઘડિયાળને ? ઘડિયાળને તો અસત્ય પણ ન કહી શકાય કારણ કે પૃથ્વીની ખાસ તે વિશેષતા ઉપર આધારિત છે કે જેના કારણે પૃથ્વી ૨૪ કલાકમાં એક વખત પોતાની ધરી પર એક આંટો પૂરો કરે છે, જે રાત-દિન માટે જવાબદાર છે.

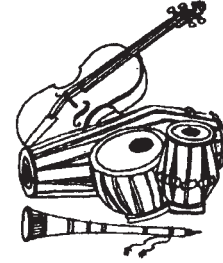
આવાં કેટલાંય ઉદાહરણો આપી શકાય તેમ છે. જેમાં સત્યાસત્યનો નિર્ણય અઘરો છે. એક નાની

રેખા સીધી છે કે વક્ર તે કહેવું મુશ્કેલ હોય છે કારણ કે તે રેખા એક મોટા વૃત્તનો અંશભાગ હોઈ શકે છે. તે સમયે તે વક્ર હશે, પણ આંખોને તે સીધી દેખાય છે. પૃથ્વી ફરે છે પણ તે સ્થિર હોય તેવી પ્રતીતિ થાય છે. સૂર્ય સ્થિર હોવા છતાં આપણી ઇન્દ્રિયોને ફરતો દેખાય છે. આ પ્રત્યક્ષ અનુભૂતિઓ છે. તેને અસત્ય કેવી રીતે માની શકાય ? આવાં જ સુખ-દુઃખ, જીવન-મરણ, સારું-ખોટું, ધર્મ-અધર્મ, ધૃષ્ટા-પ્રેમ જેવી કેટલીય બાબતો છે જ્યાં શુભ-અશુભના નિર્ણયમાં બુદ્ધિ માર ખાય છે. એવું જોવામાં આવે છે કે એક વાત યા વસ્તુ કોઈને સુખ પહોંચાડે છે, તો બીજી પળે અન્યને માટે દુઃખનું કારણ બને છે. પછી તેને સુખકર કે દુઃખકર માનવી તે અજાણ છે. અગ્નિ વ્યક્તિને સળગાવી દે છે, પણ તે ભૂખથી પ્રાણ છોડનાર વ્યક્તિ માટે ભોજન પણ પકાવી શકે છે. એક જગ્યાએ તે મૃત્યુજન્ય બને છે તો બીજી જગ્યાએ જીવન રક્ષક, તેની વાસ્તવિક સત્તા કેવી છે ? જીવનદાયી કે પ્રાણહારી ?

આનો ઉત્તર વેદાંત આપે છે. તે કહે છે કે આ દુનિયા ન તો સુખદાયક છે કે દુઃખદાયક, નથી જીવનદાયક કે નથી પ્રાણઘાતક, નથી શુભ કે નથી

અશુભ, પરંતુ બન્નેનું મિશ્રણ છે. અહીં શુભ પણ છે અને અશુભ પણ, સુખ પણ છે અને દુઃખ પણ, બન્નેના માપ ઓછા-વધુ હોઈ શકે છે. પરંતુ પૂર્ણ શુભ અથવા પૂર્ણ અશુભ, પૂર્ણ સત્ય યા પૂર્ણ અસત્યની કલ્પના નથી કરી શકાતી. આ વાસ્તવિકતાથી પર છે. વેદાંતે આને જ 'માયા' અથવા મિથ્યા કહી છે.

પરસ્પર વિપરીત અને ભાવ જ માયા છે. આમાંથી મુક્તિનો એક માત્ર માર્ગ આ છે કે આપણે પોતાની દૃષ્ટિ હંમેશાં ખુલ્લી રાખીએ અને બદલાયેલી પરિસ્થિતિઓમાં ઉત્કૃષ્ટ ઉપયોગિતાના આધારે શ્રેષ્ઠતમ સત્યને અપનાવીને પોતાની રીતભાત, આચાર-વિચાર આવશ્યક ફેરફાર માટે તૈયાર રહીએ, નિરપેક્ષ સત્ય તરફ આગળ વધવાનો આ એક માત્ર માર્ગ છે.

બિહાર પ્રાંતમાં હેમંતપુર નામનું કોઈ એક વેળા મોટું શાનદાર રાજ્ય હતું. હાલમાં તો તેનો નાશ થયેલા અવશેષો જ બાકી રહ્યા છે. તેના ખંડેરોમાં કોઈ કોઈવાર એક ક્ષીણ શરીરધારી સાધુની મૂર્તિ આકાશમાં ઉડતી દેખાય છે. તેમાં પ્રવેશ કરવાથી એવી ખાતરી થાય છે કે તેની અંદર કોઈ પુરુષ રહે છે. પાણી ભરેલો ઘડો, ત્રાસક, માટલું વગેરે વસ્તુઓ કોણ જાણે ત્યાં કોણે મૂકી હશે.

એવું કહેવામાં આવે છે ત્યાંના રાજા સાહેક સિંહાસન પર બિરાજમાન હતા. ત્યારે તેમની પ્રેરણાથી તે સાધુએ તાંબામાંથી સોનું બનાવવાનો પ્રયોગ કર્યો હતો. તે પૂરો થાય તે પહેલાં ભૂલથી તે કઢાઈમાં પડીને પ્રાણ ગુમાવી બેઠો હતો. સાધુના આત્માને આ નિષ્ફળતા પર મોટું દુઃખ થયેલ. તે હાલ પણ ભૂતરૂપે તે ખંડેરોમાં ફરતો દેખાય છે.

જો દષ્ટિકોણ બદલાઈ જાય તો.....

અસુર, મનુષ્ય અને દેવતા દેખાવમાં તો એક જ આકૃતિ દેખાવે છે પરંતુ અંતર તેમના સ્વભાવમાં હોય છે. અસુર તે છે જે પોતાનો નાનો સ્વાર્થ સાધવા માટે બીજાનું મોટામાં મોટું નુકસાન કરી શકે છે. મનુષ્ય તે છે જે પોતાનો સ્વાર્થ તો સાધે જ છે પણ ઉચિત-અનુચિતનું ધ્યાન રાખે છે. પાપથી ડરે છે અને ચોક્કસ મર્યાદાઓનું ઉલ્લંઘન કરતા નથી. દેવતા એ છે કે જે પોતાના અધિકારોને ભૂલીને કર્તવ્યપાલનને જ યાદ રાખે છે. પોતાની શક્તિઓને પરમાર્થ અને પરોપકારમાં ખર્ચે છે અને તેમાં જ સાચો સ્વાર્થ માને છે. અસુરોના દષ્ટિકોણમાં દુષ્ટતા, મનુષ્યોમાં મર્યાદા અને દેવતાઓમાં ઉદારતા ભરેલી રહે છે. દષ્ટિકોણમાં આ અંતર હોવાને કારણે જ તેનાં સારાં-ખરાબ કાર્યોની હારમાળા સામે આવે છે અને તેના આધારે જ નિંદા-પ્રસંશાના પાત્ર બને છે. સદ્ગતિ અને દુર્ગતિ પણ આ જ આધારે થતી હોય છે.

આજે અસુરતાનું સામ્રાજ્ય ચારે બાજુએ ફેલાયેલું છે. વિચારવાની પદ્ધતિ એવી બનતી જાય છે કે આપણો લાભ વધારવા માટે બીજાનું કેટલું બધુ નુકસાન થાય છે તેની પરવા આપણે કરવાની નથી અને જેવી રીતે સઘાય તેવી રીતે પોતાનો સ્વાર્થ સાધી લેવો જોઈએ, અસુર હોવાનું આ લક્ષણ છે. આજના સમયમાં પ્રપંચ અને ઠગવિદ્યા એક પ્રકારે ચતુરતા અને બુદ્ધિમતાનું એક અંગ બની ગયું છે. વેપારમાં છેતરપીંડિનો સંબંધ એક સામાન્ય વાત બની ગઈ છે. કહેવાનું કંઈક, દેખાડવાનું કંઈક અને આપવાનું કંઈક. આ ત્રણ પ્રકારના વ્યવહાર કરવા એ દુકાનંદારની એક સામાન્ય નીતિ છે. ખાદ્ય પદાર્થોમાં અને દવાઓમાં પણ નફરત ઉપજાવે તેવી ભેજસેજો થાય છે. તેથી વપરાશકારોનું સ્વાસ્થ્ય

ખલાસ થઈ જાય છે, તો પણ તેની પરવા કર્યા વગર વેપારી બેઠક પોતાનો સ્વાર્થ સાધી રહ્યા છે. ન્યાયની રક્ષા કરનારા ન્યાયાલયના કર્મચારીઓ કેવી રીતે લાંચમાં અન્યાયને આશ્રય આપી રહ્યા છે તે કોણ નથી જાણતું? મિત્ર-મિત્ર વચ્ચે સ્વાર્થસાધનોની શતરંજની ચાલ ચાલતી હોય છે. શત્રુ અને ઉદાસ માણસને ઠગવો મુશ્કેલ હોય છે, મિત્ર બનીને સરળતાથી વિશ્વાસઘાત કરી શકાય છે. આ દષ્ટિથી હવે મિત્રતા, વિશ્વાસઘાત અને ધૂતારાઓની એક ચાલબાજી બનતી જાય છે. ઘર પરિવારમાં પણ આ જ નીતિ ચાલે છે. પિતા-માતા ત્યાં સુધી સારાં લાગે છે જ્યાં સુધી તે કમાય છે અને ખવડાવે છે. જ્યારે તે અશક્ત બની જાય છે ત્યારે ભારરૂપ લાગે છે, તેમના મરવાની, ખર્ચ ઘટવાની બાધા માનવામાં આવે છે.

બીજાનું ધન, બીજાનું ચારિત્ર્ય, સતીત્વ છીનવી લેવા માટે રાહ જોઈને બેઠા રહે છે અને જ્યારે જેને જ્યાં પણ મોકો મળે છે તે પોતાનો દાવ ચલાવવાનું ચૂકતા નથી. બીજાની મુશ્કેલીઓ અને પરિસ્થિતિઓ ઉપર સહાનુભૂતિપૂર્વક વિચાર કરવાની શક્તિ ઓછી થતી જાય છે. એ વિચારવાનું લોકો છોડી રહ્યા છે અને બીજાની પરિસ્થિતિઓ પ્રત્યે નિષ્ફુરતા રાખીને મનુષ્ય પાપી-અપરાધી તેમજ દુષ્ટ બનતો જાય તો કોઈ આશ્ચર્યની વાત છે ?

વધારે ખરાબ વસ્તુની ચર્ચા વધારે પ્રમાણમાં કરવાથી કોઈ લાભ નથી, વસ્તુસ્થિતિને આપણે બધા જ જાણીએ છીએ. આ ચર્ચાથી મનમાં ક્ષોભ અને દુઃખ જ ઉત્પન્ન થાય છે. આમ ભલા મનુષ્યોનો અભાવ નથી, તે દરેક સારાં અને બદનામ ક્ષેત્રોમાં હાજર રહે છે, પણ તેમની સંખ્યા ખૂબ ઓછી છે.

અસુરતાના વ્યાપક વિસ્તારથી આપણને કેવા કડવાં અને ઝેરી ફળ પ્રાપ્ત થઈ રહ્યાં છે જે આપણી સમક્ષ મૌજુદ જ છે. બધે જ અશાંતિ, અસંતોષ, ક્ષોભ, સંતાપ, દ્વેષ, કલેશ, રોગ, શોક, ગરીબી, અભાવ, તેમજ સંઘર્ષનું વાતાવરણ ઊભું થયેલું છે. ક્યાંય શાંતિ નથી. ક્યાંય ચેન નથી, જે પ્રગતિ આપણે કરી રહ્યા છીએ તે વિપત્તિ બનીને ફાંસીના ગાળિયાની માફક આપણને જકડતી જાય છે. વિજ્ઞાનની પ્રગતિએ એટમ યુગમાં લાવીને આપણને ઊભા કરી દીધા છે જ્યાં માણસની સંભ્યતા સર્વનાશના આધારે ઊભી-ઊભી ત્રાહિ-ત્રાહિ પોકારી રહી છે.

પ્રશ્ન એ છે કે શું આ વધતી જતી અસુરતાને આજ રૂપે વધવા દેવી જોઈએ અને સર્વનાશના સમય માટે નિષ્ક્રિયરૂપે રાહ જોવામાં આવે? અથવા આ સ્થિતિને સુધારવા માટે કશુંક કરવામાં આવે? વિવેક, કર્તવ્ય, ધર્મ અને પુરુષાર્થની ચેતવણી એ છે કે નિષ્ક્રિયતા જરૂરી નથી. શાંતિનું સમતોલન બનાવી રાખવા માટે ધર્મ અને કલ્યાણની રક્ષા માટે આપણે કંઈક કરવું પડશે.

અસુરતાનો વ્યાપક સામ્રાજ્યવાદ હવે આટલો જ જોઈએ. દેવત્વની દિશામાં આગળ વધવા માટે આપણે હવે માનવતાને તો અપનાવવી જ પડશે. દૈષ્ટિકોણમાં આટલું પરિવર્તન થવું આવશ્યક છે જ કે આપણા સ્વાર્થોની સીમા અત્યંત સંકુચિત ન રહીને તેનું ક્ષેત્ર વધે અને વિશાળ થાય. આપણે તૃષ્ણા તથા વાસનાના લોભ તથા મોહના કામ તથા ક્રોધના જ બંધનોમાં બંધાઈ ન રહીને ધર્મ અને કર્તવ્યતા, આધ્યાત્મિક સ્વતંત્રતાનો સ્વાદ પણ ચાખીએ. બંધનમાંથી મુક્તિની દિશામાં આગળ વધવા માટેનો એક માર્ગ છે તે એ કે સંકુચિત સ્વાર્થોના ક્રીચડમાંથી આપણી જાતને બહાર કાઢીએ. માનવતાના નિર્મળ સરોવરમાં આપણા મેલા આવરણ અને વિક્ષેપોને ધોઈએ અને તે દિશામાં આગળ વધીએ જ્યાં

દેવત્વનો કલ્યાણકારી પવન પ્રવાહિત થાય છે. અસુરતાથી માનવીય ચેતનનાને પાછું વાળીને દેવત્વ તરફ કરવાની આજના યુગની મહત્વની જરૂરિયાત છે. તેને જીવન વિદ્યા અથવા દેવત્વની તરફ વધવાનું કહી શકાય છે.

દૈષ્ટિકોણનું પરિવર્તન જ વ્યક્તિ પરિવર્તન કહેવાય છે. બહારનાં કામો, વ્યવસ્થાઓ, કાર્યક્રમોને, પરિસ્થિતિઓને તો બળપૂર્વક બદલી શકાય છે. ભય-દંડ અથવા પ્રલોભનની તાબે થઈને લોકો એવાં કામો કરે છે જે ખરેખર તેમને કરવાનાં નથી હોતાં. દેખાવ, ઢોંગ, લોકલાજ અથવા દબાણને વશ થઈને કેટલાંય કામો જગત ઉપર અનિચ્છથી પણ થતાં રહે છે પણ તેમાં કોઈ સ્થિરતા નથી હોતી. સરકારી-કાનૂન, સામાજિક પ્રતિબંધોને, ભાવુક્તાને ઉચે ઉછાવી તેના આવેશથી બુરાઈઓને રોકી શકાય છે. પરંતુ તે અસ્થાયીરૂપે થાય છે. બહારનું દબાણ જેમ ઓછું થાય તેમ દુષ્પ્રવૃત્તિઓ તે જ રૂપે અથવા કોઈ અન્ય સ્વરૂપે ફરીથી ઉપસી આવે છે. વાસ્તવિક પરિવર્તન તો ત્યારે જ સંભવી શકે કે જ્યારે અંતઃકરણને બદલી હૃદયપરિવર્તન થાય અને દૈષ્ટિકોણમાં સુધારો થાય. આમાં જ સ્થિરતા સમાયેલ છે અને વાસ્તવિકતા પણ આમાં જ સમાયેલ છે.

આત્મા શુદ્ધ સ્ફટિકમણિ સમાન છે; દર્પણની સામે જે વસ્તુ આવે છે તેમાં તેવું જ પ્રતિબિંબ દેખાય છે. સ્ફટિકમણિની સામે જે રંગની વસ્તુ રાખી હશે તે તેવા જ રંગની દેખાશે. આજે અસુરતાની પરિસ્થિતિઓ વધી રહી છે અને માનવનું સ્વરૂપ દુષ્ટ, દુરાચારી, અજ્ઞાની અને અસુર જેવું દેખાઈ રહ્યું છે પરંતુ જેમ સ્થિતિમાં ફેરફાર થશે તેમ પરિસ્થિતિઓ માનવતા, નૈતિકતા, ધાર્મિકતા તેમજ સજ્જનતાને અનુકૂળ બનતી જશે. દુષ્કર્મનું સ્થાન સત્કર્મો લેશે, દુર્ભાવનાઓને સ્થાને સદ્ભાવનાઓની સ્થિતિ દેખાશે. આ પરિસ્થિતિઓમાં તે

માનવપ્રાણીઓ આજે અસુર દેખાય છે. તેઓ માનવતાના ઉચ્ચ આદર્શોમાં ઓતપ્રોત થઈને દેવત્વ તરફ ઝડપથી વધતા દેખાશે.

દૈષ્ટિકોણનું પરિવર્તન જ સૌથી મોટું પરિવર્તન છે. પોતાની મર્યાદાના નાના દાયરાને વધારીને તેને વિશાળ ક્ષેત્ર સુધી વિકસિત કરવાને જ વિકાસ કહે છે. વાસના અને તૃષ્ણાની, ક્ષુદ્રતાની, તુચ્છતાની, મોહ-નિદ્રાની ઉપેક્ષા કરીને કર્તવ્યપાલન અને પરમાર્થની અપેક્ષાઓને જાગૃત કરવી તે જ જાગરણ છે. ખરાબ વિચારો અને ખરાબ ભાવનાઓના કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહના બંધનોને તોડી નાખવાનું નામ જ મુક્તિ છે સંતોષ, સંયમ અને સચ્ચાઈ, સજ્જનતા અને શાંતિની સમતોલ મનોભૂમિ બનાવી રાખવું તેજ સ્વર્ગ છે. આ આપણી ધરતી સ્વર્ગથી પણ શ્રેષ્ઠ છે, આ આપણું માનવશરીર દેવતાઓથી પણ ઉત્તમ છે. આ મનુષ્યજન્મ ઈશ્વરનો આપણને

સૌથી મોટો અનુગ્રહ અને વરદાન છે. આ અલભ્ય અવસરનો આ પરમ સૌભાગ્યનો ઉચિત સદ્ઉપયોગ કરતાં, તે વિચારવું જોઈએ જે વિચારવા યોગ્ય છે, તે ચાલવું જોઈએ જે ચાલવાને યોગ્ય છે, તે માર્ગ ઉપર ચાલવું જોઈએ જે ચાલવા યોગ્ય હોય.

આપણે આપણી અસુરતાને દેવત્વમાં પરિવર્તન કરવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ જેથી નરકના અંતઃકોષ અને શોક-સંતાપોથી છુટકારો મેળવી શાંતિ તેમજ સંતોષનું સ્વર્ગથી ઉત્તમ સુખ નિરંતર ઉપલબ્ધ કરી શકવું શક્ય બને. દૈષ્ટિકોણ બદલવાથી જીવન બદલાઈ જાય છે. અસુરતા દેવત્વમાં બદલાઈ શકે છે. નરકને સ્વર્ગમાં બદલી શકાય છે, જો આપણે દૈષ્ટિકોણને બદલીએ તો.

સર્જનહારે જન્મસમયે તમને એક પારસમણિ આપેલ છે અને તે એવો છે કે જેને આજીવન ઝૂંટવાઈ જવાનો કે ખોવાઈ જવાનો ભય નથી.

આ પારસમણિનું નામ છે-વિચારણા. જે મસ્તકની કીમતી પેટીમાં એવી રીતે સુરક્ષિત રહે છે કે જ્યાં કોઈ ચોર પહોંચી શકતો નથી. એની હયાતીમાં તમને કોઈ પણ જાતની હારનું સંકટ આવવાનું શક્ય નથી કે આશંકા પણ નથી.

વિચારોને નકામું મનોરંજન સમજવામાં આવે છે, પરંતુ વાસ્તવિક રીતે તેની સર્જનાત્મક શક્તિ અનંત છે. એ એક પ્રકારનું ચુંબન છે, જે પોતાને અનુરૂપ પરિસ્થિતિઓને ગમે ત્યાંથી ખેંચી લાવે છે. સાધન કોઈને ભેટમાં નથી મળ્યાં અને કદાચ મળ્યાં હોય તો ટકે પણ નહીં. આપણું પેટ જ ખોરાક પચાવે છે અને જીવિત રહેવા યોગ્ય રસ-રક્તનું ઉત્પાદન પણ કરે છે. બરાબર એવી જ રીતે વિચારપ્રવાહ જ વ્યક્તિનું સ્તર નિર્માણ કરે છે. ક્ષમતાઓ એના જ આધારે ઉત્પન્ન થાય છે. પરાક્રમના પ્રવાહને દિશાધારા એની વડે જ મળે છે.

વિચારણા દ્વારા વિનિર્મિત વ્યક્તિત્વ અને પરાક્રમ એ અવસર પ્રદાન કરે છે કે જેવું વિચાર્યું હોય અને ઈચ્છવું હોય. વિચારોની સર્જનાત્મક ક્ષમતા સમજવી અને તેને સાચી દિશામાં ગતિશીલ કરવી એ જ એ સૌભાગ્ય છે કે જેને ઉપલબ્ધ પારસમણિ પ્રાપ્ત કરાવી રહે છે.

ઢળતી અવસ્થાનું વાયુમંડલ

ઉપનિષદોના ઋષિ-મુનિઓ કહે છે કે ભગવાને આપણા મગજમાં બહાર જવાવાળી, બહારનું જોનારી, બહારની દુનિયાનું ધ્યાન રાખનારી ઈન્દ્રિયો બનાવી છે, એટલા માટે મનુષ્ય બહારનું જ જુએ છે, અંતર્મુખ થતો નથી, એમાં કોઈ આશ્ચર્ય પામવા જેવું નથી. કોઈ વિરલા જ અંતર્મુખ થઈને પોતાના અંતરાત્માને ઓળખે છે અને બાહ્ય દુનિયામાંથી કમશઃ દેષ્ટિ વાળી લે છે, કારણ કે તેમાં અમૃત-સ્થિતિ (સ્વર્ગીય આનંદ) ની અભિલાષા હોય છે.

આ અમૃત-સ્થિતિ શું છે? મૃત્યુથી બચવું, લાંબું આયુષ્ય પ્રાપ્ત કરવું, વૃદ્ધાવસ્થાની કમજોરી નિવારવી શું આ છે અમૃતવ? આ તો દેવોના રાજા ઈન્દ્રને ત્યાં અમૃતપાન કરવાથી પ્રાપ્ત થશે. જીવનના ઉચ્ચતમ તત્ત્વજ્ઞાનની સાથે તેનો કોઈ સંબંધ નથી અનુભવ કહે છે આ દુનિયામાં જેટલા મનુષ્યો પેદા થયા છે, તે બધા જ મરણાધીન છે. પુરાણોના અશ્વત્થામા, બલિ, વ્યાસ, હનુમાન, વિભીષણ, કૃપાચાર્ય, પરશુરામ વગેરે ચિરંજીવ માનવામાં આવે છે, પરંતુ વાસ્તવમાં તેઓ પણ આ મૃત્યુલોકમાંથી ચાલ્યા ગયા. માટે જ મૃત્યુને ટાળવું યા દીર્ઘાયુષ્ય પ્રાપ્ત કરવું તે અમરત્વની સાધના નથી.

ઉપનિષદોના ઋષિ કહે છે કે બાહ્ય દુનિયાની પાછળ પડવાનું છોડી દો અથવા ઓછું કરો અને અંતર્મુખ થઈને જીવનના અનુભવનો સાર મેળવો. આ પ્રમાણે કરતાં કરતાં જે આત્મતત્ત્વ મળે તેને સંપૂર્ણ શક્તિ વડે પકડી લો. ત્યારે આજનું અસારે જીવન સારયુક્ત બનશે. જીવનનું રહસ્ય મળતાં જ જીવન કૃતાર્થ થશે, તેજ મુકિત છે યા અમૃતત્ત્વ” જીવનને કૃતાર્થ કરનાર આવી મોક્ષ સાધનાનું સ્વરૂપ કેવું હશે?

અનુભવ કહે છે કે બાહ્ય દુનિયા અને આંતરિક

દુનિયા આ બેઉમાંથી કોઈની ઉપેક્ષા આપણે ન કરી શકીએ. આપણે આ દુનિયામાં આવ્યા તે કોઈ ભૂલ નથી થઈ. પરંતુ ફક્ત બાહ્ય દુનિયાનો પરિચય પર્યાપ્ત નથી. શરૂઆતમાં ઈન્દ્રિયોની મદદથી બહારની દુનિયાનો યોગ્ય પરિચય મેળવીશું. આ સાધના જો કે અડધી કે એકાંગી ન રહી તો તે સાધના જ આપણને આંતરિક જગતની શોધમાં લઈ જશે. પછી તો બન્ને સાધનાઓ એક સાથે ચાલશે, એક બીજાની મદદ કરશે. “પશ્ચિમ જડવાદી છે, આપણે અધ્યાત્મવાદી છીએ. એવી બડાશ મારવી છોડી દઈને આપણે કબૂલ કરીએ કે બન્ને એકાંગી છે અને જીવન રહસ્ય ત્યારે જ પ્રાપ્ત થશે જ્યારે આપણે એકાંગી છોડીને સર્વાંગી બનીશું.

પ્રકૃતિની રચના પણ એવી છે કે પ્રથમ મનુષ્યની ઈન્દ્રિયોનો વિકાસ થાય છે. સાથોસાથ બુદ્ધિ, હૃદય અને સંકલ્પ શક્તિનો પણ વિકાસ થાય છે. જ્યારે મનુષ્ય આ રીતે અનુભવ સમૃદ્ધ થશે ત્યારે તેનો પુરુષાર્થ બન્ને દિશાઓમાં આગળ વધશે. માત્ર જ્ઞાનની શોધ કે શાસ્ત્ર પઠનથી નહીં, પરંતુ જ્ઞાનયુક્ત અનાસક્ત કર્મની મદદથી જ્યારે પુરુષાર્થ વિકસે છે ત્યારે મનુષ્ય જીવન રહસ્યને સમજી શકે છે. આને જ સર્વાંગ સંપૂર્ણ સાક્ષાત્કાર કહે છે. આવા પુરુષાર્થી જીવનને સફળ કર્યા પછી જ્યારે જીવન સંઘ્યા (ઉત્તરાવસ્થા) તરફ આવે છે ત્યારે જીવન દરમ્યાન મેળવેલ જીવન રહસ્યને પચાવવા માટે જીવનની સાધના બદલવી પડે છે. “બાહ્ય પ્રવૃત્તિ ઓછી કરી અંતર્મુખી બનીને ચિંતનને વધારવું, જીવન સાધના દ્વારા આત્મત્ત્વનો થયેલો પરિચય અથવા સાક્ષાત્કાર થયો હોય તેને પરિપક્વ અને દેઢ કરતા જવું.” આ છે જીવના સાંઘ્યકાળની સાધના.

આ સાધનામાં બહારની દુનિયાનો પરિચય વધારવાની જરૂરિયાત થોડી હોય છે, જે અનુભવ

થઈ ચૂક્યો છે એનું જતન કરવું એ મહત્વનું છે. માટે જ પ્રકૃતિ માતાની રચના છે કે આ અવસ્થામાં ઈન્દ્રિયોની ધારણા શક્તિ ક્રમશઃ ક્ષીણ થતી જાય છે અને બુદ્ધિ શક્તિ અને અનુભવનો સાર કાઢવાની દોહન શક્તિ વધતી જાય છે, જો કે આ સ્વાભાવિક છે.

જે લોકોએ ઈન્દ્રિયોને વશ થઈને તેનો જ અધિકાર માની લીધો અને આયુષ્યનો દુરુપયોગ કર્યો, જીવનને વિકૃત થવા દીધું, તેમની બુદ્ધિ શક્તિ ઝડપથી ક્ષીણ થશે, આ સ્પષ્ટ વાત છે. પરંતુ આ પ્રકૃતિનો નિયમ નથી. આને આપણે પ્રકૃતિ દ્વારા દેવામાં આવતો દંડ કહી શકીએ.

જેનો જીવનક્રમ પ્રકૃતિને અનુકૂળ છે અને જેમનું સમગ્ર જીવન, જીવનની બધી ઋતુઓની પ્રત્યે નિષ્કામ રહ્યું છે, તેના માટે ઈન્દ્રિયોની શક્તિનું શક્ય પ્રમાણે ક્ષીણ થવું યોગ્ય છે. જોવાનું જોઈ લીધું, સાંભળવાનું સાંભળી લીધું, ચાખવાનું ચાખી લીધું, પ્રવૃત્તિઓને વધારી લીધી, સેવા લીધી અને સેવા કરી તથા જીવનને ક્રમશઃ સમૃદ્ધ થવા દીધું. હવે આખા જીવનનું જતન કરવા તેને પૂરેપૂરી હદે નિવૃત્ત

કરવું આવશ્યક છે. આવા સમયે ઈન્દ્રિયોને યથોચિત અરામ આપવો તે જ યોગ્ય છે. એટલા માટે જ્યારે કાન ઝીંકું સાંભળે, આંખોની શક્તિ હણાય છે, હાથપગ કામ કરતાં કરતાં થાકી જાય છે, ત્યારે આવી અવસ્થાને શાપરૂપ સમજ્યા સિવાય નિવૃત્તિની અનુકૂળતા સમજવી અને શાંતિ-સંતોષ તથા પ્રસન્નતાને વધારી આત્મ ચિંતન કરતાં કરતાં જીવન સમસ્યાનું રહસ્ય મેળવવું જોઈએ.

ધ્યાન, ચિંતન, મનન અને દોહનના ફળ સ્વરૂપે જે કંઈ સાર આપણે પ્રાપ્ત કરીએ છીએ એને ભાવિ દુનિયા માટે એકત્રિત કરી રાખવો એ સૌથી ઊંચા પ્રકારનું કાર્ય છે, મોટામાં મોટો પુરુષાર્થ છે. શાંતિ, સમાધાન, સંતોષ, પ્રસન્નતા અને સર્વતોભદ્રતા પ્રાપ્ત થવી તે ઢળતી અવસ્થાનો વાયુ મંડલ છે. આવી અવસ્થા પ્રાપ્ત થવાથી સ્વામિ જગદિશ્વરના પ્રત્યે કૃતજ્ઞતાનો ભાવ હૃદયમાં ઉત્પન્ન થાય છે અને આવી કૃતજ્ઞતાના કારણે પ્રસન્નતા વધે છે તથા પ્રાપ્ત જીવનસાર ધાનેષ્ટ થાય છે. આ દુનિયામાંથી વિદાય લેવાની આ કેવી સુંદર તૈયારી છે.

મીરાંને ટેવ પડી ગઈ હતી. જ્યારે તે મંદિરમાં બેસતી ત્યારે તે ક્યારેક મૂર્તિ તરફ પીઠ કરી લેતી તો ક્યારેક પગ કરી લેતી.

એક વખત તે પ્રતિમા તરફ પગ કરીને બેઠી હતી ત્યારે એટલામાં જ એક વ્યક્તિએ મંદિરમાં પ્રવેશ કર્યો. મીરાંને આ સ્થિતિમાં બેઠેલી જોઈને તેને ક્રોધ ભરાઈ આવ્યો. તેને ભગવાનનું આ અપમાન સહન ન થઈ શક્યું. તે ખૂબ જ ગુસ્સે થઈ ગયો અને જે મનમાં આવ્યું તે બોલી નાખ્યું.

હવે મીરાંને વસ્તુસ્થિતિનો ખ્યાલ આવ્યો. નારાજગીનું કારણ સમજાયું ત્યારે હસી ઊઠી અને કહ્યું. “બેટા ! ગાળો કેમ દઈ રહ્યો છે ? હવે તું જ બતાવ જે દિશામાં ભગવાન નથી તે દિશામાં હું પગ કરીશ ? મને તો બધી બાજુ, બધી દિશામાં, કણકણમાં ભગવાન દેખાય છે.”

તે વ્યક્તિને પોતાની ભૂલ સમજાઈ. તેના પગમાં પડી ક્ષમા માંગી અને ચાલતો થયો.

ટૂંકી દૃષ્ટિવાળાઓને બધે જ બુરાઈ જ નજરે પડે છે.

મેડોનાનાં આંસૂ અને કેટલીક વાણ ઉકેલી રામસ્યાઓ

આ જગતમાં આપણે જે કંઈ જાણીએ છીએ તેના કરતાં અનેક ઘણું આપણાથી અજાણ છે. જેને આપણે જાણ્યું તેને લૌકિકના વર્ગમાં મૂકવામાં આવ્યું અને જેનાં રહસ્યો ખૂલવાનાં બાકી છે તેને આશ્ચર્ય, અચંબો, અબૂઝ, અજ્ઞાન, અલૌકિક જેવાં નામોથી ઓળખવામાં આવ્યું. એવાં રહસ્યોમાં પ્રકૃતિ અને બ્રહ્માંડગત પહેલીઓથી માંડી જડ જગત પિંડોની અદ્ભુતતાઓનો સમાવેશ છે. આ જ અદ્ભુતતાઓ કયાંક કયાંક પ્રગટ અને પ્રત્યક્ષ થઈને લોકોને ચકિત કરતી હોય છે.

ઘટના ૬ ઑગસ્ટ ૧૯૪૫ની છે. પિટર્સબર્ગના વેપારી એલેન ડેમેટ્રિયસની આર્ટ ગેલેરીમાં અનેક પેઈન્ટિંગ્સ અને પ્રતિમાઓ રાખેલી હતી. આ પ્રતિમાઓમાં જાપાની છોકરીની એક કાંસાની મૂર્તિ પણ હતી. તે દિવસે તે વિગ્રહ કેમ જાણે કેમ રોવા લાગ્યો. ડેમેટ્રિયસે આ નિશ્ચિત કરવા માટે કે કોઈ કારણે ત્યાં પાણીના છાંટ તો નથી પહોંચી ગયા, તેમણે તેને કપડા વડે લૂછી નાખ્યા, પરંતુ તે વખતે તેઓ આશ્ચર્યચકિત બની ગયા, જ્યારે થોડી જ વારમાં આંખો ભીની થઈ ગઈ. ડેમેટ્રિયસે તેને ફરી વાર લૂછી, પરંતુ થોડી ક્ષણોમાં તે ફરી આર્ટ થઈ ગઈ. આ પ્રમાણેના કેટલાય પ્રયાસો પછી ડેમેટ્રિયસને એ નક્કી થઈ ગયું કે આંખો દ્વારા નીકળતું તે તરલ (જળ) અસાધ્યનીથી પડતા કોઈ જળબિન્દુ નહીં પરંતુ તે મૂર્તિના રુદનનું પરિણામ છે. નેત્રો દ્વારા નીકળતું પાણી આંસૂ જ છે. આની પુષ્ટિ માટે તેમણે સ્થાનિક રસાયણશાસ્ત્રીઓને તપાસ માટે બોલાવ્યા. કેટલાય આગળ પડતા રસાયણશાસ્ત્રીઓએ આની અલગ અલગ તપાસ કરી, પરંતુ બધાનો નિષ્કર્ષ સમાન હતો કે ચક્ષુમાં વહેતો તરલ પદાર્થ માનવીનાં આંસૂ જ છે. ઉલ્લેખનીય છે કે પ્રતિમાએ તે દિવસથી રોવાનું ચાલુ કરેલ, જ્યારે હિરોશિમા પર અણુ બૉમ

ર્સીકવામાં આવ્યો હતો. વિલાપના કારણનું રહસ્ય આજદિન સુધી જાણી શકાયું નથી. શક્ય છે કે અગણિત મૃતકોની પ્રતિમાઓ પોતાની સંવેદના પ્રગટ કરતી હોય.

એક બીજી ઘટના આઈલેન્ડ પાર્ક, ન્યૂયોર્કના ક્રેટસોનિસ દંપતી સાથે સંકળાયેલ છે. ગૃહસ્વામિની પગોના ધાર્મિક પ્રવૃત્તિશીલ મહિલા હતી. તે દરરોજ સૂતાં પહેલાં મરિયમની મૂર્તિ સામે પ્રાર્થના કર્યા કરતી હતી. આ તેની નિયમિત દિનચર્યા જે લાંબા સમયથી ચાલી આવતી હતી.

૧૬ માર્ચ ૧૯૬૦ની રાત્રે પણ તે (અન્ય) બીજા દિવસોની જેમ પ્રાર્થના કરવા લાગી. આંખો તેની મરિયમ પર મંડાયેલી હતી. ત્યારે ઓચિંતી જ મૂર્તિની આંખો આંસૂથી ભરાઈ ગઈ અને થોડીક ક્ષણોમાં તો બન્ને નેત્રોમાંથી મોટાં મોટાં બિન્દુ તેના ગાલ પર વહેવા માંડ્યાં. શરૂમાં તો તેને પોતાનાં ચક્ષુઓ પર વિશ્વાસ ન બેઠો. તેણે તે બિન્દુઓને સ્પર્શ કરી જોયો. તે ખરેખર અશ્રુ-બિન્દુ (આંસૂ) જ હતાં. તદુપરાંત તેણીએ પોતાના પતિ પૈંગિયોનાઈટીસને બોલાવ્યો અને વિગ્રહ-હૃદનની વાત જણાવી. પૈંગિયોનાઈટીસ પોતે એક રસાયણ વિજ્ઞાની હતા. તેમણે આંખોમાંથી કેટલાંક બિન્દુ એકઠાં કર્યા અને પ્રયોગશાળામાં પરીક્ષણ માટે લઈ ગયા. તપાસ્યા બાદ ખબર પડી કે આ આંખોના પાણીમાં (પ્રતિમાવાળા) જે ગુણો જોવા મળ્યા તે જીવિત માનવના આંસૂ જેવાં જ હતાં. મરિયમ પુરા એક સપ્તાહ સુધી રડતી રહી, આ દરમિયાન શ્રદ્ધાળુ અને દર્શનાર્થીઓની લાઈન લાગતી રહી. પછી તેને ગૃહ-દંપતી અને લોકોની સરળતા માટે સેન્ટ પાલના ગિરજાધરમાં રાખવામા આવી.

સન ૫૦ના દસકામાં “રુદન કરનાર મેડોના”ની ઘટનાએ ખૂબ પ્રસિદ્ધિ મેળવી. બન્યું એવું કે સિરાક્યૂઝ (ઈટલી)ની એન્ટોનિયેરાનું લગ્ન ૧૯૫૩ની વસંતમાં એન્જેલો ઈયાનુસો સાથે થયું. લગ્નમાં ભેટ

સ્વરૂપે એન્ટોનિયોટાને અન્ય સામાનની સાથે મેડોનાની એક મૂર્તિ પણ મળેલી. દેવી મેડોનાના વિગ્રહને તેણે પોતાના શયનખંડમાં ઓશિકા તરફ રાખી. દાંપત્યના કેટલાક માસ તો સુખરૂપ પસાર થયા બાદ એકાએક એન્ટોનિયોટા બીમાર પડી. તેના નાથામાં ભયંકર દર્દ શરૂ થયું. દર્દ સહન ન કરી શકવાને કારણે એન્ટોનિયોટા રોતી રહેતી અને મનોમન દેવી મેડોનાને સ્વાસ્થ્ય લાભ માટે પ્રાર્થના કરતી રહેતી. એક સપ્તાહ પૂરું થયું. એક દિવસે અચાનક એન્ટોનિયોટાની દૈષ્ટિ મેડોના પર પડી ત્યારે તે બેબાકળી થઈ ગઈ. તેની આંખોમાં આંસૂ ભરેલાં હતાં. પથારીમાંથી થોડું માથું ઊંચું કરીને જોયું તો ખબર પડી કે મૂર્તિના નીચેનો આધાર પણ ભીજાઈ ગયો હતો.

આ ઘટના પહેલાંની જેમ ફેલાઈ ગઈ. પોલીસતંત્ર સુધી વાત પહોંચી. કેટલાક અધિકારીઓ આવ્યા અને વિગ્રહનું ઝીણવટભર્યું નિરીક્ષણ કર્યું. તપાસ દરમિયાન એવું કંઈ પણ જોવા ન મળ્યું કે જે શંકાસ્પદ જણાય. તેમણે મેડોનાની આંખોને વારંવાર લૂછી પરંતુ થોડી થોડી વારે આંખો વારંવાર ભરાઈ જતી. છેવટે અધિકારીગણ જળના રાસાયણિક વિશ્લેષણ માટે પ્રતિમાને પોલીસ સ્ટેશને ઉપાડી ગયા. અશ્રુપ્રવાહ આ દરમિયાન પણ ચાલું રહ્યો. તે એટલા બધા પ્રમાણમાં વહી રહ્યો હતો કે ઉપાડી જનાર કર્મચારીનું ખમીશ પલળી ગયું. નેત્રજળના વિશ્લેષણથી જાણવા મળ્યું કે તે આંસૂના તમામ ગુણોથી ભરપૂર હતાં. સાથે સાથે એવું પણ જોવા મળ્યું કે જ્યારથી મેડોનાએ રોવાનું શરૂ કર્યું હતું ત્યારથી એન્ટોનિયોટાનું સ્વાસ્થ્ય ઉત્તરોત્તર સુધરવા લાગ્યું હતું. શિરદર્દ પણ હવે પહેલાંના જેવું અસહ્ય રહ્યું ન હતું. છેવટે કેટલાક દિવસો પછી પ્રતિમાનું રુદન બંધ થઈ ગયું તેની સાથે જ ગૃહસ્વામિની પણ સંપૂર્ણ નિરોગી બની ગઈ.

કેટલીકવાર આવા મામલાઓમાં મૂર્તિઓમાંથી રક્તસ્ત્રાવ થતો પણ જોવામાં આવે છે. એવું જ એક દેશ્ય ૧૯૨૦ના ઉપદ્રવો દરમિયાન આયરલેન્ડમાં

બનવા પામેલું. તે સમયે બ્રિટીશ સરકારે ત્યાંના રાષ્ટ્રવાદી સીનકિનને આંદોલનોને અવેધ-જાહેર કરી તેના પર પ્રતિબંધ ફરમાવેલો. આનાથી ખીજાઈને આંદોલનકારીઓએ ફરજ બજાવતા સરકારના સૈન્ય ઉપર ગેરિલા યુદ્ધ શરૂ કરી દીધું હતું. ભયંકર કાપાકાપી થઈ. સેંકડોએ જીવ ગુમાવ્યા અને કરોડોની સંપત્તિનો નાશ થયો. અરાજકતા ચરમસીમાએ પહોંચી હતી. ૧૫ ઓગસ્ટના દિવસે ટેમ્પલીમોરના ટાઉનહૉલને સળગાવી (ફૂંકી મારી)ને રાખ કરી નાખ્યો. આની સાથોસાથ અસંખ્ય ઈમારતો પણ ભસ્મીભૂત કરી દેવાઈ હતી.

આ અગ્નિકાંડ પશ્ચાત બરાબર એક સપ્તાહ બાદ ત્યાંના એક ધાર્મિક નેતા ટામસ ડ્વાનના ઘરે રાખેલી મહાપુરુષો, સંતો અને દેવીઓની તમામ મૂર્તિઓમાંથી અચાનક લોહી વહેવા લાગેલું. આ રક્તસ્ત્રાવ સતત એક મહિના સુધી ચાલુ રહેલો. પછી પોતાની મેળે બંધ થઈ ગયેલો. શરીરશાસ્ત્રીઓ પથ્થરની મૂર્તિઓમાંથી માનવરક્ત નીકળવાના અરહસ્યને પામી શક્યા નથી. આ પ્રકરણનો (ઘટનાનો) ઉલ્લેખ કરતાં ચાર્લ્સ ફોર્ટે પોતાના પુસ્તક “ધી કમ્પલીટ બુક ઓફ ચાર્લ્સ ફોર્ટે” માં નોંધ્યું છે કે જેટલા દિવસ ડ્વાનના ઘરની મૂર્તિઓમાંથી રક્તસ્ત્રાવ ચાલુ રહ્યો, તેટલા દિવસો દરમિયાન એક અલૌકિક શક્તિની અનુભૂતિ થતી રહી હતી. ત્યાં જો કોઈ બીમાર આવતો તો આશ્ચર્યજનક રીતે સ્વસ્થ થઈ જતો. લોકો આને સંતપ્રતિમાઓના આશીર્વાદ માનતા અને સ્વાસ્થ્ય લાભ મેળવી ખુશ થઈ જતા.

આ પ્રકારની ઘટના બ્રાઝીલના પોર્ટો એલિગર ગિરિજાઘરમાં સને ૧૯૬૮માં પ્રકાશમાં આવી. આ દેવળમાં લગભગ આશરે ૩૦૦ વર્ષ જૂની લાકડાની એક મૂર્તિ રાખેલી છે. તે દિવસોમાં અકસ્માત તેમાંથી રક્ત વહેવા લાગ્યું. થોડા સમયમાં તો ઈસામસીહના હાથ, પગ (કંધે) ખભા રક્ત રંજિત (લોહી નીગળતા) થઈ ગયા. પરીક્ષણ કરાતાં તે માનવ લોહી માલુમ પડ્યું. શંકાનું નિવારણ કરવા વિશેષજ્ઞોએ કાષ્ટ

પ્રતિમાની ઊંડાઈ સુધી તપાસ કરી. પણ કોઈ શંકા ન રહેવા પામી અને આ રહસ્યપણ આજદિન સુધી ગુપ્ત રહેવા પામ્યું છે.

આના જેવી બીજી ઘટના લિમ્પિયાસ ચર્ચની છે. ઉત્તર સ્પેનના સૈનટૈન્ડર શહેરની નજીક આ ગિરિજાઘરમાં ઈસુખ્રિસ્તની લાકડીમાં એક સુંદર પ્રતિમા છે. ૩૦મી માર્ચ ૧૮૧૮માં આ મૂર્તિએ અદ્ભૂત ચેષ્ટાઓ કરવાની ચાલુ કરી. કોઈ વાર ભગવાન ઈસુખ્રિસ્તના નેત્રપડળ ડાબાજમણી ફરતાં જોવામાં આવતાં તો ક્યારેક વિરુદ્ધ દિશામાં. ક્યારેક ગર્દનમાં હલનચલન થતું, ક્યારેક ક્યારેક તો ભ્રમરો ગંતિશીલ રહેતી (હલનચલન કરતી), વચ્ચે વચ્ચે તેમનો ચહેરો બદલાતો રહેતો. કોઈ વખત ચહેરો કરુણા રેલાવતો, તો ક્યારેક કઠોરતા, મુખાકૃતિ ગંભીરતા પણ ધારણ કરતી. કેટલીક ક્ષણો માટે હોઠ પર મૃદુ હાસ્ય જોવા મળતું અને ક્ષણ બાદ તો અજાયબ ભાવશૂન્યતા જોવામાં આવતી.

આ બધા તો ત્યાં હાજર લોકોના પોતપોતાના સ્વાનુભવ હતા. જ્યારથી આ વિગ્રહના ભાવપરિવર્તનની જનશ્રુતિ ફેલાઈ હતી ત્યારથી ત્યાં હજારો લોકોએ હજારો પ્રકારની આવી અનુભૂતિઓ પ્રાપ્ત કરી હતી. દર્શકોમાં એક ચિકિત્સાશાસ્ત્રી ડૉ. મૈકસીમિલિયન આર્ટ્સ પણ ત્યાં ઉપસ્થિત હતા. તેમણે ઈસુના ચહેરાને સુક્ષ્મદર્શકયંત્રની મદદથી સાત ગજ દૂરથી કલાકો સુધી અધ્યયન કર્યું હતું. જેવું જ ચિકિત્સકે પોતાનું યંત્ર પ્રતિમાના ચહેરા પર કેન્દ્રિત કર્યું ત્યાં તો એક તાજું રક્ત બુંદ જમણી આંખમાંથી નીકળી ગાલ પર રેલાઈ ગયું. ડૉક્ટરે સાધન પોતાની આંખોથી. અલગ કર્યું. કેટલીક ક્ષણ માટે આંખો

મસળી અને દૈષ્ટિભ્રમ પર વિચાર કર્યો.

જે હમણાં જોવા મળેલું તે થોડુંક વિચાર્યા બાદ ફરી બાયનોક્યુલર ચાલુ કર્યો. રક્તસ્ત્રાવ હજી પણ સતત પહેલાંના જેવો થઈ રહ્યો હતો. તેમણે તેનું ઊંડાણપૂર્વકનું નિરીક્ષણ કર્યું ત્યારે એ શોષિત બિન્દુઓમાં તેમને જીવ જોવા મળ્યો. પછી તેમણે હાજર લોકોને બતાવ્યું કે ભલે આ અનુભૂતિ સુક્ષ્મ સ્તરની હોય પણ છે એકદમ જીવંત-સ્થૂળ જેવી.

વિલક્ષણતાઓ રહસ્યમાં બંધાયેલી ત્યાં સુધી રહે છે જ્યાં સુધી તેનું કારણ જાણવામાં ન આવે. રહસ્ય જાણવાથી તે અજ્ઞાત રહેતી નથી. જ્ઞાતથી અજ્ઞાત, સ્થૂળથી સૂક્ષ્મની તરફ આગળ વધવાનો આપણો ક્રમ લાંબા સમયથી ચાલ્યો આવે છે અને અનંતકાળ સુધી ચાલતો રહેશે. પરંતુ ભૌતિક સ્તર ઉપર થનારા આવા પ્રયાસોની ભૂમિકા આમ છતાં સ્થૂળ રહેવાની. વીસ વર્ષની સરખામણીમાં આજના વિજ્ઞાને વાસ્તવિક ઘણું જ ઊંડાણમાં અને વધારે સૂક્ષ્મતામાં પ્રવેશ કર્યો છે. તેમ છતાં આનો સ્તર સ્થૂળ જ રહ્યો છે. પ્રયત્નો જ્યાં સુધી ભૌતિક સ્તર પર ચાલુ રહેશે, રહસ્યોને પામવાનું અસંભવ રહેશે. સંભવિત અને સુલભ તે ત્યારે જ બનશે જ્યારે આધ્યાત્મનું અવલંબન (આધાર) લઈને ચેતનાને એટલી પવિત્ર અને પરિષ્કૃત બનાવી લેવામાં આવે કે આત્મચેતના અને પરમાત્મચેતના કોઈપણ જાતનું અંતર ન રહેવા પામે. સ્થિતિ જ્યારે એકાત્મ અદ્વૈત જેવી બની જશે ત્યારે જ સૃષ્ટિ અને તેના પદાર્થોને સમજવામાં વાર નહીં લાગે.

આપની સફળતાનું રહસ્ય શું છે ? એક પત્રકારે પ્રેસિડેન્ટ જોનસનને પ્રશ્ન પૂછ્યો. જોનસને ઉત્તર આપ્યો, “અસફળ વ્યક્તિ” કેવી રીતે ? એણે ફરીથી પ્રશ્ન કર્યો. જોનસને બતાવ્યું. જ્યારે પણ હું કોઈ અસફળ વ્યક્તિને મળતો અને વાતચીત કરીને પત્તો શોધતો કે તે અસફળ ક્યાં કારણોથી થયો ? પછી તે કારણો અને અનુભવોનો ફાયદો ઉઠાવીને જ મેં સફળતા પ્રાપ્ત કરી.

સિદ્ધિઓની દિશામાં લઈ જવાવાળો રાજમાર્ગ

મનની ચંચળતા સુપ્રસિદ્ધ છે. તે ક્ષણ-ક્ષણે અસ્તવ્યસ્ત બનીને આમતેમ ઉડતું રહે છે. એક સ્થળે ટકી ન શકવાને કારણે કોઈ મહત્વપૂર્ણ દિશામાં ગંભીરતાપૂર્વક વિચારી શકવું અને એકાગ્રતાથી તે કાર્ય કરી શકવાનું શક્ય બનતું નથી. એકાગ્રતા અને તત્પરતા વગર કોઈપણ કાર્યમાં સફળતા નથી મળી શકતી. જીવનનાં બધાં મહત્વપૂર્ણ કાર્યો મન લગાવીને કરવાથી પૂરાં થાય છે. ચંચળતા પ્રગતિના માર્ગમાં સૌથી મોટી અડચણ છે. તેના રહેવાથી સારા માણસો પણ ડગલે-પગલે ઠોકર ખાતા અને અસફળ રહેતા નજરે પડે છે. ભૌતિક ક્ષેત્રની જેમ આત્મિક ક્ષેત્રની સફળતાઓ પણ ચંચળતાની મનવૃત્તિઓ રોકવાછોડવા પર આધાર રાખે છે. યોગની વ્યાખ્યા કરતાં મહર્ષિ પતંજલિએ તેને મન-વૃત્તિઓનો નિરોધ બતાવ્યો છે. આ મન-વૃત્તિને બે સ્વરૂપે જોઈ શકાય છે. એક તો અસ્થિર ચંચળતા, બીજું રક્ષસી કુસંસ્કારો તરફ ઝુકાવ (ઢળવું). આ બંનેમાં ઈચ્છાઓ ઉપર નિયંત્રણ સ્થાપિત કરવાથી મનવૃત્તિના અવરોધની યોગસાધના શક્ય બની શકે છે. લાંબા સમયથી સંગ્રહેલા કુસંસ્કારો-પશુવૃત્તિઓમાં પરિવર્તન કરીને ઉચ્ચ પ્રકારની દિવ્ય અવસ્થાઓનું સ્વરૂપ આપવાની પ્રક્રિયા યોગ છે. તો માટે પ્રચંડ પુરુષાર્થ જરૂરી છે.

શરીરને સક્રિય તથા મનને સંતુલિત તેમજ એકાગ્ર રાખવાથી જ આટલો પ્રબળ પુરુષાર્થ શક્ય બને છે. એકાગ્રતા મનમગજની એક વ્યવસ્થિત ચિંતન વિધિ છે, જેના માટે આસન અને પ્રાણાયામ જેવી શારીરિક-માનસિક પ્રક્રિયાઓ અપનાવવામાં આવે છે. ધ્યાન-ધારણાથી મગજની અસ્તવ્યસ્તતા અને વિખરાવ ઉપર નિયંત્રણ મેળવી શકાય છે, સાથે સાથે અચેતન મનની ગહન સ્તરોમા દબાઈને પડેલી વિભૂતિઓને ઉચે ઉઠાવી શકાય છે. આ અભ્યાસોમાં વિવિધ પ્રકારની આકર્ષક પ્રતિમાઓ સામે રાખીને અથવા તે ભાવનાક્ષેત્રમાં બેસાડીને તેની સાથે

એકાગ્રતા જોડવાનો અભ્યાસ કરવામાં આવે છે. અધ્યાત્મ સાધનાની આ એકાગ્રતા સંપાદન પ્રક્રિયા મગજને સાધવાની દિશામાં એક નાનકડો પ્રયાસ માત્ર છે. સમગ્ર આધ્યાત્મિક પ્રગતિ ત્યારે જ સંભવ છે જ્યારે પોતાની ચેતનાને વિશ્વચેતનાનું તત્ત્વ માનીને સ્વાર્થને પરમાર્થમાં વિકસિત કરવામાં આવે..

યોગનું લક્ષ્ય છે-આત્માને પરમાત્મા સાથે જોડવો. વ્યક્તિ સત્તાને સમગ્ર સત્તામાં સમાવવું તેજ યોગ છે. આ ભાવોત્કર્ષની સાધના દ્વારા જ શક્ય બને છે. વ્યક્તિલક્ષી અભિમાન અને સ્વાર્થલક્ષી મહત્વાકાંક્ષામાં મર્યાદિત મનને સાર્વભૌમ ચેતના સાથે જોડીને આપણા ચિંતન અને કર્તવ્યને ઉત્કૃષ્ટ બનાવવું તે જ આધ્યાત્મિક પ્રગતિ છે. આનાથી થોડું પણ ઓછું નહીં ચાલે. સાચી દિશામાં ચાલવાથી મનુષ્યમાં દેવત્વના ઉદયની પ્રક્રિયાનો આરંભ થઈ જાય છે. યોગ ખરેખર તો એક ભાવ વિજ્ઞાન છે, જે જીવને બ્રહ્મ સાથે લાંબા મિલનની ભાવ ભૂમિકા તરફ લઈ જાય છે. નાનાને મોટો (મહાન) બનાવવાની આ વિદ્યા છે. આ મૂળ લક્ષ્ય જો વિસ્મૃત-ઉપેક્ષિત રહ્યું તો પછી આસન, પ્રાણાયામ, ધ્યાન બંધમુદ્રા વગેરેનો અભ્યાસ કે તેનો વિકાસ એક સામાન્ય તથા સંકીર્ણ મન:કીડથી વધારે કશું કહી શકાય નહીં.

યોગની અનેક શાખાઓ છે. આમાંથી કોઈ એકનો આશ્રય લઈ અતીન્દ્રિય ક્ષમતાઓ વિકસિત કરી શકાત, પરંતુ તે ચમત્કારી કહી શકાય નહિ. ખરેખર તે આત્મવિદ્યાનું જ એક અંગ છે. યોગનો ઉદ્દેશ્ય ખરેખર અચેતન મનનો પરિષ્કાર તેમજ વિકાસ છે. વ્યક્તિત્વનું નિર્માણ અચેતન મનના ઊંડા પડ જ પ્રાપ્ત કરાવી શકે છે. મનોવિકાર બુદ્ધિ ક્ષેત્રમાં નહીં, પરંતુ સ્વભાવમાં ટેવ બનીને ઘૂસી જાય છે. મનુષ્ય તેની બુરાઈઓ સમજે છે અને છોડવા પણ માંગે છે. પરંતુ એકત્રિત અભ્યાસોનું દબાણ એટલું બધું હોય છે કે પોતાના નિર્ણયના વિરુદ્ધના રસ્તા

ઉપર ચાલવા માટે મજબૂર થઈ જાય છે. આ આદતો પાછળ અચેતન મન જ કામ કરે છે.

શરીરના લગાતાર કાર્યક્રમોમાં સચેતન મન અથવા જાગૃત મગજનો ગણી ન શકાય તેટલો અધિકાર હોય છે. સંચાલન અચેતનમાં સંગ્રહ થયેલી પ્રવૃત્તિઓ કરે છે. માંસપેશિઓનું સંકોચન-પ્રસરણ, આંખોનું ખુલવું-બંધ થવું, ભૂખ-તરસ, ફેફસાંનો શ્વાસોશ્વાસ, ઊંઘ-જાગૃતિ, વગેરે અસંખ્ય શારીરિક ક્રિયાઓ-પ્રક્રિયાઓ અચેતન મનના નિયંત્રણમાં રહે છે-ચાલે છે. હૉર્મોન ગ્રંથિઓથી લઈને પ્રાણની હદ સુધી અચેતનનો જ પ્રભાવ છે. મનોવિકારોને કારણે શારીરિક અને માનસિક સ્વાસ્થ્ય ખરાબ થઈ જવું એ સદ્ભાવનાઓને આધારે વ્યક્તિવના બધા પક્ષોનું ખુબ જ ઉચે ચાલવું આ સ્થળની રચનાને કારણે શક્ય બને છે. ઉત્થાન અને પતનના બીજ આ ક્ષેત્રમાં ઉગે છે. વ્યક્તિત્વના વિસ્તૃત મૂળ આ જમીનમાં ઘૂસેલાં હોય છે.

અચેતનને જ 'ચિત્ત' કહે છે. યોગ દ્વારા આનો સ્વીકાર-અસ્વીકાર કરવામાં આવે છે. મગજનું પ્રેરણાકેન્દ્ર તે જ છે. તે ગઈ-ગુજરી સ્થિતિમાં પડી રહે તો સચેતની બુદ્ધિમત્તાનો ઉપયોગ ધૂર્તતા-દુષ્ટતા જેવા ખરાબ ઉપયોગો સિવાય કોઈ રચનાત્મક કાર્યમાં શક્ય ન થઈ શકે અને બુદ્ધિમાન કહેવાવાળો મનુષ્ય પણ ઉજ્વળ ભવિષ્યનું સર્જન ન કરી શકે. આમ તો સચેતન મન અને બુદ્ધિને વિકસિત કરવા માટે શિક્ષણ, સાહિત્યિક સંપર્ક, અનુભવપ્રાપ્તિ જેવી અનેકવિધ વ્યવસ્થાઓ પ્રચલિત છે. પરંતુ અચેતન મનની-ચિત્તની ચિકિત્સા કરવા માટે યૌગિક ઉપાય-ઉપચારને જ કામમાં લાવી શકાય છે, જેને અધ્યાત્મની ભાષામાં મનોમય કોષની સાધના પણ કહે છે. આમ છતાંય આજે પરામન- વિજ્ઞાન તેમજ મનોવિજ્ઞાનમાં પણ અચેતનની ક્ષમતાને સમજવા અને તેમાં રૂચિકર પરિવર્તન કરવાના ઉપાય શોધી તથા વિચારી રહ્યા છીએ. પરંતુ તત્ત્વદર્શકોની અનુભૂત પદ્ધતિ યોગસાધનાથી વધારે બીજો કોઈ સફળ માર્ગ શોધાયો નથી.

પ્રખ્યાત મન:શાસ્ત્રી સર એલેક્ઝેન્ડર કેનનનું

કહેવું છે કે મનુષ્ય આ વિશ્વની સૌથી અલગ રચના છે. તેનું સારતત્ત્વ મન-મગજ છે અને તેનું નવનીત અચેતન સંસ્થા છે. દુર્ભાગ્યથી આ કેન્દ્રની ઓછામાં ઓછી જાણકારી આપણને ઉપલબ્ધ છે. વૈજ્ઞાનિકો હજુ સુધી એ જાણી શક્યા નથી કે આ સંસ્થાને પ્રભાવિત, પરિવર્તિત, અને પરિષ્કૃત કરવા માટે શું કરી શકાય. શરીરચિકિત્સામાં કામ આવતા ઉપચારો ત્યાં સુધી પહોંચી શકતા નથી. લાગે છે સ્વસંવેદન, સ્વસંમોહન અને સ્વનિર્દેશન જેવા તે ઉપાયોને કામમાં લેવા પડશે જેને જૂના યોગી પોતાની રીતે કામમાં લેતા આવ્યા છે. જે હોય તે સંસારની સુખ, શાંતિ એ માનવની પ્રગતિના મર્મકેન્દ્ર સુધી આપણે પહોંચવું જ પડશે. કોઈ ઉપાયે અચેતનને નિયંત્રિત કરવાની વિધિ-વ્યવસ્થા મેળવવી જ પડશે. આના વગર ઉચ્ચ વ્યક્તિ અને સમૃદ્ધ વિશ્વની શક્યતા જણાશે નહીં.

આ તથ્યને દૂરદર્શી અધ્યાત્મવાળા ઋષિમુનિઓએ ઘણા વર્ષો પહેલાં જ જાણી લીધું હતું. તેમણે માનવી વ્યક્તિત્વનું આધારકેન્દ્ર મનના અચેતન ભાગ 'ચિત્ત'ને માન્યું છે અને એ વાત ઉપર ખૂબ જ જોર આપ્યું છે કે સમૃદ્ધિના અન્ય આધારો ઉપર જેટલું ધ્યાન આપવામાં આવે છે તેનાથી ઓછું નહીં પરંતુ વધારે માનસિક વિકાસ ઉપર આપવામાં આવે. આ ક્ષેત્રના વિકાસ-પરિષ્કાર વગર ભૌતિક તેમજ આત્મિક પ્રગતિની આશા પૂરી નહીં થાય. તેમના અનુસાર ચેતન મગજની સક્રિયતા અચેતનની શકિત તરંગોને કાપે છે. એટલા માટે જ્યારે ચેતન મન વધારે સક્રિય હશે તો અચેતન જાતે જ દબાયેલું તથા અવિકસિત પડ્યું રહેશે. બૌદ્ધિક સંસ્થાનની સક્રિયતાને શિથિલ કરવાથી અચેતન કેન્દ્ર જાગૃત થાય છે. પ્રત્યાહાર, ધારણા, ધ્યાન, સમાધિ જેવી સાધનાઓ દ્વારા ચેતન મન-મગજને નિષ્ક્રિય તેમજ શૂન્યસ્થિતિમાં લઈ જવાય છે, ત્યારે જ દૂરદર્શન, દૂરદેષ્ટિ, વિચારપ્રેષણ, ભવિષ્યજ્ઞાન, અદેશ્યનું પરીક્ષનું દર્શન વગેરે અનેક અતીન્દ્રિય ક્ષમતાઓ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. સચેતન બૌદ્ધિક મગજને શિથિલ કરીને ઈચ્છાશકિત, પ્રાણશકિતને અચેતનના

વિકાસમાં વાપરવાથી શરીરમાં આશ્ચર્યજક પરિવર્તન સંભવ છે. ખૂબ જ દીર્ઘજીવી હોવું, અતિ શક્તિશાળી હોવું, અદેશ્ય જગતનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું, વગેરે આ સ્થિતિમાં સંભવિત છે.

નાના-નાના જીવ-જંતુઓથી લઈને પશુ-પક્ષી સુધી બૌદ્ધિક દૃષ્ટિએ મનુષ્યથી પાછળ રહેલ હોય છે. તેમનું ચિંતન અને સચેતન ક્ષેત્ર શિથિલ રહે છે. તેનો લાભ તેના અચેતનને મળે છે. કૂતરાની ગ્રહણ-શક્તિ ખૂબ જ સૂક્ષ્મ હોય છે. ચામાચીડિયાના જ્ઞાનતંતુ રડારની ક્ષમતા પ્રાપ્ત કરે છે. વ્હેલ માછલીનું અચેતન મગજ પણ ખૂબ જ ક્રિયાશીલ હોય છે અને તેના શરીરમાં મરજીવાની બધી વિશેષતાઓ જોવા મળે છે. સમુદ્રીજંગાની શારીરિક વ્યવસ્થા જેટ વિમાનની વ્યવસ્થા જેવી હોય છે. તેનું અચેતન મગજ જ તેને આ તીવ્ર હોડમાં તેને સમર્થ બનાવે છે. અનેક વન્યપશુઓ તેમજ જીવ-જંતુ નૌસમ સુધીની અન્ય પ્રાકૃતિક વિપત્તિઓ જેવી કે વર્ષા, ભૂકંપ વગેરેની જાણકારી સમય પહેલાંજ પોતાના અચેતન મગજ દ્વારા મેળવી લેવા સમર્થ હોય છે. વર્ષાઋતુ આવ્યા પહેલાં જ કીડીઓ તથા અન્ય કીડાઓ પોતાનો આહાર ભેગો કરી લે છે. આ બધી વિશેષતાઓ તેના અચેતન મગજનું જ પરિણામ છે. મનુષ્યના ચેતન મગજની વધારે સક્રિયતાથી ઉત્પન્ન ઉષ્મા અચેતનને દબાવી દે છે જેથી તેની અલૌકિક ક્ષમતાઓ છુપાયેલી પડી રહે છે.

એટલા માટે યોગમાં પ્રથમ સોપાન રૂપે માનસિક સંતુલન ઉપર બળ આપવામાં આવે છે.

અનુકૂળ પ્રતિકૂળ પરિસ્થિતિઓમાં ચિત્તને આંદોલન વિહિન રાખવાનો અભ્યાસ એટલા માટે કરવામાં આવે છે કે તેમાં માનસિક ઉષ્મામાં જરૂરી વૃદ્ધિ નથી થતી અને અચેતન પણ નાશ થવાથી અને વિખરાવાથી બચી જાય છે. આમ માનસિક સંતુલનનું પ્રથમ સોપાન સર થયા બાદ બીજા સોપાન માટે આગળ વધવામાં આવે છે. ચેતન મગજના કાર્યક્રમોને થોડો સમય રોકીને તે સંસ્થાનમાં ક્રિયાશીલ વિદ્યુત શક્તિને અચેતન ક્ષેત્રમાં લગાવવાથી અગોચર સામર્થ્ય વિકસિત થાય છે.

પ્રસિદ્ધ મનોવૈજ્ઞાનિક ડ્રમન્ડ તેમજ મૈલોને કહ્યું છે કે મનુષ્યનું અચેતનમન એક તિજોરી છે-સમુદ્ર છે જેમાં બધા પ્રકારના રત્ન-ભંડાર, રસ તેમજ ઝેર ભરેલા છે, આપણે તેને સંભાળી લઈએ, તે જ સચેતન ઉપર અધિકાર જમાવી બેઠેલા દેખાશે. પરંપર અચેતનમાં બધું દિવ્ય અને યોગ્ય નથી. રાક્ષસી કુસંસ્કાર ત્યાં પણ બેઠેલા છે. જેનો સ્વીકાર-શુદ્ધતા જરૂરી છે. તેના માટે સંતુલન અને એકાગ્રતાને આગળ વધારતા ચિત્તને જાગૃત દિશામાંજ સમાવી દેવા પડે છે, જેને અષ્ટયોગની ચરમ અવસ્થા કહે છે, જેના માટે પ્રત્યાહાર, ધારણા અને ધ્યાનની ભૂમિકાને પાર કરવી પડે છે. આ સાધનાઓ દ્વારા સચેતન મગજની ચિંતનશક્તિ તેમજ સંકલ્પ શક્તિને શિથિલ કરતાં-કરતાં પ્રાપ્ત તેજસ્ને અચેતનમાં કામે લગાડવામાં આવે છે, ત્યારે અનુપમ દિવ્યતાઓ પ્રગટ થવી શકે થાય છે. યોગ અને લયનો આશ્રય લઈ અચેતનને કુસંસ્કારોથી છોડાવવાની દિશામાં જે જેટલી વધારે પ્રગતિ કરે છે, તે તેટલો જ વધારે સમર્થ સિદ્ધ પુરુષ કહેવાય છે. આ યોગનો ઉદ્દેશ્ય છે.

ગાંધીટોપી બધી જગ્યાએ પ્રખ્યાત થઈ ગઈ હતી. એક ખેડૂતે ગાંધીજીને પહેલી વખત જોયા ત્યારે તેઓ ઉઘાડપગા હતા.

ખેડૂતે પૂછ્યું કે આપના નામથી ચાલતી ટોપી જ્યારે લાખો-કરોડોના માથા પર છે તો તમે તેને શા માટે પહેરતા નથી.

ખેડૂતે માથા પર એક મોટો સાફો બાંધ્યો હતો. તેની તરફ ઈશારો કરીને ગાંધીજીએ કહ્યું કે જ્યારે તમારા જેવા લોકો આટલું કાપડ નકામું વપરાશમાં લે છે તો તેની ખામી દૂર કરવા માટે મારા જેવા લોકોને ઉઘાડપગા રહેવું જ પડશે.

માનવીને જ્ઞાન જીવવાનું સીખવે તેનું સ્વયં દર્શન

સમજ-જાણીને ઉત્કૃષ્ટ જીવન જીવવાના વિચારને 'અધ્યાત્મદર્શન' કહે છે. આ ભાવને સમજ ન શકવાને કારણે જ આ વિશે લોકોના મનમાં વિવિધ પ્રકારના ભ્રમ ઘર કરી ગયા છે. તેને સાચી રીતે ન જાણી શકવાને કારણે અને ન સમજી શકવાને કારણે મોટા ભાગના લોકો ભટકેલ જીવન જીવે છે. શું ઉચિત છે-શું અનુચિત છે તેના ઉપર વિચાર કરવા માટેની તેમની રુચિ નથી. બસ નશાની હાલતમાં ભીડની સાથે દોડતા જઈ રહ્યા છે. જીંદગી સાચી અને યોગ્ય દિશામાં વિતાવીએ તેના માટે સ્વયંની સ્થિતિ તથા આસપાસની પરિસ્થિતિ વિશે ચિંતન કરી પોતાનો રસ્તો નક્કી કરવો જોઈએ.

પહેલાંના સમયથી લઈને આજ સુધી મહાન વિચારકોએ આ કામ કર્યું છે. ભારતની પ્રાચીન સંપત્તિ, ચિંતનસંપત્તિમાં આની ચર્ચા કરી છે. મનુષ્ય અને વિશ્વની વચ્ચે, મનુષ્ય અને પ્રકૃતિની વચ્ચે કયો સંબંધ છે ? આને સાચી રીતે કેમ કરીને નિભાવી શકીએ ? જીંદગીનો ઉદ્દેશ્ય શો છે ? આ પ્રશ્નો ઉપર અલગ-અલગ પાસાઓથી વિચાર કરવામાં આવ્યો છે. આનું મહત્ત્વ જેટલું પહેલાં હતું તેથી પણ વધારે આજે છે. આજે ચારે બાજુ વિસર્જિત વૈયક્તિક તેમજ સામાજિક જીવનમાં જે તિરાડો દેખાઈ રહી છે તેનું કારણ મનુષ્યની વિચારણાને જ માનવું જોઈએ.

કેટલાક લોકોની ધારણા છે કે અધ્યાત્મ અથવા દર્શન ફક્ત બુદ્ધિનું કૌતુહલ છે, તેમાં યથાર્થતાનો અવકાશ નથી તે બરાબર છે. એને એક પ્રકારની ભ્રમણા કહેવી ઠીક છે. આ એક મનોવૈજ્ઞાનિક તથ્ય છે કે ચિંતન આપણા વ્યવહારનો નિર્માતા છે. જો ચિંતન ઠીક ન હોય તો સારો-ખોટો વ્યવહાર કરવો સંભવ ન થઈ શકે. દર્શન માત્ર ચિંતનને વિકસિત કરી વ્યવહારને ઉન્નત નથી બનાવતું પરંતુ તેને આગળ વધારવામાં પણ સહાયક બને છે. માનવ મનની એક વિશેષતા છે કે તે વર્તમાનમાં બંધાયેલું રહી શકે નહીં. તે ભવિષ્યનું વિચારે છે આગળ વધવામાં તેને સુખ મળે છે. પ્રગતિની, વિકાસની લાલસા તેના સ્વભાવમાં સમાયેલ છે. પ્રસિદ્ધ ચિંતક સતીશચંદ્ર ચેટર્જી તથા ધીરેન્દ્ર મોહનદત્તે પોતાના પુસ્તક "એન ઈન્ટ્રોડક્શન ટુ ઈન્ડિયન ફિલોસોફી"માં આ તથ્ય ને સમજાવતાં

કહ્યું છે કે જ્ઞાનનું લક્ષ્ય ફક્ત બૌદ્ધિક કૌતુહલની પુષ્ટિ નથી પરંતુ તેનું ધ્યેય મુખ્યતઃ લાંબી દૃષ્ટિ, અગ્રદૃષ્ટિ તથા અંતદૃષ્ટિની સાથે પ્રબુદ્ધ જીવન વ્યતિત કરવું તથા વ્યવહારને નિર્દોષ બતાવવું તે છે.

ભારતીય ચિંતનના આ આદર્શને થોડે અંશે પશ્ચિમના દર્શનિકોએ પણ સ્વીકાર્યા છે. જર્મન દર્શનિક ઈમાનુએલ કાન્ટે પોતાની કૃતિ "ક્રિટિક ટર રિનેન વરનુનફ્ટ"માં કહ્યું છે કે બધું દર્શન ત્રણ સવાલોની આગળ-પાછળ ફરે છે. સવાલ છે-હું શું જાણી શકું છું ? મારે શું કરવું જોઈએ ? હું કોની આશા રાખી શકું છું ? આના જવાબોને વિવિધ પ્રકારે સમજાવવાની કોશિશ કરી છે. આજની પરિસ્થિતિમાં આને સમજવું ઘણું જ આવશ્યક છે. આને ન સમજી શકવાનું કારણ છે કે જાણવાયોગ્ય ન હોય તેને જાણવાનો પ્રયત્ન કરીએ છીએ : ન કરવા જેવું કરીએ છીએ. જેની આશા ન હોય તે તરફ આગળ વધીએ છીએ.

જીવનમાં ઉત્તરોત્તર ઉત્તમતાનો વધારો થતો રહે, તેનું યોજનાબદ્ધ રીતે સંચાલન થતું રહે, તેના માટે આપણે સમૂળગી વસ્તુસ્થિતિ ઉપર વિચાર કરવો પડશે. પ્રાચીન જ્ઞાન-ભંડારનાં દર્શનો ભલે છ હોય પણ તેનો મતલબ એ નથી કે વિચારવાની સમૂળગી જવાબદારી કપિલ, કણાદ, જૈમિનિ, વ્યાસ, ગૌતમ, પતંજલિ પર હતી. તે તો ફક્ત ચિંતનને યોગ્ય દિશા આપવાવાળા ઋષિ હતા. બાકી દરેક વ્યક્તિ સ્વયં પોતે પોતાનું વિશ્લેષણ કરી જીવનને સાચામાર્ગે લઈ જવા જાતે વિચાર કરે છે. સમજ-વિચારીને કામ કરનારને શ્રેષ્ઠતાની માન્યતા આપવામાં આવી હતી. આ કારણે અહીંના વૈભવ, જીંદગી જીવવાની રીતિ નીતિને, આશ્ચર્યની દૃષ્ટિથી જોવામાં આવતી હતી. યૂનાની ઈતિહાસકારોએ ભારતવાસીઓને "દર્શનિકોની જાતિ" કહી સંબોધન કર્યું હતું. ચાલ-ચલગત ઉપર ઠીક રીતે વિચાર કરવો અને તેના પર આચરણ કરવાનું ફળ તેને જગદ્ગુરુ રૂપે પ્રાપ્ત થયું હતું.

પરંતુ આપણે વિચારવા-સમજવાને, ચિંતન, મનન તેમજ સ્વાધ્યાયને ફેંકી દીધો. આંધળા ઘેટાની માફક જેમ તેમ આડઅવળા ચાલવામાં વિશ્વાસ કરવા લાગ્યા. આવી સ્થિતિમાં અવગતિ સ્વાભાવિક જ છે.

જો સાચી પગદંડી (માર્ગ) ની ખસંદખી કરી તેના ઉપર ચાલવાની શરૂઆત કરી છે તેઓ ને મંજિલ અવશ્ય પ્રાપ્ત થશે. આમાં થોડો વિલંબ થઈ શકે છે પણ જેની કોઈ જ પગદંડી નથી, બસ આમ જ ગાઢ જંગલમાં ભટકી રહ્યો છે તેના ભાગે થાક સિવાય કશું નહીં જાય, ભલે તેણે કેટલીય ભાગ-દોડ કેમ ન કરી હોય ? વિચાર કે સમજ્યા-વગરની જીંદગીની આવી જ હાલત છે.

આજકાલની પરિસ્થિતિઓના સંદર્ભમાં થોડક ચિંતકોએ તેનું ઘણું જ મહત્ત્વ બતાવ્યું છે. આમાંના 'એરિક્સોમ' એક છે. તેઓએ પોતાના પુસ્તકોમાં 'ઈસ્કેપ ફ્રોમ ફીડબેક', 'મૈન ફોન હિમ સેલ્ફ', 'એનાટોમી ઓફ હ્યુમન ડિસ્ટ્રિક્ટવનેસ' વગેરેમાં આની વિસ્તૃત ચર્ચા કરી છે. તેઓએ નાગરિકોની જીંદગી વિશેના વિચારને આધાર માનીને માનવસમુદાયને ત્રણ વિભાગોમાં વહેંચ્યો છે. પ્રથમ છે 'લાઈફ અફરમેટિવ સોસાયટી', બીજો છે 'નોન ડિસ્ટ્રિક્ટવ અગ્રેસિવ સોસાયટી', તેમજ ત્રીજો છે 'ડિસ્ટ્રિક્ટવ સોસાયટી' - પહેલા નંબરના સમાજને આદર્શ માનવામાં આવ્યો છે. તેમાં નાગરિક જીંદગીના બધા પાસાઓ ઉપર વિચાર કરાયો છે. દરેકની જીવન કર્તવ્યો તરફ શ્રદ્ધા હોય છે. આવી દશામાં તેમનો વ્યવહાર સરલ-તથા સૌમ્ય હોય છે. પરસ્પરનો સ્નેહ સૌહાર્દનો સદ્ભાવ તેમનામાં ઉત્તમ સંપર્કસૂત્રનું કામ કરે છે. શ્રી ફોમ માને છે કે સમાજનું આજ સ્વરૂપ આદર્શ છે જે તેની દાર્શનિક પદ્ધતિથી ઘડવામાં આવે છે.

બીજા નંબરના સમાજમાં લોકોનો વ્યવહાર વિનાશક તો નહીં પરંતુ આક્રમક જરૂર હોય છે. તેમાં વિચારવાની-સમજવાની રુચિ ઓછી હોય છે તેને કારણે તેમના વ્યવહારમાં આક્રમકતા, ઈર્ષા-દ્વેષની પ્રવૃત્તિઓ સળવળે છે. જીવનમાં દુઃખ, અસંતોષ તથા અતૃપ્તિનો ભાવ પ્રકટ થાય છે. ત્રીજો વિભાગ વિનાશક સમાજનો છે. તેને આફ્રિકન જંગલી કબીલામાં જોઈ શકીએ છીએ. વિચારવા-સમજવા સાથે તેમનો દૂરનો પણ કોઈ સંબંધ નથી. કપટતા, હત્યા, એક બીજાને મૂળથી નષ્ટ કરવાની પ્રવૃત્તિ આની વિશેષતા માની શકાય છે. વિચારવા-સમજવાની કોઈ પદ્ધતિ રીતભાત ન હોવાને કારણે મનુષ્યનો દેહ ધારણ કર્યો હોવા છતાં પણ જેવી જીંદગી ગુજારે છે. પરંતુ આજે આ ત્રીજા પ્રકારની સ્થિતિ આખા સમાજમાં વ્યાપેલી

જોવા મળે છે, ફક્ત કબીલા પુસ્તી સીમિત નથી રહી.

આપણે એવી સ્થિતિમાં પડી ન રહીએ સાચા જંગલી વિકાસ થઈ શકે તેના માટે ઈચ્છિત એ છે કે અધ્યાત્મવાદી દૈષ્ટિકોણને જીવનનું અભિન્ન અંગ બનાવવામાં આવે. આપણુ વ્યક્તિગત તથા સામાજિક જીવન ઉન્નત બને તે માટે દર્શનની આ કેન્દ્રીય ધારણાને ઠીક પ્રકારે ધારણ કરવી પડશે કે આપણું મન તથા ચેતના સંકલ્પશક્તિથી સંપન્ન છે. આ સામર્થ્યના આધારે આપણા આમતેમ થવાવાળું બધું જ જાણી શકાય છે. માણસ ફક્ત પેશિઓ, તંત્રિકાળોનો ઢગલો નથી તે તો શુદ્ધ ગહન ચેતનસત્તાનો દિવ્યઅંશ-અવિનાશી આત્મા છે.

દર્શનના આ કેન્દ્રબિંદુને સમજી લેવાથી આપણે એ જ કરીશું જે એના મહત્ત્વને અનુકૂળ હોય; આપણા યથાર્થ વિકાસમાં સહાયક હોય. કર્તવ્યનું પાલન, ન્યાયની પ્રક્રિયા, સદ્ગુણોને અનુરૂપ વ્યવહારમાં આપણી વાસ્તવિક ઈજ્જત, પ્રતિષ્ઠા, મહત્ત્વ સમાયેલ છે.

આમ જે કરવા જેવું છે તેને કરવા માટે આપણા અસીમ વિકાસની સંભાવનાઓના દરવાજા ખુલી જાય છે. જેમ જેમ આપણે આને પ્રાપ્ત કરીએ છીએ તેમ તેમ જીવન વધારે ને વધારે પ્રકાશવાન થતું જાય છે. આપણી પોતાની સ્થિતિ, આજુબાજુની પરિસ્થિતિઓ, સમયની દિશા ધારાને જોતાં વિચારવા-સમજવાના સ્વભાવમાં થોડુંક અંતર આવી શકે છે, પણ ઉદ્દેશ્ય એક જ રહેશે-અંતરાલનું દેવલોકનું જાગરણ. માપદંડ પણ તે જ હશે અર્થાત્ પોતાને સમગ્ર વિશ્વની સાથે એક કરવું. તેના માટે દૈવી સદ્ગુણોને અનુરૂપ જીવન જીવવાની યોજનાને ક્રિયામાં ઉતારવી પડશે.

જેમ-જેમ આ દિશામાં આપણે આગળ વધતા રહીશું બધી વસ્તુસ્થિતિ સ્પષ્ટ થઈ જશે. ચોખે ચોખ્ખો અનુભવ થઈ શકશે કે જીંદગીને સાચી રીતે જીવવાની સમજ અર્થાતં દાર્શનિક ચિંતન તમારો અંતરંગ મિત્ર, સખો, સહદયી બધું જ છે. જે આપણને આપણા આ માર્ગોમાં પ્રકાશના વ્યવહારિક જીવનના આઘળા તથા ભૂલભૂલામણા માર્ગોમાં માર્ગદર્શન આપે છે અને આગળ વધારે છે. મનુષ્ય હોવાને કારણે યોગ્ય એ છે કે તત્સંબંધી બધી જ ભ્રમણાઓમાંથી બચીને આનો સ્વીકાર કરવો, અપનાવવો અને સમજદારીનું જીવન જીવવામાં આવે.

ઐતિહાસિક વિશ્વધર્મ સંસદ- 'જેણે માનવધર્મના માર્ગની પ્રશંસા કરી'

ભારતીય સંસ્કૃતિ જ સૌ પ્રથમ તેવી સંસ્કૃતિ છે, જેણે સમગ્ર વિશ્વને જીવન જીવવાની કળાનું શિક્ષણ જ નથી આપ્યું, ભૌતિકવાદ તેમજ અધ્યાત્મવાદ-સભ્યતા તેમજ સંસ્કૃતિના સમન્વયનું તત્ત્વદર્શન પણ શીખવાડ્યું. આપણા ઋષિયોએ “તેન ત્વક્ત્વા ભુંજથા” નો ઉપદેશ આપી આજના ભોગવાદથી ગ્રસિત માનવજાતિ માટે સંદેશ પણ આપ્યો છે કે ભોગ તો કરવો જોઈએ સાધનોનો અને સુખ સુવિધાઓનો, પરંતુ સંબંધવિહીન ભાવે તથા ત્યાગને જીવનમાં ઉતારીને. વર્લ્ડ પાર્લામેન્ટ ઓફ રિલીઝન (વિશ્વધર્મ સંસદ) જે પ્રથમ શતાબ્દિ વર્ષગાંઠરૂપે આ વર્ષે શિકાગોમાં ૨૮ ઓગસ્ટથી ૪ સપ્ટેમ્બર ૧૯૯૩ એ મનાવવામાં આવી, સંસ્કૃતિનો આ સ્વર ચારે દિશાઓમાં મુખ્યરૂપે લહેરાઈ રહ્યો હતો. બધા જ જાણે છે કે આજથી લગભગ ૧૦૦ વર્ષ પહેલાં ૧૧ સપ્ટેમ્બર ૧૮૯૩થી લઈને સત્તર દિવસ સુધી શિકાગો (ઈલીનોય) સંયુક્ત અમેરિકામાં પહેલીવાર બધા ધર્મોના મુખ્ય સમુદાયોએ મળીને ધર્મની વ્યાખ્યા કરતાં તેનો વિશ્વ માનવતા માટે ઉપકારક તથા વિભિન્ન ધર્મસમ્પ્રદાયોના મૂળમાં છુપાયેલ એક જ શાસ્ત્ર સંદેશ ઉપર ગહેરાઈથી ચિંતન કર્યું હતું. હિન્દુત્વ-હિન્દુધર્મ-દેવ સંસ્કૃતિ ઉપર પોતાના વિચાર રાખવાવાળા સ્વામી વિવેકાનન્દને આખા વિશ્વે આ ધર્મ સંસદ પછી જ ઓળખ્યા હતા. અને તેમના માધ્યમથી આ સંસ્કૃતિનાં મૂળ તત્ત્વો તથા મહાન આદર્શોને પણ જાણ્યા હતા.

શાંતિકુંજને આજથી સવા વર્ષ પહેલાં જ “વર્લ્ડ પાર્લામેન્ટ ઓફ રિલીઝન”ના આયોજ મંડળ તરફથી ભાગ લેવાનું આમંત્રણ મળી ગયું હતું. ત્યારે આખા અમેરિકામાં ફેલાયેલ ગાયત્રી પરિવારના વિવિધ કાર્યક્રમોએ પ્રત્યેક વ્યક્તિમાં ખૂબ જ વ્યાપક હલચલ મચાવી હતી. વેદાંત સોસાયટીમાં થયેલી ચર્ચા વિચારણા તેમ જ મિશીગત લેક (તળાવ)ની નજીક આવેલ આશ્રમ ‘ગૈન્જજ’ (ગંગા)માં સ્વામીચિદાનંદજી

સાથે વિગતે થયેલી ચર્ચા પછી સુઆયોજન રૂપે આ ધર્મ સંસદમાં પ્રતિનિધિત્વ કરવાની પરસ્પરની ચર્ચા થઈ હતી. આ પછી ડેન્માર્ક, નોર્વે, ઈંગ્લેન્ડ, ઑસ્ટ્રેલિયા, ન્યુઝીલેન્ડ, ફિઝી, ઝિમ્બાબ્વે, દક્ષિણ આફ્રિકા, તથા પૂર્વ આફ્રિકામાં થયેલ કાર્યક્રમો પછી ત્રણ અશ્વમેધ યજ્ઞ પણ ભારતની ધરતીની બહાર લેસ્ટર (યુ.કે.), ટોરોણ્ટો (કેનેડા) તથા લૉસ એન્જેલસ (યુ. એસ. એ.) યોજાઈ ગયા તથા દરેક માણસ સુધી દેવસંસ્કૃતિ દિગ્વિજય અભિમાનથી જાણકારી પહોંચી ગઈ. ‘વિઝન-૨૦૦૦’ (વૉશિંગ્ટન)માં યોજાયેલ કાર્યક્રમથી આખા અમેરિકામાં હિન્દુ સંસ્કૃતિનો સ્વર ગુંજી ઊઠ્યો છે. આને કારણે વર્લ્ડ પાર્લામેન્ટમાં આ મિશનની ભૂમિકા ખૂબ મહત્ત્વપૂર્ણ હતી.

આ પોતાના તરફની નીરાળી-શાસન વગરની પરંતુ વિશ્વવિસ્તૃત સંસદની તૈયારી પાંચ વર્ષથી ચાલી રહી હતી. સમાપન દિવસની પૂર્વ સંધ્યાએ જિમકેની જે ટ્રસ્ટીમંડળના મુખ્ય કાર્યકર્તા હતા, તેમણે જ્યારે આ તૈયારીઓના વિવિધ તબક્કા તથા આવનાર અવરોધોથી લઈને દૈવી આશીર્વાદથી મળનાર સહાયતાનું વર્ણન કર્યું ત્યારે લાગ્યું કે આ વિધાતાનું વિધાન જ છે કે હવે પછીના દિવસોમાં આવી જ કંઈક ગોષ્ઠિ કે ચર્ચાઓની પ્રક્રિયાઓ દ્વારા સમધર્મ સમભાવનું સ્વરૂપ તેજસ્વી બનીને આવશે. વિજ્ઞાન તથા ધર્મ પરસ્પર મળશે તથા પ્રગતિશીલ અધ્યાત્મ પ્રત્યેક વ્યક્તિને માર્ગદર્શન આપીને સમગ્ર માનવજાતિ ને એકવીસમી સદીના સોનેરી સૂર્યાદય તરફ અગ્રેસર કરશે. જિમકેની પોતાના પ્રયાસોની ચર્ચા કરતાં બુદ્ધના ધર્મચક્ર પરિવર્તનનો ઉલ્લેખ પણ કર્યો તથા કહ્યું કે આપણે બધા સંપ્રદાયોને જો એક ચક્ર (વ્હીલ)ના સ્પોકસ રૂપે જોઈ શકીએ છીએ અને તે જેમ જેમ કેન્દ્ર તરફ આવે છે તેમ તેમ એક બીજાની નજીક આવીને એક જ ધરી ઉપર મળી જાય છે. જ્યાં સુધી તે એકબીજાથી દૂર છે ત્યાં સુધી તેમને દેખાઈ રહ્યું છે કે આ નહીં. પેલો ધર્મ-સંપ્રદાય

તેનાથી ખરાબ છે તથા અલગ-કે દૂર છે.

ઉદ્ઘાટન ૨૮ સપ્ટેમ્બર ૧૯૯૩ના દિવસે થનાર હતું તથા તે દિવસે બધા સંપ્રદાયોના પ્રમુખોનું સરઘસ અથવા શોભાયાત્રાનું આયોજન કર્યું હતું. વિવિધ પહેરવેશવાળા વ્યક્તિઓએ કેમેરામેનોને (ફોટોગ્રાફરો)ને તથા પત્રકારોને વધારે આકર્ષિત કર્યા હતા. અહીં પહેલી ધર્મ સંસદ “આર્ટ ઈન્સ્ટીટ્યૂટ ઓફ શિકાગો” જે મિશન એવન્યુ ઉપર આવેલ છે ત્યાં આયોજીત હતી, ત્યાં આ બીજી ધર્મ સંસદ હોટલ હિલ્ટનમાં આયોજીત હતી. શિકાગો ડાઉનટાઉનની આ ૧૨મી માળની હોટલ તથા તેની એનેક્સી જૂના સ્થળથી લગભગ ૨ કિ.મી. દૂર હતી. જ્યાં જૂની સંસદમાં ભાગીદારોની સંખ્યા વધારેમાં વધારે સાતસો હતી તથા એક જ મુખ્ય હોલમાં બધા જ કાર્યક્રમો યોજાયા હતા, ત્યાં એમાં ભાગ લેનારની સંખ્યા સાડા સાત હજારથી પણ વધારે હતી, એક જ સમયે લગભગ ૬૦થી પણ વધારે સ્થાન ઉપર પ્રમુખ વક્તવ્યો, વર્કશોપ, સેમીનાર, સિમ્પોઝિયમ, સાંસ્કૃતિક કાર્યક્રમ, વીડિયોફિલ્મ શો, ધ્યાન શિક્ષણ, સ્લાઈડ શો, વગેરે યોજાનાર હતા. એક વ્યક્તિ વધારેમાં વધાર પાંચ કે છ કાર્યક્રમોમાં એક દિવસમાં ભાગ લઈ શકે તેમ હતું, સાથે-સાથે એક શાનદાર પ્રદર્શન પણ લગાવવામાં આવ્યું હતું જેમાં વિભિન્ન ધર્મ, સમ્પ્રદાયો તરફથી સ્ટોલ ઊભા કરવામાં આવ્યા હતા. ક્રિશ્ચિયન તથા તેના વિવિધ સમ્પ્રદાયો, મુસ્લિમ ધર્મ તથા તેના વિવિધ મતો, બુદ્ધ ધર્મ, શિન્તો, જૈનયોગ, જૈનધર્મ, શિંખપથ તથા હિન્દુધર્મ તરફથી વિવિધ સ્ટોલ ઊભા કરવામાં આવ્યા હતા. આમાં હિન્દુ ધર્મ તરફથી હિન્દુહોસ્ટ કમિટી શિકાગો તથા ગાયત્રી પરિવાર શાંતિકુંજ આ બે જ સ્ટોલ હતા. બાકીના લગભગ અંસી (૮૦) થી પણ વધારે સ્ટોલ ધર્મ-સમ્પ્રદાયોની વિવિધતાના રૂપોની ઓળખ કરાવી રહ્યા હતા. મોટી સંખ્યામાં બધા વક્તાઓ, શ્રોતાઓ તથા ભિન્ન-ભિન્ન રૂપે ભાગીદાર બનાવાવાળા

અમેરિકનો, બ્રિટિશ, ફ્રેંચ, સ્પેનિશ, બૌદ્ધ, કોરિયન, જાપાની-તૈવાની તથા મધ્યપૂર્વથી તથા આફ્રિકાથી પ્રતિનિધિત્વ કરવાવાળા મુસ્લિમવર્ગોએ આ પ્રદર્શન જોયું. પરમ પૂજ્ય ગુરુદેવનાં કાર્યો તથા વ્યક્તિત્વ ઉપર બ્રહ્મવર્ચસના વિજ્ઞાન તથા અધ્યાત્મના સમન્વિત સ્વરૂપ ઉપર તથા દેવ સંસ્કૃતિના વિજ્ઞાનના સમર્થન-વિવેચન ઉપર શાંતિકુંજ સ્ટોલ ઉપર એક પ્રદર્શન યોજાયું હતું જેને જોવા માટે લોકોની સતત ભીડ રહેતી હતી. મિશનનું અંગ્રેજી, હિન્દી, ગુજરાતી તથા અન્ય ભાષાઓનું સાહિત્ય પણ ત્યાં ઉપલબ્ધ હતું. શાંતિકુંજથી ગયેલ ટોળીના સર્વ કાર્યકર્તા-શ્રી પ્રતાપ, શાંતિલાલ, ઓમકાર રાજકુમાર તથા ટોળી માટે પોતાનો બધો સમય આપી રહેલી શિકાગોના કાર્યકર્તા કુસુમ પટેલ, ડૉ. કિશોર તથા શુભારાણા તથા હસમુખ પટેલ હરપણ સહકાર આપવા હાજર હતા. સમયાન્તરે પોતાની વર્કશોપ તથા વક્તવ્યો-ચર્ચાઓની વચ્ચેથી આવીને ડૉ. પ્રણવ પંડ્યાએ પણ વચ્ચે-વચ્ચે આવીને બધા સાથે મૂલાકાત કરી અને મિશનના ઉદ્દેશ્યો તેમને વિસ્તારથી સમજાવ્યા. એક ટેલીવિઝન પણ આ પ્રદર્શનમાં લગાવ્યું હતું જેમાં પરમ વંદનીય માતાજી તેમજ પૂજ્યવરના પ્રવચનો (ઈંગ્લિશ ટાઈટલ સાથે) તથા મિશનના કાર્યક્રમોને સતત દેખાડવામાં આવતા હતા.

મુખ્ય વક્તવ્ય રૂપે ૩૧મી ઓગસ્ટના દિવસે સાંજે પાંચ-છની વચ્ચે હોટલ હિલ્ટનના છજ્જ માળે પારલર એચ માં “ઈન્ટર કમ્યુનિયમ ઓફ સાયંસ વિથ રિલીઝન” (અધ્યાત્મ તેમજ વિજ્ઞાનનો સમન્વય) વિષય ઉપર ડૉ. પ્રણવ પંડ્યાનું વક્તવ્ય રાખવામાં આવ્યું હતું. ૪૫ મિમિટના ભાષણ પછી સ્લાઈડસ પ્રોજેક્શન તથા પ્રશ્નોત્તરીનો વારો હતા. વ્યવસ્થાપક મંડળે સાડા સાતસોની ઉપસ્થિતિવાળા એ હોલને પૂરતો નથી તેવું કહીને મોટો પ્રયત્ન કર્યો કે આ સમયે કોઈ મોટો હોલ મળી જાય, પરંતુ વક્તાઓની વધતી સંખ્યા, લગભગ ચારસોથી વધારે ધર્મ

સંપ્રદાયોના પ્રમુખોની ઉપસ્થિતિ તથા બધાને મોકો આપવાની વિવશતાએ ત્યાં જ આયોજન કરવાની પ્રાર્થના કરી. મોટી સંખ્યામાં અમેરિકન નાગરિકો, ક્રિશ્ચિયન ધર્મગુરુ જેન તથા મુસ્લિમ પંથના મુખ્ય શ્રોતાઓ આ વિશિષ્ટ વિષયનો લાભ લેવા આવ્યા. બધી જગ્યાઓ સંપૂર્ણ ભરાઈ જવાથી કેટલાક ઊભા રહ્યા. સ્વતંત્રરૂપે કેટલીય ટેલીવિઝન રેકોર્ડિંગ એજન્સીઓ આખું વક્તવ્ય રેકોર્ડ કરવા આવ્યા. યુગ ઋષિના તર્ક સમ્મત સમર્થનોને બધાએ વખાણ્યા તથા વ્યાખ્યાન પૂર્ણાહૂતી પછી પણ ત્યાં રોકાયા અને પોતાની શંકા-કુંશંકાઓનું સમાધાન કર્યું. આયોજન મંડળના પ્રતિનિધિઓએ પણ પોતાની હાજરી આપી તથા માંગણી કરી કે આ મોટા હોલમાં આ વ્યાખ્યાન સમગ્રરૂપે ફરીથી થવું જોઈએ. પરંતુ જગ્યાને અભાવે તથા આગળ બતાવી ગયા તે મુજબ વક્તાઓની સંખ્યા મોટા પ્રમાણમાં હોવાને કારણે તે સંભવ બની શક્યું નહીં. પરંતુ જે કાર્ય માટે દળ ગયું હતું તે કાર્ય થઈ ગયું, ચર્ચા વીજળીવેગે બધી બાજુએ ફેલાઈ ગઈ. વ્યવસ્થાતંત્રે બીજા જ દિવસે તે ઓડિયો કેસેટ બધાને પૂરી પાડી તથા તરત જ લગભગ પાંચસો કોપીઓ (દરેકના ૯ ડોલર) વેચાઈ ગઈ. નિમંત્રકોના સ્ટોલ ઉપર મોટા મોટા અક્ષરોમાં ભાષણકર્તાઓ તથા પ્રવચનના વિષયો લખ્યા હતા... તેમાં વધારેમાં વધારે માણસો વિજ્ઞાન તથા અધ્યાત્મનો સમન્વય વિષયવાળાં પ્રવચનો જ ખરીદતા દેખાયા તથા બધી બાજુએ ચર્ચાનો વિષય બની ગયો હતો.

૩૧ ઑગસ્ટથી ૪ સપ્ટેમ્બર સુધી લોકોનો શાંતિકુંજના સ્ટોલ ઉપર આવવાનો તથા સતત ચર્ચા-વિચારણા કરવાનો ક્રમ ચાલતો રહ્યો. પૂજ્યવરની વાજપેયી યજ્ઞ પરંપરા વિશેનું જ્ઞાન-યજ્ઞ પ્રક્રિયાને આગળ વધારતા ટોળીના સભ્યો સતત અન્ય વ્યાખ્યાનોમાં તથા મળતા આવતા વિષયોમાં ભાગ લેવા માટે જવા લાગ્યા જેથી ખબર પડે કે

બધા લોકો શું કહી રહ્યા છે. ભાગ લેવાવાળી પ્રમુખ વ્યક્તિઓનાં નામ છે- રિચર્ડ ડેલી, જિમ એડગર, કેનિયલ ગોમેઝ, દાદી પ્રકાશમણિ, સ્વામી ચિદાનંદ સરસ્વતી (ડિવાઈન લાઈફ સોસાયટી), ભાઈ મોહિંદર સિંહ, બિશપ શેલ્ડન ડ્યૂકર, ડૉ. ઈરફાન ખાન, અલ્ફેડયા, શ્રી ચિન્મય, ડૉ. એલ. એમ. સિંઘવી, પાલોસ ગ્રેગોરિયોસ, ડૉ. વિલ્મા ઓલીસ, ઈર્વા વર્ગ, દસ્તૂર, ડૉ. કેર્સી એન્ટિથા, ડૉ. જેરોલ્ડ બર્ની, રબ્બી એલન બ્રેગમેન, ડૉ. સી. કબીલ સિંઘા, જેમકેની, બાબા વિરસાસિંહ, શ્રી દલાઈલામા, રાયના એલજલર, એર્જા સર્ગુમાન, આત્માનંદજી, શ્રી સુશીલ મુનિ, સ્વામી મિત્રાનંદ, સી. ફંગ ચામ, સ્વામી ધનાનંદ, કેરી બ્રાઉન, ડૉ. લક્ષ્મી કુમારી, પરિબ્રાજિકા અમલપ્રાણ, મા જય ભગવતી, રાધા બર્નિયર, શિવમૂર્તિ શિવાચાર્ય સ્વામી દયાનંદ સરસ્વતી, સદ્ગુરુસંત કેશવદાસ, મા અમૃતાનંદમયી, બહેન જ્યંતી, ડૉ. કર્ણસિંહ, સ્વામી શિવાયા, સુબ્રહ્મણિયમ (હિન્દુ ઈજિપ્તજિમ ટુડે) સાધુ વાસ્વાની, થૉમસ બેરી, જેમ્સ કોર્બસ વગેરે.

૪ સપ્ટેમ્બરે શ્રી દલાઈ લામાના સમાપન ઉદ્બોધન સાથે જ ધર્મ સંસદની સમાપ્તિની ઘોષણા કરવામાં આવી. સર્વ પ્રકારની સિદ્ધિઓ યુક્ત આ સંસદે બધા ધર્મો તથા સંસ્કૃતિઓના સમન્વયના માર્ગની પ્રસંશા કરી જે ખરેખર યોગ્ય ગણાય. ટોળીના સભ્યો શિકાગોમાં ૧૫૧ કૂડી યજ્ઞ સમાપ્ત કરી, શિકાગો, અશ્વમેઘ (૨૯,૩૦,૩૧ જુલાઈ ૧૯૯૪)ની પ્રયાજ પ્રક્રિયા માટે લગભગ બે હજાર માઈલની પ્રવજ્યામાં સાત સ્થાનો ઉપર નવી શાખાઓ સ્થાપિત કરી, અટલાન્ટામાં એકસો આઠ કૂડી તથા મિયામી (ફ્લોરિડા)માં ૫૧ કૂડી ગાયત્રી યજ્ઞોની સાથે વિભિન્ન સેમિનારો સમાપ્ત કરી ૧૭ સપ્ટેમ્બરે પોતાની અનેક ઉપલબ્ધિઓ સાથે ભારત પાછી ફરી. હવે પછીનું વર્ષ કેટલું યુગ પરિવર્તન લાવનાર હશે, તેનો આભાસ આ વર્ષના કાર્યક્રમો ઉપરથી કોઈને પણ થઈ શકે છે.

તપસ્યા દ્વારા દિવ્ય સામર્થ્યોની પ્રાપ્તિ

અધ્યાત્મ સાધનામાં દિવ્ય શક્તિની પ્રાપ્તિ માટે વિવિધ પ્રકારની તપશ્ચર્યાને મુખ્ય માનવામાં આવે છે. તે લૌકિક જીવન હોય અથવા આધ્યાત્મિક-પુરુષાર્થ, શ્રમ, સાહસ, મનોયોગ જ તેને પ્રગતિશીલ બનાવે છે. તપ જ સંપૂર્ણ પ્રગતિનો આધાર છે. દેવતાઓના વરદાન તપસ્વીઓને જ સુલભ થાય છે. મનુષ્યની આંતરિક શક્તિઓ તપસ્યા મારફત પ્રકાશિત થાય છે. સમુદ્રમાં પડેલાં રત્નો મરજીવા જ શોધી શકે છે. કઠોર પુરુષાર્થ દ્વારા સમુદ્ર મંથન કરવામાં આવ્યું તેથી અમૂલ્ય ચૌદ રત્નો પ્રાપ્ત થઈ શક્યાં. દેવોને તપસ્યા દ્વારા જ ગૌરવશાળી પદ પ્રાપ્ત થયાં. ભૌતિક ઉન્નતિ માટે પ્રચંડ પુરુષાર્થ, અખંડ મનોયોગ, સતત શ્રમ અને અસીમ સાહસની જરૂરિયાત રહે છે. આધ્યાત્મિક પ્રગતિ માટે તો બીજાં પણ ઘણાં મૂલ્યો ચૂકવવાં પડે છે. ભારતીય ધર્મશાસ્ત્ર અર્થાત્ પુરાણોમાં અસંખ્ય આખ્યાન-તપ સાધનાની મહત્તાના પડ્યાં છે. ઐતિહાસિક ભાવનાઓ, ઋષિઓ, તત્ત્વદર્શકો, દેવદૂતોની પ્રસિદ્ધિ અને સિદ્ધિનો આધાર તપનો પ્રકાશ જ રહ્યો છે. વિશિષ્ટ શક્તિ અને સામર્થ્યોનો સ્રોત તપશ્ચર્યા જ છે. તપ દ્વારા જ આધ્યાત્મિક શક્તિઓ અને સિદ્ધિઓ આજ દિન સુધી ઉપલબ્ધ થતી આવી છે અને ભવિષ્યમાં પણ આ એક જ માર્ગ રહેવાનો છે.

પાર્વતીએ શિવને પતિના રૂપમાં પ્રાપ્ત કરવા માટે કઠોર તપ કરવું પડેલું. સૌર મંડળોના કેન્દ્ર-બિન્દુ બનવા સારુ ધ્રુવ દ્વારા કરવામાં આવેલી તપશ્ચર્યા પ્રખ્યાત છે. એ વન પત્ની સુકન્યાએ તપ કરીને અશ્વિનીકુમારોને પ્રસન્ન કરેલા અને તેઓએ આવીને તેણીની વૃદ્ધવસ્થા અને અંધાપામાંથી મુક્તિ અપાવેલી. ઋષિઓમાંથી દરેકને તપસ્યામય રહેવું પડ્યું છે અને તેઓ વડે ઉપલબ્ધ સામર્થ્ય દ્વારા લોકહિતનાં તમામ પ્રયોજનોને સાકાર કરવાનું સંભવિત બનાવ્યું છે. આ ક્ષેત્રમાં સમુન્નત સ્તરના લોકો દેવતા બન્યા છે. આ પહેલાં તેઓ પણ સામાન્ય સ્તરના મનુષ્ય જ હતા.

દૈત્યોની વિકરાળ શક્તિઓનો સ્રોત પણ તપ-સાધના જ રહ્યો છે. તેઓ પોતાના અંતરતમને ઉત્કૃષ્ટ ન બનાવી શક્યા અને ભૌતિક સ્તરની મહત્વાકાંક્ષાઓમાં અટવાયેલા રહ્યા. તેમણે તે અનુસાર જ વરદાનો મેળવ્યાં અને પોતાના પુરુષાર્થ પ્રમાણે વરદાન મેળવ્યાં. આ વર્ગના રાવણ, કુંભકર્ણ, હિરણ્યકશ્યપ, વૃત્રાસુર, મહિષાસુર વગેરેનાં નામો જાણીતા છે. શક્તિઓ તેમનામાં પણ અમાપ હતી પણ દિશા ચૂકેલી હાલતમાં હતી. ફલસ્વરૂપ ભસ્માસુર જેવો દૈત્ય તેને વરદાન આપવાવાળા શિવ-પાર્વતી સામે જ પોતાનું જોર અજમાવવા લાગ્યો. દુર્વાસા તપસ્વીઓમાં આગળ પડતા હતા, છતાં ક્રોધ પર કાબૂ ન મેળવી શકવાને કારણે અંબરિશ, શકુન્તલા વગેરેને નાની નાની બાબતો પર શાપ આપતા રહ્યા. પરિણામે તેમની તપસ્યા માત્ર નિરર્થક જ ન રહેતાં બદનામ પણ થઈ.

માનવી સત્તામાં બીજ સ્વરૂપે સર્વ ઉચ્ચસ્તરીય શક્તિ સ્રોતોનો સમાવેશ છે. તપશ્ચર્યા દ્વારા તેને બીજમાંથી વૃક્ષ બનવાની સફળતાઓ પ્રાપ્ત થાય છે. વીજળી ઉત્પન્ન કરનાર જનરેટર જ શક્તિનું ઉત્પાદન કરે છે. વીજળીશક્તિથી ટ્યૂબવેલ કાર્યરત રહે છે અને હજારો હેક્ટર જમીનની સિંચાઈ થાય છે. તે જ વીજળી સ્મશાનગૃહોમાં વીજદાહ દ્વારા મૃતદેહને મિનિટોમાં સળગાવી મૂકે છે. શોર્ટસર્કિટ થવાથી અગ્નિકાંડ થાય છે અને સ્પર્શ થતાં જ પ્રાણઘાતક ઝટકો લાગવાનો ડર રહે છે.

જોકે શક્તિ સ્રોત બ્રહ્માંડવ્યાપી પણ હોય છે. પણ તેનું નિકટતમ માધ્યમ પોતાની અંદર જ રહેલું છે. જે દૈવી અને પિશાચી શક્તિને બળવત્તર બનાવવાની હોય છે, તેને માટે અન્યત્ર માગવાની જરૂર નથી. તેને પોતાના જ ખેતરમાં ઉગાડવાની હોય છે. દૂરવર્તી ક્યાંય અન્યત્ર બીજ વાવવાથી ન તો તેની દેખરેખ રાખી શકાય છે અને તેના પર પોતાનો સંપૂર્ણ અધિકાર સ્થાપિત થતો નથી. પોતાના

જ ખેતરમાં પોતે વાવેતર કરેલો અને સિંચેલો પાક જ ગોદામો ભરે છે. તપસ્યાનો સીધો અર્થ આટલો જ છે, કે બ્રહ્માંડ્યાપી મહાન ક્ષમતાઓમાંથી જેને વિકસિત કરવા માગીએ તેને આપણા જ અધિકારમાં આવેલી ખાણોમાં ખોદકામ કરવાથી જે ખનિજો નીકળે છે તેના પર આપણો જ અધિકાર રહે છે. બીજે ખાણો હોય છે પણ તેના ઉપર આપણો અધિકાર કેવી રીતે હોઈ શકે ? પોતાના કૂવાના પાણીથી જીવન પોષાય છે. બહારની પરબો પર તો કોઈક સમયે જ તરસ છિપાય છે.

સામાન્ય રીતે જોતાં તો માનવીનું શરીર માત્ર હાડ-માંસ અને મળમૂત્રનું પોટલું જ છે. તેના અવયવોનું સારતત્ત્વ કાઢવામાં આવે તો કેલ્શિયમ, પોટેશિયમ, લોહ, ફોસ્ફોરસ, ચરબી, પાણી વગેરેના મૂલ્યો આ મોઘવારીના જમાનામાં માત્ર ચાર-પાંચ રૂપિયા થાય છે. જ્યારે મરેલા જાનવરના મડદામાંથી જ સેંકડો રૂપિયા પ્રાપ્ત થાય છે. વાસ્તવમાં તો માનવી કોહલુના બળદની જેમ ચાલતો રહે છે અને ગધેડ્રની જેમ બોજ ઉપાડી રોતો કકળતો મોતના દિવસો પસાર કરે છે. પેટની ભૂખ અને પ્રજનનની ખેવનાને પૂરી કરવાનું મુશ્કેલીથી શક્ય બને છે. આટલું થતાં પણ ઊંડાણમાં ઊતરવામાં આવે તો ગાંધીજી જેવા ક્ષીણ શરીર-દેહ ધારી વ્યક્તિ પણ લાખો અનુયાયી ઉત્પન્ન કરી બ્રિટીશ સરકાર જેવી શક્તિશાળી તાકાત સામે મુકાબલો કરી તેને ભગાડવા માટે વિવશ કરી શકે છે. વિનોબાજી જેવા વ્યક્તિ ભૂદ્ધન અભિયાનમાં લાખો એકર જમીન પ્રાપ્ત કરી શકે છે અને સર્વોદય આંદોલનને ઊંચા સ્વરૂપે પહોંચાડે છે. આ તેમની આંતરિક ક્ષમતાનો જ પ્રભાવ છે. શારીરિક અને આર્થિક દૃષ્ટિથી તે સામાન્ય લોકોની શ્રેણીમાં આવે છે. તેમણે અંતરમાં સમાયેલા અમૃત-ઝરણાંને શોધ્યા અને પૂર્ણ સ્વરૂપે પ્રભાવશાળી બની ગયા.

માનવીય સત્તા એટલી બધી રહસ્યમયી છે કે તેને સરળતાથી સમજવી કઠિન છે. મહાભારતમાં મહર્ષિ વ્યાસે એક અત્યંત ગુપ્ત રહસ્ય પ્રકટ કરતાં લખ્યું છે “ગુહ્યંભૂત્યાત દદં બ્રવીમિ । નહિ

મનુષ્યાત્ શ્રેષ્ઠતરં હિ કિંચિત્ । અર્થાત્ એક ગુપ્ત ભૂતાવું છું કે મનુષ્યથી વધારે આ દુનિયામાં કંઈ નથી. જે દેવતાઓ મારફત મનુષ્ય જાતજાતનાં વરદાનો મેળવવાની ખેવના કરે છે, તે વસ્તુતઃ ઈશ્વરનો અંશ હોવાને કારણે તેના આત્માના આ દેવળમાં બીજ રૂપે વિદ્યમાન છે. શિવ-સંહિતા-૨૧૯-૨ માં ઉલ્લેખ છે-” આ શરીરમાં સપ્તપદી, સહિત સુમેરું પર્વત, નદીઓ, પર્વત, શિખરો, ક્ષેત્ર, ક્ષેત્રપાલ, ઋષિ-મુનિ, સમસ્ત ગ્રહ-નક્ષત્ર, પુણ્ય-તીર્થ, પીઠ અને તે પીઠોના દેવો બધા જ વિદ્યમાન છે. આત્મસત્તામાં સંનિહિત વિશ્વબ્રહ્માંડની આ સમગ્ર વિભૂતિઓને જો કે યોગ અને તપ સાધના દ્વારા જગાવવામાં આવે તો જીવાત્માને દેવાત્મા અને પરમાત્મા બનવાનો મોકો મળે તેમ છે.

દુનિયાના મહાનુભાવોએ પોતાના વ્યક્તિત્વના વિજ્ઞાન પક્ષનો વિકાસ કર્યો છે. પ્રામાણિક અને મનસ્વી બન્યા છે અને એવાં કાર્યો તેમણે અપનાવ્યા છે કે જેની સાથે લોકકલ્યાણની સંભાવના જોડાયેલી છે. આ કારણે તેમની પ્રતિભાનો સ્તર ઊંચો આવ્યો અને ગણિતજ્ઞાના વિશ્વાસ, સ્નેહ, સહકાર પ્રાપ્ત કરીને મહત્વપૂર્ણ કાર્ય કરી શકે તેને અતિમાનવી કહીને આશ્ચર્ય કરવામાં આવે છે.

આ જીવન સાધનાની બાહ્યરૂપ અને દૈષ્ટિગત તપશ્ચર્યા થઈ. આનાથી ઊંડી અને આગળની બીજી છે. આમાં અંતરંગના શક્તિ સ્રોતોમાં અન્તર્મુખી બનીને શોધ કરવી પડે છે અને તે ક્ષેત્રમાં છૂપાયેલા દેવ તત્ત્વને આ પ્રમાણે ખોલી બહાર લાવવામાં આવે છે. જેવી રીતે કોલસાની ખાણમાંથી હીરા, ઊંચ સમુદ્રમાંથી મોતી અને ઊંડું ડ્રીલીંગ કરી ખનિજ તેલને બહાર કાઢવામાં આવે છે. આ પોતાની અનોખી વૈજ્ઞાનિક પ્રક્રિયા છે. આત્મ વિજ્ઞાનના આ સ્રોતોને કોઈ વિરલા જ જાણે છે કે પોતાની અંદર કેટલી પ્રચંડ ચેતન ક્ષમતા રહેલી છે. તેની ચર્યા તો ષટ્ચક્ર છેદન, પંચકોષ અનાવરણ, કુંડલિની જાગરણ, સહસ્ત્રાર-વિકિરણ અર્થાત્ ઋષિઓના રૂપમાં વિવેચન થતું રહે છે. અતિન્દ્રિય ક્ષમતાઓ અને અલૌકિક શાપ-વરદાન જેવાં કૃત્યોનો ઉહાપોહ પણ તે સંદર્ભ થતો રહે છે.

તપસ્યાનો પ્રસંગ આનાથી પણ ઊંચો છે. આમાં અદેશ્ય શક્તિઓને પ્રત્યક્ષ દેવ સ્વરૂપમાં સામે પ્રકટ માટે બાધ્ય કરવામાં આવે છે અને તેની પાસેથી વરદાન માંગવા માટે કહેવડવવામાં આવે છે. મનોરથ પ્રકટ કરવા 'તથાસ્તુ' એવું જ કહેવાને બદલે બીજો કોઈ ઉપાય નથી રહેતો. તેને એવા વરદાન પણ દેવા પડે છે જે તેની ઇચ્છાને આધીન નહીં પણ સાધકની કામના પ્રમાણેના હોય છે. તપસ્યાનો આ પ્રભાવ ઈતિહાસ, પુરાણોના પાને પાને અંકાયેલ જોવા મળે છે.

ભગવાન સૌથી મોટા છે. પરંતુ સ્વયંભૂ મનુ અને શતરૂપા રાણીએ તપ કરીને ભગવાનને પોતાની ગોદમાં રમતા બાળકને દેખવાની ઇચ્છા કરી અને તેને પૂરી કરવામાં સફળતા મેળવી. બ્રહ્માજીએ તપ કરીને ગાયત્રી અને સાવિત્રીને આત્મિકી અને ભૌતિકીને પોતાની સહચરી બનાવવામાં સફળતા પ્રાપ્ત કરી અને સૃષ્ટિની રચના કરી. સૂર્ય તપે છે અને તેની સંપત્તિથી પ્રાણી સમુદાયને-સૌર મંડળના સભ્યોને ચેતના અને ગતિ પ્રાપ્ત થાય છે. શિવ-કૈલાસ શિખર ઉપર આરૂઢ થઈને, વિષ્ણુ શેષ શેયા પર આસન જમાવીને શું કરે છે ? તેને તત્ત્વજ્ઞાની એક શબ્દમાં કહે છે કે 'તપ'. આ આધાર ઉપર સૃષ્ટિની ઉત્પાદન, અભિવર્ધન અને પરિવર્ધનની કાર્યવાહી પોતાના ક્રમમાં ચાલતી રહે છે.

વિશ્વામિત્ર આજીવન તપસ્યારત રહ્યા. તેમની તપશ્ચર્યાનું એક પ્રયોજન નવીન દુનિયાનું નિર્માણ કરવાનું હતું. હરિશચંદ્રને તેમણે આ કારણે સાધન એકત્રિત કરવા જણાવેલું. ભગીરથની તપસ્યા ઘરતીની તરસ છિપાવવા અને નરકમાં પરેશાન થઈ રહેલા પિતૃઓનો ઉદ્ધાર કરવા માટેની હતી. દધિચીએ પોતાનાં હાડકાંને વજ્ર સમાન બનાવવા યોગ્ય શક્તિ પ્રાપ્ત કરવા માટે તપ કરેલું. ભગવાન બુદ્ધ અને ભગવાન મહાવીરના આંદોલન પરખ કાર્યક્રમ જ ન હતા, તેને સફળતા અપાવવા માટે તેમણે વ્યકિગત જીવનમાં કઠોર તપશ્ચર્યાઓ કરી હતી.

તપશ્ચર્યા પોતાના અંગત લાભ અને ખ્યાલિ માટે પણ હોઈ શકે છે અને ઉદાત્ત દષ્ટિકોણને અપનાવી લોકકલ્યાણ અને સામાજિક સમસ્યાઓના સમાધાન માટે પણ હોઈ શકે છે. તેનો પ્રાચીન ઈતિહાસ તો છે જ, સાથે સાથે આધુનિક સાચા યોગાભ્યાસીઓનો એક મોટો સમુદાય પોતાની આંખો આગળથી પસાર થતો રહ્યો છે. પોરોચેરીના અરવિંદ ધોષની તપશ્ચર્યા આ પ્રમાણેની હતી. તેઓ દેશને સ્વતંત્ર જોવા ઇચ્છતા હતા. એના માટે વિદ્યાર્થી અવસ્થાથી માંડી રાજાઓના દરવાજા ખટખટાવા અને નેશનલ કૉલેજમાં વિદ્યાર્થીઓ એકઠા કરવાથી માંડી, બૉમ્બકાંડ સર્જવા માટેની ટોળી સંગઠિત કરવા સુધીનાં કાર્યો વડે પણ જ્યારે કોઈ કાર્યસિદ્ધિ ન સંભવી ત્યારે એકાંત સાધના કરવા તરફ વળ્યા અને વાતાવરણને એટલી હદે ગરમ કરી નાખ્યું કે એ દિવસોમાં એકથી ચડિયાતા મહામાનવ-ભયંકર વંટોળિયા જેવા ઉત્પન્ન થયા અને તેમણે જે કરી બતાવ્યું તે અદ્ભૂત અને અનુપમ હતું. પ્રસિદ્ધ નેતાઓમાં અનેક નામ છે પરંતુ તેઓ ન તો તેમના પહેલાં ઉત્પન્ન થયેલા અને પાછળથી નિર્માણ પામેલા પણ નથી. અરવિંદની જેમ જ મહર્ષિ રમણની તપશ્ચર્યા પણ હતી, જેમણે આખા દેશની જનતાને સામૂહિક સ્વરૂપે અને પરદેશના મૂર્ધન્યોને પણ પ્રભાવિત કર્યા. ચાણક્ય, સમર્થ ગુરુ રામદાસ, કબીર જેવા મહામાનવોના શિષ્યોની કૃતિઓ અને તેમના જીવનની ઘટનાઓ જ લોકોને જાણીતી છે. આ વાત વિરલા જ જાણે છે કે દેશનું નવનિર્માણ કરવા માટે પોતાના જીવનમાં તેમણે કેવી કેવી કઠોર તપસ્યાઓ કરી હતી.

ખરેખર તપનો મહિમા અને મહત્તા અદ્વિતીય છે. આ તે આધાર છે જેનો આશ્રય લઈ માણસ નરમાંથી નારયણ બની શકે છે. પુરુષમાંથી પુરુષોત્તમ અને આત્માંથી પરમાત્મા બનવાનો આ સાચો માર્ગ છે.

આજે દરેક વસ્તુ માટે બજારો ઉપર આધાર રાખવો પડે છે. જેમ જેમ મનુષ્ય વધારે સ્વાર્થી બનતો જાય છે તેમ તેમ ખાદ્યપદાર્થોમાં ભેળસેળ વધતી જાય છે. પેકિંગ સુંદર હોય છે, પરંતુ તેની અંદરની વસ્તુઓ હલકી તથા ભેળસેળવાળી હોય છે. એમનો ઉપયોગ કરવાથી તંદુરસ્તીને નુકસાન થાય છે તથા સાથે સાથે આર્થિક નુકસાન પણ થાય છે. આમ અનૈતિકતા બેવડું નુકસાન કરે છે. આમાંથી બચવાનો શ્રેષ્ઠ ઉપાય સ્વાવલંબન જ છે.

સ્વસ્થ રહેવા માટે ભોજન આવશ્યક છે. તંદુરસ્તીનો આધાર ખોરાકની શુદ્ધતા, તાજગી અને ઉત્તમતા પર રહેલો છે. આપણા દેશમાં ખોરાક રાંધવાની પદ્ધતિ ખામીયુક્ત તો છે જ. ખોરાકને શેકવા તથા તળવાથી તેમાંનાં પોષક તત્ત્વો નાશ પામે છે અને એમાંય પાણ્ય એ પદાર્થોમાં ભેળસેળ થાય તો પછી લોકોનાં સ્વાસ્થ્ય પર અને કેટલી ભયંકર અસર થાય ?

દૂધ ભોજનનું મુખ્ય અંગ છે. એને સંપૂર્ણ ખોરાક માનવામાં આવે છે. ભારત જેવા શાકાહારી દેશમાં ગૌપાલનને જરૂરી માનવામાં આવતું હતું. દરેકને ઘેર ગાય હોય તેને શુભ માનવામાં આવતું હતું. એના પરિણામે બધા લોકો ગાયો પાળતા હતા અને દૂધ પુષ્કળ પ્રમાણમાં મળતું હતું. એ વખતે આપણું સ્વાસ્થ્ય પણ ઘણું સારું હતું.

આજે આ દૂધ શુદ્ધ તથા તાજું મળતું નથી. ગામડાંમાં તો તાજું દૂધ મળી શકે છે, પરંતુ તેમાં પાણી ભેળવવાની પ્રવૃત્તિ તો ચાલે જ છે. શહેરોની પરિસ્થિતિ ખૂબ ખરાબ છે. પાણી જેવું દૂધ ઊંચી કિંમતે ખરીદવું પડે છે. સવારનું દૂધ બપોરે અને રાતનું દૂધ સવારે શહેરોમાં પહોંચે છે.

શહેરોમાં જે દૂધ મળે છે એમાં પાણી ભેળવવાની કોઈ સીમા હોતી નથી. પહેલાં તો જેને ઘેર ગાયભેસ હોય છે તે પાણી ભેળવે છે. પછી દૂધ લાવનારો તેમાં થોડું પાણી રેડે છે. એ દૂધ શહેરની દુકાને પહોંચે ત્યારે તે દુકાનદાર પણ થોડું પાણી રેડે છે. એ પાણી પણ શુદ્ધ જ હોય એની કોઈ ગેરંટી નહિ. દૂધમાં માત્ર પાણી જ નહિ, પરંતુ અરારુટ કે મેંદો અથવા ભાતનું ઓસામણ પણ લોકો ભેળવે છે. આવું દૂધ પીવાથી તંદુરસ્તીમાં જો કોઈ લાભ થાય તો તેમાં મેંદો દૂધ પીધું છે એનો મનોવૈજ્ઞાનિક પ્રભાવ જ વધારે અસર કરતો

ભેળસેળ-એક ધૃણાપાત્ર અનીતિ

હશે. બ્રાકી પેલા ભેળસેળિયા દૂધથી ખાસ કોઈ લાભ ન થાય.

આવી અનૈતિકતાને સામાન્ય બાબત ગણવામાં આપણી

આરામપ્રિયતા જ જવાંબદાર છે. જેઓ ગાય પાળી શકે એમ ન હોય તેમની ઘાત જુદી છે. પરંતુ જેઓ ગાય પાળી શકે એમ હોય તેઓ પણ ગાયની સેવાચાકરી, તેને ઘાસ નાખવાની તથા દૂધ દોહવાની ઝંઝટમાં પડ્યા વગર પેલું 'સફેદ રંગનું પાણી' જ ખરીદવાનું યોગ્ય માને છે. આનાથી લોકોને દૂધમાં ભેળસેળ કરવા માટે પ્રોત્સાહન મળે છે. તેઓ બરાબર જાણે છે કે લોકોને જેવું આપીશું તેવું ખરીદવાના જ છે. આમ લોકોની આળસુ પ્રકૃતિના કારણે અનીતિ અને ભેળસેળને પ્રોત્સાહન મળે છે.

સોયાબીન તથા મગફળીમાંથી ઘરમાં જ કૃત્રિમ દૂધ બનાવી શકાય છે. આ દૂધ ભલે અસલી તાજા દૂધ જેટલું ગુણકારી ન હોય, પરંતુ બજારમાં મળતા ભેળસેળિયા દૂધ કરતાં સો દરજ્જે સારું તથા ગુણકારી હોય છે. જો શુદ્ધ દૂધ ના મળે તો આ સોયાબીન તથા મગફળીના દૂધ દ્વારા અનીતિને રોકી શકાય છે.

સોયાબીનમાંથી દૂધ બનાવવા માટે ખાસ કરીને પાણી અને સોયાબીનનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. સોયાબીનને ચારપાંચ કલાક પાણીમાં પલાળી રાખવામાં આવે છે. ત્યાર પછી તેને ગળણીથી ગાળી લેવામાં આવે છે. આને સોયાબીનનું દૂધ કહેવાય છે.

શરીરને જેટલી ચરબી જોઈએ તેના કરતાં વધારે તેલી પદાર્થોનો ઉપયોગ આપણે કરીએ છીએ. આ ચરબી ખાદ્યપદાર્થોમાંથી મળી રહે છે, પરંતુ ઘી ખાવાથી શરીર પુષ્ટ થાય છે એવી માન્યતાના કારણે લોકો ઘી ખાય છે. આજે શુદ્ધ ઘી મળતું નથી. ઘીમાં શક્કરિયાનો માવો, ડોળિયું, વનસ્પતિ ઘી વગેરેની ભેળસેળ હોય છે. આમ છતાંય તે એટલું મોંઘું વેચાય છે કે સામાન્ય માણસ તે ખરીદી શકતો નથી.

ભેળસેળમાંથી તેલ તથા વનસ્પતિ ઘી પણ બાકાત રહ્યાં નથી. એમાં કેટલીક મિલોમાંથી જ બીજા તેલની ભેળસેળ કરવામાં આવે છે. દુકાનદારો પણ ભેળસેળ કરે છે. ઘણીવાર એમાં એવાં અખાદ્ય તેલોની ભેળસેળ કરવામાં આવે છે કે જે સ્વાસ્થ્ય માટે હાનિકારક હોય છે. તેલ ખરીદનારને ખાસ આરાને ખબર હોતી નથી કે એમાં કેવી અને કેટલી ભેળસેળ થઈ છે.

આપણા દેશમાં દૂધ દહીંની તંગી છે. ઘીનો ઉપયોગ બંધ કરી દેવો ઉત્તમ છે. લોકોને દૂધ દહીં પૂરતા પ્રમાણમાં મળી શકે તે માટે ઘી તથા તેમાંથી બનતી મીઠાઈઓનો ઉપયોગ ન કરવો જોઈએ.

સામાન્ય માણસને દરરોજ ફક્ત ૨૫ ગ્રામ ચરબી જોઈએ. એમાંથી અડધી તો રોટલી, દૂધ, દાળ તથા બીજા ખોરાકમાંથી મળી જાય છે. બાકીની અડધી મગફળી, તલ વગેરે ખાઈને પૂરી કરી શકાય તો તેલ તથા ઘીની માંગ ઘટી જશે અને એના પરિણામે ભેળસેળ તથા અનીતિ ઘણી ઓછી થઈ શકે.

જો તેલ ખાવું જ હોય તો તે ઘેર પણ કાઢી શકાય ઘાંચીની ઘાણી પર આપણી નજર સામે જ કઢાવી શકાય છે. હવે તો એવાં મશીનો પણ મળે છે જેનાથી ઘેર જ તેલ કાઢી શકાય છે. આળસુ પ્રકૃતિ છોડીને કામ કરવાની નીતિ અપનાવવાથી આર્થિક લાભ તથા તંદુરસ્તી પ્રાપ્ત કરી શકાય છે, એટલું જ નહિ, પરંતુ વ્યક્તિગત રીતે પણ અનીતિ સામે ટક્કર લઈ શકાય છે.

શુદ્ધ માલ વેચનારા વેપારીઓ બહુ ઓછા હોય છે. ભોજનમાં મસાલાની ખાસ જરૂર હોતી નથી. એના વગર ચાલી શકે. મસાલા જો ઓછા નાખવામાં આવે તો હાનિ થતી નથી, પરંતુ ભેળસેળવાળા મસાલા વધારે નુકસાન પહોંચાડે છે. આ વસ્તુઓ કેટલાય લોકોના હાથમાં થઈને દુકાનદાર સુધી પહોંચે છે. એ બધામાંથી જો કોઈ એકાદ જણ અનીતિ કરે તો ભેળસેળ થઈ જ જાય છે. આથી જ મોટાભાગના મસાલા ભેળસેળવાળા જ હોય છે.

ખાંડેલા ઘાણામાં લાદ તથા લાકડાનો વેર ભેળવવો સહેલો છે. મરચામાં ગેરુ ભેળવવામાં આવે છે. આવું આપણે દરરોજ ખાઈએ છીએ. જેમને જાતે મસાલા ખાંડવામાં કડકૂટ લાગતી હોય તેમણે આવું જ ખાવું પડે. ભેળસેળિયા વેપારીઓ વિચારે છે કે લોકો એવી વસ્તુઓ ખરીદતા હોય તો પછી તેનો લાભ શા માટે ના ઉઠાવવો જોઈએ ?

મસાલા તથા અન્ય વસ્તુઓ જાતે જ દળવા-ખાંડવાથી અનેક લાભ થાય છે. ભેળસેળવાળી વસ્તુઓ ખાવી પડતી નથી, તંદુરસ્તી સારી રહે છે, પૈસાની બચત થાય છે તથા સ્વાવલંબનની સુટેવનું ઘડતર પણ થાય છે.

ઘઉં, ચોખા, દાળ વગેરેમાં હલકી જાતનો માલ ભેળવવામાં આવે છે. બેસનમાં મકાઈનો લોટ ભેળવી

દેવામાં આવે છે. ઘઉં ખરીદવા જઈએ તો એમાં હલકી જાતના ઘઉં ભેળવેલા હોય છે. એ તો જાણે કે સાફ કરી શકાય, પણ જે લોકો બજારમાંથી તૈયાર લોટ લાવે છે તેમને તો એવું જ બધું ખાવું પડે છે. ઘંટીમાં દળાતી વખતે જ અડધાં પોષક તત્ત્વો બળી જાય છે અને એમાંય પાછી ભેળસેળ થાય. એવો લોટ ખાવાથી સ્વાસ્થ્ય પર માઠી અસર થયા વગર રહેતી નથી. આથી સારો રસ્તો એ જ છે કે ઘેર જાતે જ હાથઘંટીથી અનાજ દળી લેવું જોઈએ. હવે તો ઘરઘંટી પણ મળે છે.

મધ વગેરે અન્ય વસ્તુઓમાં પણ વેપારીઓ ભેળસેળ કર્યા વગર રહેતા નથી. ખાંડમાં સ્ફોટ સ્ટોન તથા લોટ ભેળવી દે છે. મધમાં ગોળની રાબ ભેળવે છે. ખાંડ આમેય સ્વાસ્થ્ય માટે હાનિકારક છે જ. તેને પચાવવા માટે કેલ્શિયમની જરૂર પડે છે. એ કેલ્શિયમ હાડકાંમાંથી ઓછું થાય છે. આથી હાડકાં નબળાં પડે છે ખાંડના બદલે ગોળનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ એનાથી સ્વાસ્થ્ય પર ખરાબ અસર થતી નથી તથા ભેળસેળ-માંથી પણ બચી શકાય છે. જો ઘેર જ મધમાખી ઉછેરીને મધનું ઉત્પાદન કરી લેવામાં આવે તો સહજ રીતે જ એક પ્રાકૃતિક રસાયણ પ્રાપ્ત કરી શકાય.

ભેળસેળની આ ઘાતક અને ધૂણિત પ્રવૃત્તિ રોકવા માટે શાસનતંત્રે કડક નિયમો ઘડીને કઠોરતાપૂર્વક એમનું પાલન કરાવવું જોઈએ. અલ્લાઉદ્દીન ખિલજીના શાસનકાળમાં જે વેપારીઓ ઓછું તોલે અથવા ભેળસેળ કરે એટલું તેનું માંસ કાપી લેવામાં આવતું હતું. આવો કડક નિયમ હોવાથી કોઈ ઓછું તોલવાની કે ભેળસેળ કરવાની હિંમત કરતું નહોતું.

સમાજે આવા ભ્રષ્ટ લોકોનો બહિષ્કાર કરવો જોઈએ તથા આ દુષ્પ્રવૃત્તિના વિરોધમાં એક પ્રચંડ આંદોલન ઊભું કરવું જોઈએ કે જેથી ખાદ્યપદાર્થોમાં ભેળસેળ કરવાનું કુર્કમ કરવાની કોઈ હિંમત ન કરે. આ રીતે લોકો જ ભેગા થઈને ભેળસેળને રોકી શકે છે.

સહકારી ધોરણે દુકાન શરૂ કરીને વાજબી ભાવે શુદ્ધ વસ્તુઓનું વેચાણ કરીને ભેળસેળની પ્રવૃત્તિને ડામી શકાય. વ્યક્તિગત તથા કૌટુંબિક સ્તરે પણ આ વિભીષિકાનો સામનો કરી શકાય. સ્વાવલંબન અપનાવવાથી અમુક હદે આ દૂષણમાંથી અવશ્ય બચી શકાય છે.

સરફરોશીની તમત્રા-મહાકાળની પ્રેરણા

કાલે ફાંસી મળવાની છે એ વિચારે 'બિસ્મિલ'નું મન સહેજ વિચલિત થઈ રહ્યું હતું, પરંતુ એમને મરવાનો ડર નહોતો. ભય એક જ વાતનો હતો કે આગળના કાર્યક્રમોનું શું થશે ? એમનો અમલ કઈ રીતે થશે ? એમના મનમાં આ જ મહાભારત ચાલતું હતું. તેઓ પોતાના ઓરડામાં વ્યગ્રતાપૂર્વક આંટા મારી રહ્યા હતા.

ત્યાં થઈને જેલર, વોર્ડન, સંત્રી, સિપાઈ બધા પસાર થતા, એકાદ ક્ષણ અટકતા, રામપ્રસાદ પર એમની દૈષ્ટિ પડતી અને પછી તરત તેઓ જતા રહેતા. એમની વ્યગ્ર ા જોઈને તેઓ એમ વિચારતા કે કાલે ફાંસી આપવાની છે તેથી આ કેદી પરેશાન છે, પરંતુ એમને શું ખબર કે અહીં તો બીજી જ કોઈ યોજના ઘડાઈ રહી હતી.

બેચેની વધતી ગઈ. છેવટે કેદીએ પોતાની ડાયરીનું એક પાન ફાડ્યું. નાની વાડકીમાં ખાંડ ઓગાળી અને સાવરણાની એક સળી લઈને ખાનગી પત્ર લખવા માટે એક ખૂણામાં બેસી ગયા. એક બાજુ ભરાઈ ગઈ અને સંદેશ પણ પૂરો થઈ ગયો. પછી તેણે કલમ બદલી અને કાગળની પાછળની બાજુ ખાલી નામ ખાતર પોતાના ઘરના સરનામે પત્ર લખ્યો અને સંત્રીને પોસ્ટ કરવા આપી દીધો.

તેઓ ફરીથી આંટા મારવા લાગ્યા. તેઓ વિચારતા હતા કે જે ગુપ્ત યોજનાનો અમલ કરવાનો સંદેશ ગુપ્ત શાહીથી લખ્યો છે તેનો અમલ થઈ જાય તો હું સુખેથી ફાંસી પર લટકી શકું. આવા વિચારોમાં ખોવાયેલા તેઓ ક્યાં સુધી આંટા મારતા રહ્યા તેની તેમને ખબર ન પડી.

સાંજ પડી. એમને સમયનું ભાન થયું. તેઓ હાથપગ ઘોઈને સંધ્યાવંદન કરવા બેસી ગયા. જેમ તેમ સંધ્યાવંદન કર્યું. મનને શાંતિ અને સાંત્વન આપવા તેઓ ધ્યાનમાં બેઠા, પરંતુ એમનું મન ના

લાગ્યું. એમના વિચારો અટકતા નહોતા. બિસ્મિલે એકવાર પોતાના ઈષ્ટમું સ્મરણ કર્યું અને ફરીથી ધ્યાન લગાવ્યું. આ વખતે કોઈ મહાયોગી નિર્વિકાર સમાધિમાં લીન થઈ ગયા હોય એવું ધ્યાન લાગ્યું. થોડીકવારમાં જ તેઓ એક બીજા લોકમાં પહોંચી ગયા હતા કે જ્યાં કોઈ સંકલ્પ નહોતો, ન વિકલ્પ, ન વિચાર કે ન દ્વંદ્વ. બધું શાંત સમુજ્જ્વલ પ્રકાશ જેવું હતું. થોડીક ક્ષણોમાં જ શ્વેત વસ્ત્રોમાં સુસજ્જિત એક ભવ્ય પુરુષ એમની સામે આવ્યા અને બિસ્મિલને કહેવા લાગ્યા કે હે યુવક, મને ઓળખે છે ?

બિસ્મિલે માથું ઘુણાવી ના પાડી.

રામપ્રસાદના કાનોમાં અવાજ અથડાયો-“હું મહાકાળ છું. આ સંસારને ક્ષણવારમાં લય-પ્રલય, વિકાસ યા વિનાશ તરફ ઘડેલી દેવો એ મારા ડબા હાથનો ખેલ છે. હું ઈચ્છું તો પળવારમાં જ ગુલામીની બેડીઓ તોડી નાખું, પરંતુ તારા જેવા પુત્રોએ આ દેશની માટી માટે જે મહેનત કરી છે એનું ઈનામ આપ્યા વગર કઈ રીતે રહી શકું ? હું એટલો કઠોર કે કૃતઘ્ન નથી કે તારી કૃતજ્ઞતાને ભૂલી જાઉં.”

“કૃતજ્ઞતા?”--અનાયાસ બિસ્મિલના મુખમાંથી આ વિસ્મયકારક શબ્દ નીકળી ગયો.

“હા, આ કૃતજ્ઞતા જ છે.” દેવપુરુષે સહેજ હસીને કહ્યું--“યુવક, તમે લોકો આ પવિત્ર ઘરતી માટે જે પવિત્ર કાર્ય કરી રહ્યા છો તે મારું જ કામ છે. તમે મારા માટે જ આ બધું કરી રહ્યા છો. કદાચ તને એની ખબર નથી તેથી જ આ રીતે આશ્ચર્યચકિત થઈ રહ્યો છે, પરંતુ મારા માટે આ સૃષ્ટિમાં કશું જ અપરિચિત નથી. હું બધું જ જાણું છું કે કોણ મારું કામ કરી રહ્યું છે અને કોણ એમાં વિઘ્નો ઊભાં કરી રહ્યું છે. જે મને મદદ કરે છે તેને હું ઈનામ આપું છું, પરંતુ જે એમાં અવરોધો ઊભા

કરે છે એનો હું સંહાર કરી નાખું છું. તમે દેવપુત્રોએ આ ધરતીનો ઉદ્ધાર કરવાનો સંકલ્પ કરીને મારી ઉપર જ ઉપકાર કર્યો છે. તેથી તમને એનું ઈનામ અવશ્યમળશે.”

તેઓ એક ક્ષણ અટકીને ફરી બોલ્યા.-“પરંતુ નવજુવાન, તું એવું વિચ્છેદવાની ભૂલ કદાપિ ન કરીશ કે હું આ કાર્ય કરવા માટે સાવ નપુંસક છું હું પળમાં પ્રલય અને પળમાં ઉત્કર્ષ કરવાની શક્તિ પણ ધરાવું છું પરંતુ હું પોતે એ કામ એટલા માટે નથી કરતો કે તમારા જેવા યોગ્ય પુત્રો શ્રેય-સન્માન મેળવવામાંથી વંચિત ન રહી જાય. તેથી હું સમય સમય પર આવી લીલાઓ કરતો અને સૌભાગ્ય વહેંચતો રહું છું તમે બધા આ રંગમંચના કલાકારો છો તો હું નેપથ્યનો સૂત્રધાર, તમે પ્રત્યક્ષ છો તો હું પરોક્ષ છું. આજે અહીં જે હલચલો દેખાઈ રહી છે તે મારા ઈશારાથી જ થઈ રહી છે. હું ઈચ્છું તો ગુલામીની બેડી એક જ ઝાટકામાં તોડી નાખું, પરંતુ હું એવું નથી ઈચ્છતો. એનાં બે કારણ છે : પહેલું અયોગ્ય તત્ત્વોની સાફસૂફી કરવી અને બીજું શ્રેષ્ઠ તથા ઉત્કૃષ્ટ તત્ત્વોમાં વૃદ્ધિ કરવી. કદાચ એમાં તમને પાપડી ભેગી ઈયળ બફાઈ જતી જોવા મળે તો મુંઝાશો નહિ. એવું સમજજો કે તે મારું સૌથી પ્રિય પાત્ર હતું તેથી તેને કાયમ માટે લઈ લીધું, મારી પાસે બોલાવી લીધું. આ ઉદ્દેશ માટે જ તને અહીં આ જેલમાં લાવ્યો છું કારણ કે હવે તારો વિયોગ મારાથી સહેજ પણ સહન થતો નથી. દિલ તને મેળવવા બેચેન બની ગયું છે.”

“આ કૃત્યથી લૌકિક દૈષ્ટિએ લોકોને કદાચ એવું લાગે કે આ વીરબંકાને ગોરી સરકાર સહન કરી શકી નહિ, તેથી એને ફાંસીએ લટકાવી દીધો, પણ તારી જાણ ખાતર કહી દઉં કે એની પાછળ મારો જ ગુપ્ત હાથ છે. આ રાષ્ટ્રને મેં મારી લીલાભૂમિ બનાવી છે તેથી તેનો ઉત્કર્ષ કરવાની જવાબદારી પણ મારી છે. તેથી એ જવાબદારી મારા

પર છોડી દો અને તમે નિશ્ચિંત થઈ જાઓ. આગામી દિવસોમાં આ ભૂમિ પહેલાંના જેવી જ સમૃદ્ધ અને સૌભાગ્યશાળી બનશે. એકવાર અગાઉની સુખદ પરિસ્થિતિઓનું પુનરાવર્તન થશે એ મારો અટલ નિર્ણય છે. તેથી તમે કોઈ જાતની ચિંતા કરશો નહિ. તને હું અપનાવી રહ્યો છું મારો બનાવી રહ્યો છું એ તારા માટે આનંદનો વિષય છે. તારી યોજનાઓ અને એના અમલ માટે તું નકામી ચિંતા ના કરીશ. એ મને સોંપીને તું શાંત થઈ જા.”

સહેજ વિશ્રામ કરીને તેઓ ફરીથી બોલ્યા-“તારી ઉદ્વિગ્નતાથી હું પણ પરેશાન છું. ભલા, પુત્રની પીડાથી પિતાને દુઃખ ના થાય એ કેવી રીતે બની શકે ? તારી મુશ્કેલીનું કારણ એટલું જ છે કે તારી યોજનાઓ સફળ થતી નથી, પરંતુ મારે તો ડબલ દંડ ભોગવા જેવી યાતના સહન કરવી પડે છે--એક તારું દુઃખ અને બીજો તારો વિયોગ. આ વ્યાકુળતાને કારણે જ હું આજે અહીં આવ્યો છું તું નાહકની ચિંતા છોડીને મારામાં સમાઈ જા. એમાં જ તારું શ્રેય અને સૌભાગ્ય છે.” “તારું કલ્યાણ થાઓ” એ શબ્દની સાથે બધું અદૃશ્ય થઈ ગયું.

રામપ્રસાદ ‘બિસ્મિલ’ની તંદ્રા તૂટી. બૂરજ પર લટકાવેલી મોટી ઘડિયાળ તરફ આપોઆપ નજર ગઈ. જોયું તો રાતના દસ વાગવામાં પાંચ મિનિટની વાર હતી. સાંજના સાતથી દસ વાગતા સુધીના ત્રણ કલાક એ સ્થિતિમાં જ પસાર થઈ ગયા. તેઓ પોતાના અંતરમાં એક જબરદસ્ત પરિવર્તન અનુભવી રહ્યા હતા. એમનું મન એકદમ શાંત થઈ ગયું હતું.

તેઓ સૂવા માટે ઘાબળો પાથરતાં પોતે રચેલો એક શેર ગણગણવા લાગ્યા-“સરફરોશીકી તમન્ના અબ હમારે દિલમે હૈ...”

ક્યારે ઊંઘ આવી ગઈ તેની ખબર ના પડી. જ્યારે જાગ્યા ત્યારે સૂર્યનાં સોનેરી કિરણો તેમના ઓરડાને અજવાળી રહ્યાં હતાં. જલદી જલદી સ્નાન, ધ્યાન વગેરે પતાવીને એમણે સૌથી પહેલું કામ એ

કર્ચુ કે ક્વાંકથી એક દોરડું મંગાવીને તેનો ગાળિયો બનાવી સામેની બારી પર લટકાવી દીધો કે જેથી કોઈને એમ ના લાગે કે તેઓ આજના દિવસને ભૂલી ગયા છે.

આજે એમના ચહેરા પર એક ગજબની ચમક અને અદ્ભુત ઉમંગ હતો, પ્રસન્નતા હતી. તેઓ તેમના નિયમ મુજબ વ્યાયામ કરવા લાગ્યા. બેઠક કરતી વખતે પણ પેલો શેર ગણગણતા હતા-“સરફરોશીકી તમન્ના...”

એટલામાં જેલનો વોર્ડન આવ્યો. તે રામપ્રસાદની અલમસ્ત પ્રસન્નતા જોઈને આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયો. તેને લાગ્યું કે રામપ્રસાદ ભૂલી ગયા હશે કે આજે તેમને ફાંસી મળવાની છે, નહિ તો વળી આટલો ઉત્સાહ કે આનંદ હોય ખરો ?

તે એમને પૂછી બેઠો, “પંડિતજી, તમને ખબર છે કે આજે...”

એને અઘવચ્ચે જ અટકાવીને બિસ્મિલ બોલ્યા- “એટલા માટે તો સામે પેલો ગાળિયો લટકાવી રાખ્યો છે. હું સારી રીતે જાણું છું કે આજે મને ફાંસી મળવાની છે.” આ ટૂંકો ઉત્તર સાંભળતાં જ તેની આંખોમાં આંસુ આવી ગયાં. તે તરત જ ત્યાંથી જતો રહ્યો અને રામપ્રસાદ ફરીથી કસરત કરવામાં તલલીન થઈ ગયા.

નક્કી કરેલા સમયે વોર્ડન ફરી આવ્યો, પરંતુ આ વખતે તે તાળું ખોલવા માટે આવ્યો હતો. તેની

સાથે મેજિસ્ટ્રેટ તથા જેલનો ઉચ્ચ અધિકારી પણ હતા. વોર્ડને બહાર નીકળતા બિસ્મિલનાં ચરણોમાં વંદન કર્યું. એની આંખોમાં ફરીથી આંસુ આવી ગયાં, પરંતુ ગમે તેમ કરીને તેણે પોતાની ભાવુકતા પર કાબૂ મેળવ્યો.

રામપ્રસાદ મદમસ્ત હાથીની જેમ ઝૂમતા ઝૂમતા ફાંસીઘર તરફ જવા લાગ્યા. ફાંસીઘરમાં એમના મોં પર કાળો ભૂરખો ઓઢાડવામાં આવ્યો અને પછી તેમના ગળામાં ગાળિયો ભરાવ્યો. ફરી એકવાર વાતાવરણ એમના તુમુલ ધોખથી ગુંજી ઊઠ્યું. તેઓ ધીરગંભીર સ્વરમાં ગાઈ રહ્યા હતા-

સરફરોશીકી તમન્ના અબ હમારે દિલમે હૈ

દેખના હૈ જોર કિતના બાજુએ કાતિલમે.....

છેલ્લો શબ્દ પૂરો થતાં પહેલાં જ રામપ્રસાદનો આત્મા ભગવાનમાં સમાઈ ગયો.

આજની સાંસ્કૃતિક સુષુપ્તિની કાણોમાં મહાકાળ આપણને પણ આશ્વાસન આપે છે. તેઓ આજે પણ બિસ્મિલો, ભગતસિંહો, સુખદેવો તથા રાજગુરુઓને આજની આ દુઃખદ પરિસ્થિતિમાં એ જ શબ્દો કહી રહ્યા છે કે તમે આ ધરતીનો ઉદ્ધાર કરો, તમારા ઉદ્ધારની જવાબદારી મારી છે. આપણે એમના આ પોકારને કાનો તળે ના કાઢવો જોઈએ. એમાં જ આ જન્મ તથા જીવનનું શ્રેય અને સૌભાગ્ય છે.

આગ્રા જિલ્લાના ખંદોલી ગામની નજીક થોડા સમય પૂર્વે શિકારીઓએ વરુની માદા પાસેથી એક પાંચ વર્ષનું જીવતું માનવ બાળ પકડ્યું. વરુએ તેને ખાધું નહીં પરંતુ તેનું પાલન કર્યું. જ્યારે તેને પકડવામાં આવ્યું ત્યારે તેની રહેણીકરણી, ચાલવું, ખાવું, બોલવું વરુના જેવું હતું.

તેને પકડીને લખનૌની મેડિકલ કૉલેજમાં એ પ્રયોગ માટે ભરતી કર્યું કે તે મનુષ્ય જેવું આચરણ કરવાનો અભ્યાસ કરે. પરંતુ તેમાં થોડી જ સફળતા મળી. ચૌદ વર્ષનો થઈને તે મરી ગયો. શરૂના ચંચળ મનથી તે જે શીખ્યું, સમજ્યું, જોયું હતું તેને અનુરૂપ ભવિષ્યમાં આચરણ કરતું રહ્યું.

બાળકનું વાસ્તવિક શિક્ષણ તેના શરૂઆતના જીવનમાં જ થાય છે.

બાળવિકાસને યોગ્ય વાતાવરણ બનાવો

છ થી બાર વર્ષની ઉંમર સુધી બાલ્યાવસ્થા ગણાય છે. એકબીજા સાથે હળીમળીને કામ કરવાની તથા રમવા-કૂદવાની સમજણનો શુભારંભ આ સમયગાળા દરમ્યાન થાય છે. સામાજિક ભાવનાઓના વિકાસનો આ જ યોગ્ય સમય છે. આની પહેલાં બાળકના મનમાં રહેલી સ્વાર્થવૃત્તિના કારણે તે બીજાની વાત સાંભળવા કે સમજવા તૈયાર થતો નથી. એકબીજા સાથે ભાવનાત્મક આદાનપ્રદાન બાલ્યાવસ્થામાં જ સાધી શકાય છે. બીજાના દુઃખમાં ભાગીદાર બનવાની તથા પોતાનું સુખ વહેંચવાની વૃત્તિનો વિકાસ પણ આ જ સમયગાળા દરમ્યાન થાય છે. આ સમય દરમ્યાન બાળક અનુકરણ કરતા શીખે છે. સ્વતંત્રરૂપે વિચારવાની તથા કામ કરવાની પ્રવૃત્તિ ઘટે છે. આ એવી અવસ્થા છે કે જેમાં બાળકના શારીરિક વિકાસની સંભાવનાઓને ધ્યાનમાં રાખીને એને કેટલીક એવી ટેવો પાડી શકાય છે કે જે એના માનસિક વિકાસનો પાયો બની શકે. બાળકની અભિરુચિને અનુરૂપ યોગ્ય વાતાવરણનું નિર્માણ કરવાનો આ જ યોગ્ય સમય છે.

જુદાં જુદાં પ્રકારની યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરવાનો તથા કાર્યકુશળતા કેળવવાનો આ ખૂબ મહત્વનો સમય છે. કોઈ પણ નવું કામ શીખવામાં મોટાઓ કરતાં બાળકો વધારે ઉત્સાહ બતાવે છે તથા તેઓ નિર્ભય થઈને જલદી શીખી જાય છે. બાળકની અભિરુચિ પ્રમાણે ગમે તે કૌશલ્ય તેને સહેલાઈથી શિખવાડી શકાય છે. તેને જબરદસ્તી કે દબાણ કરીને શિખવાડવા જતાં પરિણામ ઊંધું આવે છે. એની માનસિક સ્થિતિ પ્રમાણે અનુકૂળ પરિસ્થિતિ પેદા કરવાથી જ તે કોઈ પણ કાર્ય ખૂબ સહેલાઈથી શીખી શકે છે.

બાળકની પ્રતિભાના વિકાસમાં આનુવંશિક પ્રભાવ તો પડે જ છે, પરંતુ એના કરતાં યોગ્ય વાતાવરણનું મહત્વ સવિશેષ છે. યુરોપના

મનોવૈજ્ઞાનિકોમાં ઈર્વિન્ડના શ્રીમાન લોક અગ્રણી છે. એમના કહેવા પ્રમાણે મનુષ્યનું મન એક સ્વચ્છ કાળાપાટિયા જેવું છે, જેની પર લખ્યા વગર કોઈ પણ સંસ્કાર અંકિત થતા નથી. એવી જ રીતે સ્વચ્છ મન પર વાતાવરણમાંથી જન્મેલા અનુભવોના કારણે જ અનેક જાતના સંસ્કાર પડે છે. બાળકનું પાલનપોષણ જેવા વાતાવરણમાં થાય છે, તેને જેવું શિક્ષણ મળે છે એવા જ સંસ્કારોનું સિંચન એનામાં થતું જાય છે.

હાવર્ડ નામના મનોવૈજ્ઞાનિકે પણ પોતાના પુસ્તક 'એજ્યુકેશન એન્ડ હેરિડિટી ઈન્સ્પેક્ટર'માં ઉપરોક્ત કથનને અનુમોદન આપ્યું છે. તેઓ લખે છે કે બાળકના માનસિક વિકાસમાં આનુવંશિકતા કરતાં વાતાવરણનો પ્રભાવ વધારે પડે છે. પોતાની વાતને વાસ્તવિકતાની કસોટી પર સાચી સાબિત કરવા માટે એમણે કેટલાંય ઉદાહરણ રજૂ કર્યાં છે.

મુરે ટાપુના લોકો જંગલી જાતિના માનવામાં આવે છે. એક જમાનામાં એમની ભાષામાં છ થી વધારે ગણતરી કરવા માટે કોઈ શબ્દો નહોતા, પરંતુ એ જ લોકોને જ્ઞાન વધારવા માટે જ્યારે યોગ્ય વાતાવરણ ઊભું કરી આપવામાં આવ્યું તો એમની પ્રતિભાનો ખૂબ વિકાસ થયો અને સભ્ય જાતિઓના વિદ્વાનોની જેમ એમણે પણ ગણિતમાં ખૂબ પ્રગતિ કરી બતાવી. ભારતમાં સંથાલ જાતિને અત્યંત પછાત ગણવામાં આવે છે, પરંતુ શૈક્ષણિક વાતાવરણ ઊભું થવાથી હવે તેઓ પણ પ્રતિભાશાળી બનવામાં સફળ થયા છે. અનુસૂચિત જાતિઓ તથા જનજાતિઓની ઉન્નતિમાં પ્રગતિશીલ વાતાવરણ પ્રદાન કરવાનું કાર્ય જ મહત્વનું અને પ્રશંસનીય છે. દરેક બાળકમાં સદ્ગુણો તથા સદ્ભાવ સમાનરૂપે રહેલા હોય છે. યોગ્ય શિક્ષણ તથા વાતાવરણ મળવાથી સામાન્ય કુટુંબમાં જન્મેલો બાળક પણ પ્રખર પ્રતિભા પ્રાપ્ત કરીને સમાજ તથા દેશ માટે વરદાનરૂપ સાબિત થાય છે.

માતાપિતા તથા કુટુંબના બીજા મોટા સભ્યોએ બાળકોની આગળ એક આદર્શ રજૂ કરવો જોઈએ કારણ કે બાળકો તેમનું જ અનુકરણ કરે છે. ઘરમાં માતાપિતા અથવા મોટા ભાઈબહેન જેવું કાર્ય કે જેવો વ્યવહાર કરે છે એવો જ વ્યવહાર નાનાં છોકરાં પણ કરે છે. આ જ કારણે પૈતૃક વ્યવસાય પેઢી દર પેઢી ચાલતો રહે છે. ખેલકૂદમાં પણ આ જ આધારે પ્રવીણતા મેળવી શકાય છે. ધ્યાન રહે કે કોઈ પણ કળામાં કૌશલ્ય પ્રાપ્ત થતા સુધી સતત એનો અભ્યાસ ચાલતો રહેવો જોઈએ. કોઈ એક કામને અધૂરું રખાવીને બાળકને જો બીજું કામ શીખવવામાં આવે તો તે વાલીઓ કે શિક્ષકોની મોટી ભૂલ ગણાશે. ઘણીવાર એવું બને છે કે વાલી પોતાના બાળકની બાબતમાં વધારે પડતી અપેક્ષા રાખતા હોય છે. એમને એવી અભિલાષા હોય છે કે એમનું બાળક વહેલી તકે અનેક વિષયોમાં પારંગત બની જાય, પરંતુ ખરેખર વાસ્તવિકતા એ છે કે એક નિશ્ચિત ઉંમરની સાથે એક નિશ્ચિત કળાનું શિક્ષણ આપવું વધારે યોગ્ય છે.

કોઈ કળા શીખવાનો આધાર બાળકની ઇચ્છા તથા રસરુચિ પર પણ રહેલો છે. એની ઇચ્છા વિરુદ્ધ એને કોઈ પણ વિષય શીખવી શકાતો નથી. ધોડાને

જળાશય પાસે લઈ જતા માટે એક માણસ પૂરતો છે, પરંતુ એની ઇચ્છા વગર વીસ માણસો ભેગા થઈને પણ એને પાણી પિવડવી શકતા નથી. જ્ઞાન અને ક્રિયાના સંયોગથી જ બાળક જલદી શીખી શકે છે. બાળકની લગન અને એકાગ્રતાને પણ ધ્યાનમાં રાખવી જોઈએ. જો એ બંને ના હોય તો બાળકનું શિક્ષણ અધૂરું જ માની શકાય.

યાદ રહે કે બાળકનું શિક્ષણકાર્ય પ્રેમ અને સદ્ભાવભર્યા વાતાવરણમાં જ સારી રીતે થઈ શકે છે. જે ઘરનું વાતાવરણ શાંત, સૌમ્ય અને સુમધુર હોય છે, જ્યાં એકબીજા પ્રત્યે પ્રેમ, સદ્ભાવભર્યા સંબંધો હોય, સેવામય જીવન હોય ત્યાં બાળકનો માનસિક વિકાસ સારી રીતે થાય છે. જ્યાં બાળકને સાહજિક જીવન વિતાવવાનો અવસર મળે છે ત્યાંનું વાતાવરણ એનો સર્વાંગી વિકાસ કરવામાં મદદરૂપ બને છે. શાળા કે કૉલેજોનો ઉદ્દેશ તો માત્ર નક્કી કરેલો અભ્યાસક્રમ પૂરો કરી દેવાનો જ હોય છે. બાળક ઘરમાં કુટુંબ વચ્ચે રહીને જ જીવનના મહત્વના પાઠ શીખી શકે છે. તેથી દરેક વિચારશીલ વાલીએ પોતાનાં બાળકોનો શ્રેષ્ઠ માનસિક વિકાસ થાય એવું યોગ્ય વાતાવરણ બનાવવું જોઈએ.

એક વ્યક્તિને અચાનક ભ્રમ થયો કે તે ઉંદર છે. આથી ઘરના બધા લોકો, મિત્રો, પડોશીઓ પરેશાન થઈ ગયા. પહેલાં તો સમજાયું કે આ બધા મશકરી કરે છે. પરંતુ ધીમે ધીમે તે વાત ઘણી ગંભીર થતી ગઈ. ઘરના લોકો તેને પકડીને મનોવૈજ્ઞાનિકો પાસે લઈ ગયા. મનોવૈજ્ઞાનિકોએ છ મહિનાની મુદત માંગી. મોંઘો ઉપચાર કર્યો. તે વ્યક્તિ ચીસ પાડીને છલાંગ લગાવી પાછો દોડીને સીડી ચઢી ગયો. હાંફતો હાંફતો તે મનોવૈજ્ઞાનિકોની પાસે પહોંચ્યો. મનોવૈજ્ઞાનિકે પૂછ્યું કે શી વાત છે. શું તમે ભૂલી ગયા કે તમે ઉંદર નથી મનુષ્ય જ છો. તે વ્યક્તિ બોલ્યો, તે બધું તો બરાબર છે અને હું માનું છું કે હું આદમી છું. પરંતુ બિલાડીને શી ખબર ? તેણે થોડી આપની સારવાર લીધી છે ?

આ તો એક મજાક છે. પરંતુ મનુષ્યની પણ આ જ વાસ્તવિકતા છે. કોઈ પોતાને ધન માને છે તો કોઈ પદ. કોઈ પોતાને શરીર માને છે તો કોઈ મન. સ્વભાવિક છે કે જેઓ પોતાની જાતને ઓળખતા નથી તેઓ પોતાને કંઈ પણ માનવા લાગે છે.

બાળકોને આપણે જ ગુને ગાર બનાવીએ છીએ

બાળકોમાં વધતી જતી હિંસા, કૂરતા, આવારાપણું, નશાખોરી વગેરે આજે વિશ્વવ્યાપી સમસ્યા બની ગઈ છે. બાળ અપરાધો એટલા બધા વધી રહ્યા છે કે એનું અનુમાન કરવું મુશ્કેલ નથી. જુદા જુદા દેશોમાં અમુક અમુક સમયે બાળ અપરાધો અંગે સર્વેક્ષણ થતું રહે છે, પરંતુ ક્યાંય એવું પરિવર્તન નથી આવ્યું કે આ અપરાધોમાં ઘટાડો થયો હોય. જ્યારે રાતદિવસ બાળકોની સાથે રહેનારાં માતાપિતા કે વાલીઓને જ ખબર નથી પડતી કે તેમનાં બાળકો ક્યાં જાય છે તથા શું કરે છે, તો પછી સરકારને શું ખબર પડવાની હતી. તે તો જાહેર થઈ ગયેલી માત્ર ગણીગાંઠી ઘટનાઓની જ તપાસ કરી શકે છે. એમ છતાંય જે આંકડા મળે છે તે નવાઈ પમાડે એવા હોય છે.

પાશ્ચાત્ય દેશોમાં તો બાળ અપરાધો એક ભયંકર રોગચાળાનું સ્વરૂપ લઈ ચૂક્યા છે. આપણો દેશ પણ એમાંથી બાકાત રહ્યો નથી. આંકડા બતાવે છે કે ઉત્તરપ્રદેશમાં થોડા સમય પહેલાં કુલ ૨૪૨૯૪૩ કેદીઓ હતા એમાંથી બાળ અપરાધીઓની સંખ્યા ૨૩૫૯ હતી. મહારાષ્ટ્રમાં આ સંખ્યા ૮૪૭ હતી. આ તો માત્ર પોલીસના ચોપડે નોંધાયેલા જ આંકડા છે, પરંતુ જે અપરાધો પ્રકાશમાં નથી આવ્યા એમની સંખ્યા આના કરતાં ઘણી વધારે છે.

આનું મુખ્ય કારણ શું છે ? જો ઊંડાણથી જોવામાં આવે તો સ્પષ્ટ ખબર પડશે કે આજે નાનાં બાળકોનાં આચારવિચાર, રહેણીકરણી, વાતચીત તથા વ્યવહારમાં અનેક બૂરાઈઓ ઘર કરી ગઈ છે તે દેશની ભાવિ પેઢી પતનની દિશામાં જઈ રહી છે તેનું સૂચન કરે છે. માત્ર શહેરો જ નહિ, પરંતુ ગામડાંના વિદ્યાર્થીઓમાં પણ ઉદ્વેગ, ઉચ્છૃંબલતા, આવારાપણું તથા શિસ્તનો અભાવ--આ બધા જ

દુર્ગુણો જોવા મળે છે. એમના ચારિત્ર્યમાં ડેક્રિયું કરીએ તો અશ્લીલતા, વાસના, વ્યસનો વગેરેની દુર્ગંધ જ એમાંથી આવશે. અપરાધી બાળકોએ આજે આખા સમાજને કલંકિત કરી નાખ્યો છે. એમને વડીલો પ્રત્યે શ્રદ્ધા કે સન્માન નથી કે એમની ઉંમરના છોકરાઓ સાથે પ્રેમ તથા સહકારની ભાવના નથી. શિક્ષક અને બજારમાં બેઠેલો દુકાનદાર બંનેનું એમને મન સરખું મહત્ત્વ છે. પરિપક્વ વ્યક્તિની માનસિક સ્થિતિનું અનુમાન કરવું સહેલું છે. તેથી તેમને ઉપદેશ દ્વારા કે દંડ કરીને પણ સુધારી શકાય છે, પરંતુ બાળ અપરાધોનું સાચું કારણ જાણવામાં પણ ઘણી મુશ્કેલી પડે છે. તેથી બાળ અપરાધોની સમસ્યા વધારે ગૂંચવણભરેલી બનતી જાય છે.

પાશ્ચાત્ય બાળ અપરાધ શાસ્ત્રીઓમાં બર્ટ અને ટેપન મુખ્ય છે. એમના કથન પ્રમાણે બાળકના શારીરિક તથા માનસિક દોષો એમને વારસામાં મળે છે. એ કારણે જ તેઓ ગુનાઓ કરવા પ્રેરાય છે. વાતાવરણ તો માત્ર સાહસ પેદા કરે છે. આડોશીપાડોશી, શાળા, મિત્રો, સામાજિક તથા આર્થિક પરિસ્થિતિ પણ જવાબદાર હોય છે, પરંતુ અપરાધોનું મૂળ કારણ એમના કુટુંબના સભ્યોની રહેણીકરણી અને એમની ટેવો જ હોય છે. વોશિંગ્ટન યુનિવર્સિટીના પ્રખ્યાત મનોચિકિત્સક રોબર્ટ કલોનિંજરે અપરાધીવૃત્તિવાળાં ૧૫૦૦ બાળકોને સંશોધન માટે પસંદ કર્યાં. જેમાંથી ૪૦% બાળકો અપરાધી બનવાનું કારણ એમનાં માતાપિતા કે વાલીઓ અનીતિ આચરતાં હતાં એ હતું. સામાજિક વાતાવરણ તો એ દુષ્પ્રવૃત્તિને પોષણ આપે છે.

બાળકનો સૌપ્રથમ પરિચય માતાપિતા સાથે હોય છે. અપરાધી પ્રવૃત્તિનું બીજ મોટા ભાગે ગર્ભસ્થ જીવન દરમ્યાન જ રોપાઈ જાય છે. જે

માતાપિતા અનીતિ કે અનાચારભર્યું જીવન જીવતાં હોય તેમના સંસ્કાર ગર્ભસ્થ બાળક પર અવશ્ય પડે છે. બાળકના જન્મ પછી ઘરના માણસોના વ્યવહારની તેના જીવન પર ઊંડી અસર પડે છે. ઘણીવાર તેઓ પોતાનાં માતાપિતા, વાલી, શિક્ષક, મિત્રો વગેરેએ કરેલા કઠોર વ્યવહારના કારણે ગુનેગાર બની જાય છે. આવી સ્થિતિમાં બીજાઓને હેરાન પરેશાન કરવામાં એમને આનંદ આવે છે. તેઓ મોટાઓની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરીને અવળું આચરણ કરવામાં ગર્વ અનુભવે છે. ન્યુયોર્ક યુનિવર્સિટી સ્કૂલ ઓફ મેડિસીનની મનોવૈજ્ઞાનિક ડૉ. ડોરોથી ઓનટોવ લિયુસે ૪૨ જેટલાં ખૂનીઓનું પરીક્ષણ કર્યા પછી એક જ તારણ કાઢ્યું છે કે એમનામાં બચપણથી જ અપરાધી પ્રવૃત્તિનાં બીજ રોપાઈ ગયાં હતાં. ધીરે ધીરે એમને પોષણ મળતું ગયું અને અંતે તેઓ આવો ભયંકર ગુનો કરી બેઠા.

ખરેખર નાની અપરિપક્વ અવસ્થામાં બાળકનાં ચતુરાઈ, સંવેદનશીલતા તથા ગ્રહણશક્તિ એટલી બધી હોય છે કે તે માતાપિતાની દરેક પ્રવૃત્તિને ખૂબ ધ્યાનથી જુએ છે અને પછી તો પોતે પણ એનું અનુકરણ કરવા લાગે છે. ક્યારેક તરત જ તે એવું ન કરવા માંડે તો પણ એના અંતર્મનમાં એવી ગ્રંથિ બંધાઈ જાય છે કે જે ધીરે ધીરે વિકાસ પામીને એના સ્વભાવનું અંગ બની જાય છે. પોતાના ઘરનું વાતાવરણ અને બાળક સાથેનો વ્યવહાર જો સુધારી લેવામાં આવે તો બાળકને ૮૦ ટકા સુધી અપરાધી બનતો અટકાવી શકાય છે. આજે બાળઅપરાધો વધી રહ્યા છે તેનું મૂળ કારણ લોકોની ગંદી તથા ખરાબ કુટુંબવ્યવસ્થા તથા સામાજિક વાતાવરણ છે. જો એ બંનેને સુધારી લેવામાં આવે તો બાળકોના ચારિત્રિક વિકાસમાં કોઈ મુશ્કેલી ના પડે. બાકીના ૧૦ ટકા ગુનાઓનું કારણ એનું મિત્રવર્તુળ હોય છે. બાળકને કુસંગથી દૂર રાખીને તથા સિનેમા વગેરે ખરાબ શોખના બદલે સારા

સાહિત્યનું અધ્યયન કરવાની કે કોઈ રચનાત્મક કાર્ય કરવાની ટેવ પામીને સુધારી શકાય. પોતાની જવાબદારીઓનું પૂરતું પાલન નહિ કરીને લોકો પોતાનાં બાળકોને ગુનેગાર બનાવે છે. આમ સુધારણાની શરૂઆત આપણે પોતાનાથી જ કરવી જોઈએ.

યાદ રહે કે જેવું વાતાવરણ હોય એનાથી વિપરીત શિક્ષણ બાળકના ગળે ઊતરતું નથી. આથી વાલીઓએ સારું કામ કરનારાં બાળકોની પ્રશંસા કરતા રહેવું જોઈએ. બાળક આખરે તો બાળક જ છે. જો કદાચ તે ભૂલ કરે તો તેને ખૂબ પ્રેમથી સમજાવીને દૂર કરવી જોઈએ. પ્રેમ અને લાડ લગવવાની પણ એક મર્યાદા હોય છે. નાની ઉંમરનાં બાળકોને શાલીનતા, સજ્જનતા અને સુસંસ્કારોનું શિક્ષણ ઘરમાં જ આપવું જોઈએ. કુટુંબમાં ક્યારેય અપરાધી બનાવોની વધારે પડતી ચર્ચા ન કરવી જોઈએ. એટલું જ નહિ, પરંતુ ગુનેગારોના કિસ્સા કે વાતો પણ બાળકો આગળ કદી રજૂ ન કરવી જોઈએ.

કોઈ બાળક જન્મથી જ ગુનેગાર હોતું નથી. બાળકની મૂળ ભાવનાઓ તો પવિત્ર જ હોય છે. કૌટુંબિક તથા સામાજિક પરિસ્થિતિના આધારે જ એની માનસિક સ્થિતિ ઘડાય છે. તેથી બાળકોને માત્ર સારું ખવડાવવા-પિવડાવવા કે તેમને સારું શિક્ષણ આપવાથી જ માતાપિતાનું કર્તવ્ય પૂરું થઈ જતું નથી. ખરેખર તો એમણે બાળકોને કુટેવો ન પડી જાય તેનું ધ્યાન રાખવું જોઈએ. માતાપિતા જેટલાં સભ્ય અને સંસ્કારી હશે તેટલાં જ એમનાં સંતાનો પણ સંસ્કારી બનતાં જશે.

તપથી બ્રહ્માએ આ સૃષ્ટિ રચી.
સૂર્ય તપ્યો અને સંસારને તપાવવામાં
સમર્થ બન્યો. તપના બળવાથી જ
શેષનાગ પૃથ્વીનું વજન ઉઠાવે છે. શક્તિ
અને વૈભવનો ઉદય તપથી જ થાય છે.

તથ્યહીન કૌતુક નકામું

વિશાળકાય રચનાઓ બનાવી અદ્ભુત ઈમારતો ઊભી કરવાનું મહત્વ ત્યારે જ સચવાય કે તે લાભદાયક અને ઉપયોગી સિદ્ધ થાય, બાકી તો તે કુતૂહલ બની જાય છે. આવાં આશ્ચર્યો તો કુદરતમાં અસંખ્ય જોવા મળે છે, પછી અમૂલ્ય સાધન-સામગ્રી ઉપજાવીને આ નવા અચંબાઓને તૈયાર કરવાનો કોઈ અર્થ નથી. આમ છતાં માણસ કોઈ જાણે કેમ આવાં કૃત્યોમાં વળગેલો રહે છે ?

આ પ્રવૃત્તિ માત્ર આધુનિક સમાજની છે તેવું નથી. સંસ્કૃતિના આરંભથી જ આ પ્રકારની પ્રવૃત્તિઓ માણસમાં ઉદ્ભવીને પાંગરવા લાગેલી જે પાછળથી સાકાર બની નિર્માણોની શૃંખલા ઊભી કરવામાં સફળ થઈ. તેના ઉપર આજદિન સુધી અંકુશ લગાડવામાં આવ્યો નથી.

આવું જ એક નિર્માણ પોતાની વિલક્ષણતા ગુણગાન ગાતી લેબેનોનમાં જોવામાં આવે છે. બેરૂતથી ૫૩ માઈલ દૂર આ ભવ્ય સંરચના રોમન મંદિરોની છે, જેના નિર્માણ કાળ વિષે પુરાતત્વ વેત્તાઓનું અનુમાન છે કે આ પહેલી શતાબ્દીની આસપાસ બનાવવામાં આવ્યાં. મંદિરોનું સમૂહ એક જ પ્લેટફોર્મ ઉપર ઊભાં છે, કે જ્યાંથી પ્રાકૃતિક દેશ્યોનું અવલોકન ઘણું નયનરમ્ય લાગે છે. પણ આ નિર્માણની આ જ એક માત્ર વિશિષ્ટતા નથી. ત્યાંની સૌથી મોટી વિચિત્રતા વિશાળ દિવાલ છે, જે મંદિરની ચારેબાજુ બનાવેલી છે. આ દિવાલ આજે પણ વિશેષજ્ઞોને ચકિત કરે છે. દિવાલના પશ્ચિમ છેડે ત્રણ ભીમકાય પથ્થરો કાપી, નકશીકામ કરેલી સ્થિતિમાં ચોંટાડવામાં આવી છે. આ શિલાખંડ પોતાના વિરાટ સ્વરૂપને કારણે વિશ્વ પ્રસિદ્ધ બની છે. આધુનિક એન્જિનિયરો માટે મોટા આશ્ચર્યની વાત એ છે કે આટલા મોટા પથ્થરો ખાણોમાંથી આ સ્થળે કેવી રીતે લાવવામાં આવ્યા ? અને કોઈ વિશેષ

મુક્તિથી આ સંભવ બન્યું તો પછી વર્તમાન સ્થાન અને સ્થિતિમાં ગોઠવવાનું કેવી રીતે શક્ય બન્યું ? તેમને માટે આ મોટી જટિલ સમસ્યા બની ગઈ છે, જેનો ઉત્તર હજી જડ્યો નથી, કારણ કે તેઓનું માનવું છે કે આજના વિજ્ઞાનયુગમાં સંશોધિત અતિ આધુનિક યંત્રો દ્વારા પણ આ કાર્ય સંપાદન કરવું એક રીતે ઘણું કપરું છે. છતાં રોમન સામ્રાજ્ય દરમિયાન તે બનાવવામાં આવ્યું અને ત્યારથી લઈને ૨૦૦૦ વર્ષની મુદત સુધી તે પોતાની સ્થિતિ યથાવત્ રાખી રહ્યાં છે. આ બીજી રીતે પણ વિસ્મયકારક છે.

ચક્રાનો “ટ્રાયલીથન”ના નામે પ્રસિદ્ધ છે. આકાર-પ્રકારમાં આ એટલી બધી વિસ્તૃત છે કે જો તેને ઊભી કરવામાં આવે તો દરેક પથ્થરખંડ આજની છ માળની ઈમારત જેટલો ઉચાઈવાળો દેખાય. સૌથી મોટો ખંડ ૬૪ ફૂટ ઊંચો, ૧૨ ફૂટ પહોળો અને ૧૪ ફૂટ લાંબો છે. આનું વજન લગભગ ૮૦૦ ટન છે. આ શિલાઓ બાર બે સ્થિત મંદિર સ્થળથી લગભગ એક માઈલ દૂરની એક ખીણમાંથી કાપીને કાઢવામાં આવેલી અને નિર્માણ સ્થળ સુધી લાવવામાં આવેલી, જ્યાં તેમને ૨૫ ફૂટ ઊંચા પથ્થરોના પ્લેટફોર્મ પર ગોઠવવામાં આવેલી. તેના છેડાઓને એટલી બધી કુશળતાપૂર્વક ગોઠવવામાં આવ્યા છે કે એની વચ્ચે બ્લેડને પણ ઘુસાડવી શક્ય નથી. આનાથી તે વખતના ઊંચી કોટીની શિલ્પકલાનો ખ્યાલ આવે છે. રહસ્યના ઊંડાણનો ખ્યાલ તો ત્યારે જ આવે છે કે તે ખાણમાં ટ્રાયલીથન કરતાં પણ વિરાટ સ્વરૂપવાળો એક પાખાણખંડ અત્યારે પણ મોજૂદ છે. તેનું વજન એક હજાર ટન આંકવામાં આવ્યું છે. આના વિષે કોઈ એવું નથી જાણતું કે આ છેલ્લા પથ્થરનો ઉપયોગ શા માટે ન કર્યો ? કદાચ આજના તજજ્ઞો આજે

આવું કહીને જવામ આમે કે તે વૃક્ષાદિ વૈજ્ઞાનિક પ્રગતિના હિસાબે આ પરંપરાથી આ એટલી બધી ભારે સાબિત થઈ કે તેને સ્થળાન્તર કરવાનું અશક્ય બન્યું હોય. જેથી તે બિનઉપયોગી દશામાં પોતાના મૂળ સ્થાને પડી રહી હોય.

કારણ ભલે ને ગમે તે હોય પણ રોમનોની આ પ્રકારની વિલક્ષણ નિપૂણતા હોવા છતાં આવું કોઈ બીજું ઉદાહરણ રોમન સામ્રાજ્યમાં બીજે ક્યાંય જોવા નથી મળતું. આનાથી એવું ફલિત થાય છે કે કોઈ સનકી સમ્રાટે પોતાને શ્રેષ્ઠ યા કીર્તિશાળી બનાવવા માટે આ નિર્માણની રચના કરી હોય અને આ પ્રમાણેની સ્થિતિ જાળવી રાખવા માટે નિર્માતાઓનો નાશ કરી દીધો હોય. આના ઉપરથી આજે પણ તેના સર્જક વિષે જાણ નથી અને તે

અદ્ભુત સર્જનને અકલ્પિત રાખવામાં પણ તે સફળ થઈ શક્યો છે પણ તે નિરૂપયોગી શ્રમથી શો ફાયદો ? જો કે તે કઈ ગણનાપાત્ર રહ્યો નથી. જો કે આટલો પરિશ્રમ તેણે પોતાના વ્યક્તિત્વને ઘડવામાં અને પોતાનો ઉદ્ધાર કરવામાં કર્યો હોત તો, કેવળ પ્રેરણાસ્ત્રોત ન બનતાં ઉચ્ચ આદર્શોના કારણે ઐતિહાસિક પુરુષ બની આજે પણ જીવી રહ્યો હોત, પણ આંબરના રવાડે ચડીને તેણે પોતાને ક્યાંયનોય ન રહેવા દીધો. તે ન જીવનનો શ્રેષ્ઠ સદુપયોગ બન્યો કે તેવું કોઈ પ્રયોજન સિદ્ધ કરી ન શક્યો.

આપણે આકર્ષક વ્યક્તિત્વનું નિર્માણ કરીએ પણ અનાવશ્યક કૌતુક ન સર્જીએ. આ જ સમાજની સર્વોપરિ આવશ્યકતા અને સમયની માંગ છે.

એ કહેવું ખોટું છે કે ગૃહસ્થાશ્રમ સાધનામાં કઈ રીતે અડચણદાયક છે. પ્રાચીનકાળમાં ઘણા ઋષિઓ પત્ની સાથે રહીને ગુરુકુળમાં નિવાસ કરીને સાધના કરતા અને શિક્ષણ-સંશોધન પ્રક્રિયા ચલાવતા હતા.

એકવાર અત્રિ પોતાના આશ્રમમાંથી ચાલીને એક ગામમાં પહોંચ્યા. આગળનો રસ્તો ઘણો ભયંકર અને હિંસક જીવ-જંતુઓથી ભરેલો હતો. આથી અત્રિ તે જ ગામમાં એક સદ્ગૃહસ્થના ઘેર રોકાઈ ગયા. ગૃહસ્થે તેમને બ્રહ્મચારી વેશમાં જોઈને તેમની આગતા-સ્વાગતા કરી અને ભોજન લેવા નિમંત્રણ આપ્યું. અત્રિને જ્યારે સમજાયું કે આ પરિવારના બધા સભ્યો બ્રહ્મસંધ્યાનું પાલન કરે છે, કોઈનામાં કોઈ દોષ-દુર્ગુણ નથી તો તેમણે આમંત્રણ સ્વીકારી લીધું.

ભોજન બાદ અત્રિએ ગૃહસ્થને પ્રણામ કરી પ્રાર્થના કરી કે, “દેહિ મે સુખદામ કન્યામ્” તમારી સુખદ કન્યા મને આપો, જેની સાથે હું મારું ઘર વસાવી શકું, તે જમાનામાં વરકન્યા શોધવા જતા હતા. કન્યાઓને વરની શોધ કરવી પડતી ન હતી. તે દિવસોમાં નરના બદલે નારીનું ગૌરવ વધુ હતું. ગૃહસ્થે પોતાની પત્નીની સલાહ લીધી. અત્રિનાં પ્રમાણપત્રો જોયાં અને કૂળની શ્રેષ્ઠતા પૂછી જ્યારે એ વિશે તેમને સંતોષ થયો કે તેઓ બધી જ રીતે યોગ્ય છે ત્યારે પવિત્ર અગ્નિની સાક્ષીમાં તેમની કન્યાનો સંબંધ અત્રિ સાથે કરી દીધો. અત્રિ પાસે કશું જ ન હતું, આથી ઘરસંસાર ચલાવવા માટેની શરૂઆત કરવા અન્ન, વસ્ત્ર, પાથરણાં, થોડું ધન અને ગાય આપી. થોડી પરંતુ જરૂરી વસ્તુઓ લઈને અત્રિ પોતાના ઘેર પધાર્યા અને સુખપૂર્વક ઘરસંસાર જીવવા લાગ્યા.

આજ અત્રિ અને અનસુયા દ્વારા દત્તાત્રેય જેવા તેજસ્વી સંતાને જન્મ લીધો. ભગવાને પણ એક દિવસ એમની સામે નમવું પડ્યું હતું.

બિનશરતી સેવા

‘આ પ્રયાગ જવા ઈચ્છે છે’ તે સ્ત્રીએ શ્રી એકનાથ મહારાજના ચરણોમાં મસ્તક રાખ્યું. “આ કદરૂપો, જે મારી મદદ વગર ખાટ ઉપરથી ઊભો પણ થઈ શકતો નથી અને મારે બે નાનાં બાળકો છે, હું તેમને કોને આશરે છોડી જાઉં ? તેમનું કોણ પાલન-પોષણ કરે ? તે રડી રહી હતી. ડૂસકાં ભરી ભરીને રડતી હતી.

તે સ્ત્રીનો પતિ એક લાકડીને સહારે કમરમાંથી ઝૂકેલી સ્થિતિમાં દૂર ઊભો હતો. તેની આંખોમાં પાણી અને અપાર શ્રદ્ધા હતી. તે પોતાની સ્ત્રીની જેમ ઘૂંટ ન હતો, તેની શ્રદ્ધા ભક્ત મંડળીને વીંધતી મહારાજ સુધી પહોંચી ગઈ હતી. તેણે સર્વની પાછળ મોટા ભારે દુઃખપૂર્વક બેસીને પૃથ્વી પર માથું રાખેલ હતું અને પછી કોઈ પ્રકારે લાકડી ઉપર બળપૂર્વક ઊભો થઈ ગયો હતો. તે સીધો ઊભો રહેવા માટે અસમર્થ છે તે એની ખામી છે. પગના ઘૂંટણ અને કમરમાં ગાંઠનું ભયંકર દર્દ છે. સવારે તેની પત્ની જ્યારે પગચાંપી કરે છે ત્યારે કલાક દોઢ કલાક દિવસ ચઢ્યા પછી ઊભો થઈ શકે છે. સ્ત્રી જેટલી બોલવામાં ઉગ્ર છે તેટલી જ સેવાપરાયણ પણ છે. હૃદય તેનું બિલકુલ ચોખ્ખું છે. જે મોઢે આવે તે બોલબોલ કરે છે. પરંતુ જે દિવસે દુઃખાવો વધી જાય અને તેનો પતિ ઉકારા કરે ત્યારે તેણી ચાતદિવસ એક કરી નાખે છે. ગામના વૈદ્યો, અનુભવી વૃદ્ધોને ત્યાં દોડદોડી કરે છે. ક્યારેક તેલ માલીસ કરે છે, ક્યારેક શેક કરે છે અને જ્યારે કોઈ ઉપાય ચાલતો નથી ત્યારે પતિના પગ પર માથું રાખી ફૂટફૂટ રૂદન કરે છે. તે સમજાવે છે અને આવા સમયે પણ ભલુ-બુરૂ સંભળાવવામાં થાકતી નથી. “તો જ દહીં ખાઈ લીધું, તો મનાઈ કરવા છતાં ચોરી કરી મૂળો ખાઈ નાખ્યો હશે, જરૂર કંઈક ખાધું હશે. ઘણા ચટાકા થાય છે તને. તું મને મારવા બેઠો છે.” તે રડતી જાય છે. પતિના સૌગંદ પર તેને વિશ્વાસ રહ્યો નથી.

થોડીક તેની પાસે જમીન છે. કોઈને કોઈ મજૂરી કરી તે ખેતરમાં કાર્ય કર્યા જ કરે છે. મૂળા, કોબીજ, તુરીયાં, દૂધી, કોઈને કોઈ શાકભાજી તેના ખેતરમાંથી બારે માસ મળે છે. પતિના શરીરની માલીસ કરીને, વાસણ-પોતાં, રસોઈ, બાળકોની દેખભાળ અને પતિને સ્નાન વગેરે કરાવીને પણ તે ખેતર માટેનો સમય કાઢે છે. મજૂરોને તત્કાલીન આવે છે. તે જ એવી શાકભાજીવાળી છે કે જે સાંજના શહેરમાં શાકભાજી વેચવા નીકળે છે અને દિવા-બત્તી ટાણે ઘરે પાછી આવે છે. વેચાણના પૈસા ક્યારેય પણ તેણીએ પોતાની પાસે નથી રાખ્યા. આવતાં વેંત પતિ પાસે ગણતરી કરાવી દે છે. આવશ્યકતા પડતાં પતિ પાસેથી માંગી લે છે. હિસાબ માંગવો તેને આવડતું નથી. જ્યારે પતિની પાસે પૈસા ન હોવાથી માંગણીનો અસ્વીકાર કરે તો ઝઘડી પણ લે છે. તેને જીભનો સ્વાદિયો કહીને ધમકાવે પણ છે. ગામમાં ઝઘડાખોર તરીકે પ્રખ્યાત છે. કોઈ તેના ખેતરમાં ઘુસે, કોઈ ગાય તેના ખેતરની વાડ નજીક પહોંચે ત્યારે આસમાનનો બોજ તે પોતાના માથા પર ઉઠાવે છે.

“એક વખત પ્રયાગ ગંગા-યમુનામાં ડૂબકી મારી આવું.” કદરૂપાને (તેના પતિને) આવી ધૂન લાગી છે. તે જ્યારે આ અંગે ચર્ચા છેડે છે ત્યારે તેની પત્ની રડી રડીને આંખો લાલઘૂમ કરી નાખે છે, ઘણી સારીખોટી તેને સંભળાવે છે કે “જીવન સફળ થઈ જાય પછી મરી જાઉં તો શું નુકસાન.” તેણે થોડા થોડા કરીને પચાસ રૂપિયા એકઠા કર્યા છે. હવે તે રોકથો રોકાય તેમ નથી. ગામનો લલ્લુ રાત જઈ રહ્યો છે. જન્મન કંસારો જઈ રહ્યો છે. અલગૂ પાડે જાય છે અને તે તેઓ સાથે ચોક્કસ જવાનો. તેણે પત્નીને એટલા સુધી કહી દીધું કે તેણી પોતાની કમાણીના પચાસ રૂપિયા ન લઈ જવા દેવા હોય તો તે લઈ લે, તે ભીખ માગતો જશે પણ આ વરસે તો તે જઈને જ રહેશે.

આ કદરૂપી ઢોગી તેની સેવા વમર મરી જશે. તે પોતાનાં નાનાં બાળબચ્ચાં, ખેતીવાડીને છોડીને કેવી રીતે જઈ શકે ? આ બધાને કોણ સંભાળે ? બાળકો રોતાં કકળતા રહે, ખેતી નષ્ટ થઈ જાય.” જ્યારે કેટલાય દિવસની સતત રોકકળ અને ઝઘડવાની પણ પતિ પર કોઈ અસર ન થઈ ત્યારે કોઈપણ ભોગે સમજાવીને તેણી તેને એકનાથ મહારાજની પાસે લાવી. “મહારાજ સમર્થ યોગી છે. એમણે ભગવાન રામેશ્વર પર અભિષેક કરવાનું ગંગોત્રીથી લવાતું પાણી એક ગદેડને પીવડાવી દીધેલું ત્યાં જ ભગવાન રામેશ્વરનો સાક્ષાત્કાર થયેલો. શક્ય છે કે તેઓ દયા કરે તો આમને કોઈ પ્રકારે જતા અટકાવે. કંઈક સમજાવી તેમની મતિ બદલી લે.

તે દિવસે એકનાથ મહારાજને પણ આમ કેમ સૂઝ્યું તેઓ તો મહાત્મા છે, સાધુ છે. તેમણે ઈચ્છ્યું કે તેણીને સમજાવીને તેના પતિને તીર્થ મોકલવા રાજી કરી દેશે. તેમણે તો તેણીના પતિને પોતાની પાસે રાખી લીધો. આ પણ કોઈ આજ્ઞા છે કે એક માસ સુધી અહીં આવવાનું નહીં. તેમણે વિચાર્યું હશે સારો મજૂર મળ્યો. એક મહિના માટે વગર મહેનતાણે ફક્ત રોટલો ખવડાવી કામ કરાવી લેવું. પણ તેણી આ આજ્ઞાને માનશે નહીં. ખબર નહીં કે તેના પતિને ત્યાં કેવું કેવું કષ્ટમય કાર્ય કરવું પડતું હશે અને મારી સાથે આવશે તો નુકસાન થશે ? તે કાયમ જવાનો સંકલ્પ કરે છે અને જઈ શકતી નથી. “ક્યાંક પતિનું કોઈ અમંગળ ન થાય.”

રાત-દિન પતિ વિષે વિચારે છે. “તેઓ શું કરતા હશે તેનો કંઈ ખ્યાલ નથી ? કોણ સવારે તેમના પગને માલીસ કરી આપતું હશે ? તેમને નહાવા માટેનું ગરમ પાણી કોણ આપતું હશે ? ખબર નહીં કે તેમને પેટ ભરીને ખાવાનું મળતું હશે કે નહીં ? તેઓ તો જીભના સ્વાદિયા છે. ભાજી વગર રોટલો તેમના ગળે નહીં ઊતરતો હોય. સ્ત્રીથી પણ વધારે શરમાળ છે. મારી પાસેથી જ કંઈ માંગતા ન હતા ત્યાં વળી કોની પાસે માંગશે. સૂવા માટે ખાટલો પણ નહીં મળતો હોય તેમને.” રાત્રે

જ્યારે બાળકો જાગી જાય છે ત્યારે તેણી પડ્યા પડ્યા રૂઝા કરે છે.

મને વળી એવું ક્યાં સૂઝ્યું કે હું તેમને એકનાથ મહારાજની પાસે લઈ ગઈ હતી. તેઓ પ્રયાગ તો જવા ઈચ્છતા હતા. કોઈ ખરાબ કામ તો કરવા ઈચ્છતા ન હતા. એ બહાને ગંગાજીમા ડૂબકી મારવાનું મળી જશે. તેઓ ખરૂં જ કહે છે. જીવનનું શું ઠેકાણું ? તેમની એક લાલસાને પોતે પૂર્ણ કરી નથી શકતી. વ્યર્થ છે મારું પત્ની હોવું.” આજકાલ તેણી દુખનો પૂરેપૂરો તાગ મેળવી શકતી નથી.

તેણી તપાસ કરાવે છે કે ગામમાંથી કોઈ ક્યારે પેંઠણ જવાનું છે. જતી વખતે તેણી જવાવાળાને ખૂબ સમજાવે છે કે દયા કરીને તેણીના પતિના સમાચાર લાવે. જનારના ઘેર એક ટોપલી રીંગણ અને સરગવાની સીંગ પહોંચાડે છે. તેની ઉદારતા ઉભરાઈ આવે છે. મહારાજ માટે વીણી વીણીને ફૂલેવર મોકલાવે છે અને જનારને પ્રાર્થના કરી કરીને કહે છે કે મહારાજ તેણીના પતિનું ધ્યાન રાખે, કારણકે તેઓ ઘણા શરમાળ છે.

તેઓ કહેતા નહીં હોય પણ તેમને દુઃખાવો તો થતો જ હશે. પ્રત્યેક પરત આવનારને ત્યાં સંદેશો કે સમાચાર સાંભળવા પહોંચી જાય છે. તેને ક્યારેય એ વાત ઉપર વિશ્વાસ નથી થતો કે તેણીનો પતિ ઘણો જ પ્રસન્ન છે-સુખી છે. મહારાજની તેમના પર મોટી કૃપા દૈષ્ટિ છે. તે પહેલાં હતો તેનાથી તંદુરસ્ત અને ભારે થયો છે. એને થાય છે કે કાં તો યાત્રી મારી મશ્કરી કરે છે અથવા પતિ તેણીને ખુશ રાખવા માટે અથવા સંકોચવશ ખોટા સમાચાર મોકલે છે.

એક મહિનો એક યુગ બરાબર બન્યો અને વીતી ગયો. એક મહિનો પૂરો થયા બાદ શાકભાજીનો મોટો ટોપલો ભરીને તેણી એકનાથ મહારાજના ચરણોમાં લાવેલી. શાકનો ટોપલો મહારાજના ચરણ પાસે મૂકી તેણીએ પૃથ્વી પર પોતાનું માથું રાખ્યું અને નમસ્કાર કર્યાં. હવે તું આને પ્રયાગ જવા દે. આશિષના સ્વરૂપમાં મહારાજે તેણીના પતિની સામે જોઈને કહ્યું.

“હું પણ જઈશ પ્રભુ કહેતાં તો કહી દીધું પરંતુ પતિ ઉપર દૃષ્ટિ પડતા બેબાકળી બની ગઈ તેનો કદરૂપો-બેવળ પતિ અત્યારે બિલકુલ સૌથી ઊભો છે. તેના દર્દનું નામનિશાન ન હતું તેણી મૂર્તિની જેમ સુનમુન જોતી રહી. તેણીના નેત્રોના પ્રવાહો કહેતા હતા, કે તેણી આનંદના આવેગમાં મરી નથી ગઈ, જીવે છે હજી.

તેના પતિએ એકનાથ મહારાજનાં ચરણોમાં મસ્તક રાખ્યું અને તે વખતે તેણીએ પણ પોતાને સંભાળી પોતાનું મસ્તક પતિની સાથોસાથ પૃથ્વી પર રાખ્યું.

સારું તો એ છે કે તમે બન્ને તીરથ કરી આવો “મહારાજે હસતાં હસતાં આદેશ આપ્યો.”

‘મારું પ્રયાગ (તીર્થ) તો ગુરુ ચરણોમાં છે, પુરુષે સંતના બન્ને ચરણો પકડી લીધા. જે સર્વદા શ્રદ્ધાવાન શિષ્યને સુલભ હોય છે. હું જ્યાં સુધી તેમને મારા ઘરે લઈ જઈ તેમનાં પાવન પગલાં મારા ઘરમાં પડવીશ નહીં ત્યાં સુધી મારા મનને સંતોષ થશે નહીં.’ અમાપ શ્રદ્ધાવાળું આ નિમત્રણ હતું.

“મહારાજ જેવા મારા ઘરે પધારશે કે તેણી ગાંડી ગાંડી થઈ જશે. કૃતકૃત્ય થઈ જશે” તેણીને ખ્યાલ પણ નહીં રહે કે તેની પાછળ અનેક બીજાઓ પણ આવવા માટે પડપડી કરી રહ્યા છે. તે પતિના કાન પાસે મોઢું લઈ જઈને કંઈક ગુસપુસ કરવા લાગી. ‘તમારા પચાસ રૂપિયા મેં સંભાળીને રાખ્યા છે. અને એક મહિનામાં બીજા પચાસ પણ

તેમાં ઉમેર્યા છે. મહારાજનું સ્વાગત કરવામાં સંકોચ ન કરતા.

“આપે એક પૂરો મહિનો આદરપૂર્વક મારી જે સેવા કરી છે, તેનો પુરસ્કાર આપવો તે તો મારી મર્યાદા બહારની વાત છે. હું આપના સ્નેહને ટાળી શકતો નથી. તમારી પત્ની જ નિર્ણય જણાવશે કે હું ક્યારે તમારે ત્યાં પધારું.

મનમાં તો થતું હતું કે કહી દઉં. “મહારાજ હાલ જ અમારી સાથે આવો. પણ તે સમજતી હતી મહારાજનું શું ઠેકાણું, તેઓ તો બેઠા ન બેઠા કરી ચાલતી પકડે. તેણી કેવી રીતે નિર્ણય કરે, હજી ઘઉં દળાવવાના બાકી છે, ઘી પણ નથી, મંગાવવું પડશે. તેણી મોટા ઉમંગ સાથે ધામધૂમથી મહારાજનું સ્વાગત કરશે.

“પ્રભુ આપ અગિયારસના દિવસે પધારી અમારે ત્યાં એઠવાડ પાડી અમોને કૃતાર્થ કરો, બુદ્ધિપૂર્વક બે દિવસની મુદત માંગી તેણીએ. કૂબડો (તેણીનો પતિ) નાઈ પાસે ત્યાં ઊભો ઊભો ઈર્ષા કરી રહ્યો હતો. આ કૂબડાએ એક માસ મહારાજની સેવા કરીને પોતાની તમામ યાતના દૂર કરી દીધેલી અને મહારાજ પણ તેના ઘરે જવાનું સ્વીકારી ચૂક્યા હતા. પરંતુ તે હમેશાં મહારાજની પગચાળી કરીને પોતાના સ્વભાવની કદરૂપતામાંથી છૂટયો ન હતો. હવે તેને કોણ સમજાવે કે શ્રદ્ધાપૂર્વક ગુરુસેવા કરવાથી તેમાંથી બધું મળી જશે અને કલેશ માત્ર દૂર થઈ જશે. તે તો તેમને ગુરુ પણ માનતો નથી, હા પણ પગ દબાવે છે એટલા સારું કે તેને બદલામાં પેટભરી ખાવાનું મળે છે.

તળાવમાં કમળ અને કિનારા પર ગુલાબ એમ બે પુષ્પો ખીલી રહ્યા હતા. બંને ખૂબ આકર્ષિત લાગી રહ્યા હતા.

ગુલાબના પુષ્પે અકડાઈને કમળના પુષ્પને કહ્યું “મિત્ર તમે ઘણા ભલા છો, પરંતુ મારી સુગંધ જ લોકોને આકર્ષિત કરે છે.

કમળે કહ્યું, “ભાઈ ગુલાબ ! ખોટું ન લગાડશો, આપણા બંનેનો ઉદ્દેશ્ય એક જ છે.’ તમે સુગંધ પ્રસારાવો છો અને કુદરતે સૌન્દર્ય મને આપ્યું છે. બંને મળીને જે કામ કરે છે તે કોઈ એક કરી શકતું નથી.

ગુલાબ પોતાનો પારકાનો દોષ જોવા પર શરમાઈ ગયું અને કમળ બમણા ઉત્સાહથી સૌન્દર્ય ફેલાવા લાગ્યું.

ઉદાસી : ગળાનો શંસો

ઉદાસી--પોતાનામાં રહેલો એક રોગ છે. મનુષ્યે સામાન્ય રીતે આનંદી, ઉત્સાહી તેમજ ક્રિયાશીલ રહેવું જોઈએ. નાનાં બાળકોની જેમ સ્વયં તો પ્રસન્ન રહે જ છે અને પરિવારના લોકો, કે પરિચિતો અને અપરિચિતોને પણ પ્રસન્ન રાખે છે. માનવીની રચના આવી જ કંઈક છે જે પ્રકૃતિની સાથે જરૂરી તાલમેળ બેસાડીને સહજ રીતે પ્રસન્ન રહી શકે છે.

શરીર અને મનને નિરોગી રાખવા માટે ઓછું ખાઈએ અને જે પણ ખાઈએ તે પાચન યોગ્ય હોય. આટલી વાત ધ્યાનમાં રાખવાથી પાચનતંત્ર બરાબર રહે છે અને તેનું બરાબર રહેવાથી શરીરના અન્ય અવયવ પણ પોતાનું કામ યોગ્ય રીતે કરે છે. કોઈ અવયવ રોગિષ્ઠ અથવા ગતિ વગરનું રહેવાને લીધે તેની અસર માથા ઉપર થાય છે અને તે ભારે લાગવાં માંડે છે. ક્યારેક ક્યારેક તે વધીને માથાના દુઃખાવા રૂપે પ્રગટ થાય છે. તે જરૂરી નથી કે તેનું કારણ મગજની કોઈ ખરાબી જ હોય. શરીરના કોઈ ભાગમાં અવરોધ ઊભો થવાથી તેની અસર આખા શરીર ઉપર થાય છે અને તેનું એક લક્ષણ ઉદાસીરૂપે પણ પ્રગટ થાય છે. પેટને હલકું રાખવાની સાથે સાથે તેને ઉત્સાહ વધારે તેવા કાર્યમાં લગાવો. વ્યાયામ આ જ ઉદ્દેશ્ય માટે કરવામાં આવે છે કે નિષ્ક્રિયતાજન્ય અવરોધોથી છૂટીએ અને કામને ભાર માનવા કરતાં મનોરંજન માનવાની પ્રવૃત્તિઓ વધે.

પહેલવાનોની જેમ દંડ-બેઠક જેવા મુશ્કેલ તથા થાકવાવાળા વ્યાયામ કરવામાં આવે તે જરૂરી નથી. ઝડપથી ચાલવા જવામાં નવી ચીજો જોવા મળે છે ને સાથો સાથ મનોરંજક વ્યાયામ પણ થાય છે. આ વેળા કોઈ મિત્ર, સાથી, સહયોગી સાથે રહે તો વચ્ચે વચ્ચે વાતો કરવાની તથા હસવા-હસાવવાની પ્રવૃત્તિ પણ ચાલતી રહે છે.

શારીરિક શ્રમથી નસોની ગતિ પણ તીવ્ર થાય

છે અને સાથે સાથે માનસિક ઉત્સાહ પણ વધે છે. જો વ્યાયામની અને ફરવાની સુવિધા ન હોય તો પલંગમાં પડ્યા પડ્યા પણ અવયવોને ધીરે ધીરે ફેલાવવા અને ધીરે ધીરે સંકોચાવાની ગતિ ધીમે ધીમે મોડે સુધી અપનાવી શકાય છે. દુર્બળ માણસો, વૃદ્ધો, ગર્ભવતી સ્ત્રીઓ, બિમાર વ્યક્તિઓ માટે તો સ્વાસ્થ્યના વૈજ્ઞાનિકો આવા જ અંગ સંચાલનોની સલાહ આપે છે.

શરીરની સાથે ઉદાસીમાં માનસિક વિકૃતિઓ પણ એક બહુ મોટું કારણ હોય છે. પોતાને એકલો, બીજાઓથી અલગ ઉપેક્ષિત સમજવો એક ભૂલ છે જેનું પરિણામ જીવનને આનંદરહિત, નીરસ બનાવી દે છે. પોતાને સમાજનું એક અંગ માનવું જોઈએ. પરિવારને સુખી તથા ઉચ્ચ બનાવવામાં રુચિ લેવી જોઈએ, ઘર એક એવો બગીચો છે જેમાં વિવિધ ઉમરની અને સંબંધવાળી વ્યક્તિઓ રહે છે. તેમની પોતપોતાની ઈચ્છાઓ, જરૂરિયાતો, સમસ્યાઓ અને વિશેષતાઓ હોય છે. તેમને ત્યારે જ સમજી શકીએ કે જ્યારે ધનિષ્ટતા અને આત્મીયતાનો ભાવ રહે. આવી મનસ્થિતિમાં તે બધા પ્રિય લાગે છે અને તેમના ભટકાવને ઘટાડવા અને સુયોગોને વધારવામાં થઈ શકે તેટલી રુચિ લેવી અને તે એવું કામ છે જે આપણી અને બીજાની દૈષ્ટિએ વ્યક્તિત્વનું મૂલ્ય વધારે છે. આથી પ્રસન્નતાનું વાતાવરણ પેદા થવું તે સ્વાભાવિક વાત છે.

સુનમુન એકાંતમાં બેસી રહેવાની ટેવ માણસની જીંદગીને ભારરૂપ બનાવી દે છે. એટલા માટે ઘરના, ઓફિસના, વ્યવસ્થાનાં કામોમાં આપણા યોગદાનના અવસરો શોધતા રહેવું જોઈએ. આનાથી સુવ્યવસ્થાનો આનંદ મળશે અને આપણાં કર્તવ્યોના પાલનમાં હર્ષ પણ થશે, ગૌરવનો અનુભવ પણ થશે.

આજીવિકા પેદા કરવાના સાધનોના

કામોમાંથી બચેલ સમય સ્વાધ્યાયમાં લગાવો. જીવનને ઉચે ઉક્ષવવામાં, ઉલટાવીને સમજે તેવા તથા ઉપાય બતાવે તેવા પુસ્તકો એક શાનદાર મિત્ર અને સલાહકાર જેવા છે, જે પુસ્તકો આપણા ચિંતનનો વિકાસ કરવામાં ખૂબ જ ઉપયોગી સિદ્ધ થાય છે. આ સિદ્ધિની તુલનામાં પુસ્તકો પરનો ખર્ચ ખૂબ જ ઓછો હોય છે. ઉપયોગી પુસ્તકોના અધ્યયનને જીવન ચલાવવાના સાધનો જેટલું જ મહત્વ અપાવું જોઈએ. ઉપયોગીનો અર્થ એ કે ફક્ત મનોરંજન આપનાર અને નિંદાઓ ભડકાવવાનું સાહિત્ય ન હોય. વિષવાળા પદાર્થોની જેમ તેનાથી બચવું જોઈએ, તેવું સાહિત્ય વાંચવા કરતાં ન વાંચવું વધારે યોગ્ય છે. ખરાબ નવલકથાઓ અને વાસના ભડકાવે તેવું સાહિત્ય આજે ઘણું જોવા મળે છે. તેનાથી બચવું પણ જોઈએ અને બીજાને બચાવવા પણ જોઈએ.

કોઈ મનોરંજન કળા અને કૌશલ્ય ઉપયોગમાં લાવવાનું શક્ય હોય તો તેની વ્યવસ્થા કરવી જોઈએ. સંગીત, રેડિયો, ટેલીવિઝન, માળીનું કામ, પશુપાલન જેવા અનેક એવાં માધ્યમો છે કે જેનાથી જ્ઞાન પણ વધે છે અને એકલા બેસી રહેવાના અભાગ્યપણાથી તે બચાવે છે. બાળકો સાથે રમવું, તેમને વાર્તાઓ સંભળાવવી, પ્રશ્નોત્તરી દ્વારા આપણું તથા તેમનું મનોરંજન કરવું પણ એક ઉપયોગી સ્વભાવ છે જેને આદતમાં સમાવવાનો પ્રયત્ન પણ કરવો જોઈએ.

પ્રકૃતિને એક મૂલ્યવાન ચિત્ર સમજીને તેની વિશેષતાઓને જોતાં-પારખતાં રહીએ તો દરેક સમયે કોઈ કૌતુક - કૃતુહલ સાથે સંબંધ જોડાવેલો રહે છે. નજીકમાં ઊડતા પક્ષીઓ, કલરવ કરતાં પક્ષીઓ વગર પૈસાનાં રમકડાં છે. વાદળ, ટાપુ, જળાશય, વૃક્ષ, ફળ-ફૂલને જો રસપૂર્વક જોવામાં આવે તો આ સમગ્ર સંસાર એક ખીલેલા બગીચાની માફક આકર્ષક દેખાશે. કોઈ ઊંચા સ્થાને બેસીને ચારે બાજુએ નજર દોડાવવાથી ખેતરો અને બગીચાઓમાં ફરવા જેવું ઘણું બધું મળે છે અને તેનાથી ઉદાસીનતા દૂર થાય છે.

કેટલીકવાર ચિંતનમાં વિકૃતિ જેટલી જવાથી પણ ચીડ અને ઉદાસીનતાની હુમલો થાય છે. ભવિષ્યમાં શું થનાર છે તેની કોઈને ખબર નથી. પછી તેને જરૂર વગરનું માનીને ચિંતા, નિરાશા, ભય, આશંકાના ખાગ્રમાં શા માટે ઘડેલવામાં આવે ? આગળના દિવસોમાં સફળતા, સહયોગ અને ઉન્નતિના અવસર આવવાની વિધેયાત્મક કલ્પનાઓ કરતાં રહેવામાં ખોટું પણ શું છે ? તે ફળે તો ઠીક, નહીંતર તેની કલ્પના તો તાત્કાલિક આનંદ તો આપે જ છે.

પરિસ્થિતિઓની જેમ કેટલાક માણસોને નકામા માનતા રહેવા, દોષારોપણ કરવું કે છીંડાં શોધવા કરતાં તો સારું છે કે તેની ભૂતકાળની તથા વર્તમાનકાળની સારી ટેવો નજરે પડે તેનાથી સંતોષ વ્યક્ત કરીએ. સાથે સાથે સ્થિતિમાં સુધારો થઈ શકે તેવા જરૂરી પ્રયત્ન કરીએ. કૃતજ્ઞતા જેટલી પીડાદાયક હોય છે વેરઝેર ઊભા કરે છે, તેની તુલનામાં કૃતજ્ઞતાની પ્રવૃત્તિ એવી છે જે આપણને પ્રસન્નતા આપે છે અને શત્રુને મિત્ર બનાવે છે.

પોતાની વર્તમાન સ્થિતિને ખરાબ તે માણસો માને છે જે પોતાનાથી વધારે સુખી-સંપન્ન માણસોની સાથે સરખામણી કરે છે અને અસંતોષી રહે છે. જો પોતાનાથી ગરીબ અથવા અભાવથી પીડાતા લોકોની સાથે સરખામણી કરે તો ખબર પડે કે આપણી વર્તમાન સ્થિતિ પણ લાખો-કરોડો વ્યક્તિઓ કરતાં સારી છે. આપણી અસફળતાઓ અને ઊણપોની યાદી મગજમાં લઈને ફરવાથી તે ખૂબ જ ભારરૂપ બની જાય છે. સારું તો એ છે કે ભૂતકાળની સફળતાઓ અને ભવિષ્યની આશાઓને સુંદર પુષ્પ ગુરુછની જેમ સજાવી અને તેને જોઈને આપણી પ્રસન્નતામાં વધારો કરીએ.

પરમ પૂજ્ય ગુરુદેવની અમૃતવાણી મહાયજ્ઞોનું સ્વરૂપ અને ઉદ્દેશ્ય

આજે ભારત અને વિશ્વમાં વિવિધ સ્થળોએ અશ્વમેધ યજ્ઞો થઈ રહ્યા છે. ભારત વર્ષમાં જ્ઞાનયજ્ઞો તેમજ અશ્વમેધ યજ્ઞોની પરંપરા રહી છે. આ કેમ અને શા માટે થતા હતા તેની જાણકારી આપતું પરમ પૂજ્ય ગુરુદેવનું સામયિક ઉદ્દેશ્ય આ અંકમાં પ્રસ્તુત છે જે તેમણે ૨૯, સપ્ટેમ્બર ૧૯૭૮ના રોજ શાંતિકુંજના પ્રાગણમાં ઉપસ્થિત થયેલા શિબિરાર્થીઓના સમુદાય સમક્ષ આપ્યું હતું. વાંચો-મનન કરો તે અમૃત વાણીનું.

ગાયત્રીમંત્ર અમારી સાથે-સાથે

ॐ ભૂર્ભુવઃ સ્વઃ તન્સવિતુર્વરેણ્યં
ભર્ગો દેવસ્ય ધીમહિ ધિયો યોનઃ પ્રચોદયાન્ ।

મનુષ્યની સામે અનેક સમસ્યાઓ છે. ચાલો, વિચાર-વિનિમય કરીને તેનું સમાધાન કરીએ. પ્રાચીનકાળથી આ ઉપાય ચાલ્યો આવે છે. ત્યારે સરકાર પણ પોતાનું કામ કરતી હતી પણ સમાજ સરકાર ઉપર આધારિત ન હતો. સરકારની ચોક્કસ નાની સીમા છે કે ચોર-લુંટારાઓ પકડવા, દેશની સુરક્ષા પર જો ભય ઊભો થાય તો તેનો સામનો કરવો જોઈએ અને જે ટેક્ષ વસૂલ કરવામાં આવે છે તેનો પ્રજાના વિકાસમાં ખર્ચ કરવો જોઈએ. બસ આજ સીમા છે સરકારની, આથી વધારે નહીં, મનુષ્યોના વિચારો ઉપર, ભાવનાઓ ઉપર સરકારની કોઈ અસર નથી થતી. પૈસાની અસર પડે છે અને પૈસા તમારે આપવા પડશે. પરંતુ જો કહેવામાં આવે કે બ્રહ્મચર્ય પાળો તો કહેશે કે 'ના', તમે અમને પકડીને કેદ કરી દો, ફેમિલી-પ્લાનિંગ તો તમે જબરદસ્તીથી પણ કરી શકો છો પણ બ્રહ્મચર્યનું પાલન તમારા કહેવાથી નહીં થાય. તમે કોણ છો કહેવાવાળા ? વિચારો અને ભાવનાઓ ઉપર સરકારનું કોઈ નિયંત્રણ ના હોય ત્યારે કોનું નિયંત્રણ હોય - સમાજનું-વિચારશીલ વ્યક્તિઓનું નિયંત્રણ હોય છે. વિચાર તૈયાર કરવા, સમાજની

પરંપરાઓ તૈયાર કરવી અને તેને દિશા આપવાનું કામ વિચારશીલ વ્યક્તિઓનું છે.

આપણી સમાજવ્યવસ્થા એવી જ છે કે તેમાં વારંવાર વિકૃતિઓ ઊભી થઈ જાય છે અને વારંવાર તેનું સમાધાન શોધવું પડે છે. એટલા માટે વારંવાર આપણે વિચારશીલ વ્યક્તિઓએ એકઠા થવું પડે છે. પ્રાચીન કાળમાં વિચારશીલોની એકઠા થવાની પદ્ધતિ, વિચાર-વિનિમયની પદ્ધતિ, સમસ્યાઓનું સમાધાન કરવાની પદ્ધતિનું નામ હતું. 'યજ્ઞ'બે પ્રકારના યજ્ઞો થતા હતા. પ્રાચીનકાળના યજ્ઞોનો ઈતિહાસ જો આપણે જોઈએ તો બે પ્રકારના મોટા યજ્ઞોનું વર્ણન મળે છે. એક ઈતિહાસ મળે છે 'રાજસૂયયજ્ઞ'નો. રાજસૂય યજ્ઞ કેવા હતા ? જેવો યુધિષ્ઠિરે કર્યો હતો. અશ્વમેધ કેવા હતા ? જેવા રામચંદ્રજીના જમાનામાં થયા હતા. અશ્વમેધનો ઘોડો છોડીને તેમણે તેના દ્વારા વિચારશીલ વ્યક્તિઓને નિમંત્રણ પાઠવ્યું હતું અને કહ્યું હતું કે તમે લોકો એક જગ્યાએ એકત્રિત થાઓ-એકતા કેળવો. એકબીજાનું કહેવું માનો, હળીમળીને ચાલો. રાજસૂય યજ્ઞ પણ આ જ રીતે રાજનીતિક દિગ્વિજય માટે થતા હતા. આમ આવા પ્રકારના મોટા-મોટા યજ્ઞો થતા હતા જ્યાં બધાં લોકો ભેગા થતા અને રાજનીતિક સમસ્યાઓ ઉપર, સાંસ્કૃતિક સમસ્યાઓ ઉપર, આર્થિક સમસ્યાઓ ઉપર, સુરક્ષાત્મક સમસ્યાઓ ઉપર વિચારોનું આદાન-પ્રદાન થતું અને જે નિર્ણયો લેવાતા તે બધાને માન્ય રહેતા. આમાં સામૂહિક હવન પણ થતા. ત્યારે બધા માણસોના દૈનિક જીવનનાં કાર્યોમાં પણ હવન થતા, પણ સામૂહિક યજ્ઞોમાં એવું નહોતું થતું કે દસ-અગિયાર હજાર લોકો આવી જાય અને કહેવા લાગે કે લાવો ૧૦ - ૧૧ હજાર હવનકૂડ ખોદીએ. દસ હજાર રસોડા ચલાવીએ. ૧૦ હજાર ચમચાં અને તાવડા લાવો. જ્યારે એક જ સ્થળે રસોઈ બનાવી શકાય છે, હળીમળીને સામૂહિક મિજબાની થઈ શકે

છે તો એક જ સ્થળે હવન કેમ ન થઈ શકે ? સામૂહિક હવન કેમ ન થઈ શકે ? એવી રીતે કે જેમ તમે અને અમે એકસો કુંડી યજ્ઞના મોટા આયોજનમાં કરીએ છીએ. લોકો વારાફરતી આવશે અને જશે. તેમને એવું કહેવામાં આવે છે કે તમો વારાફરતી આવતા રહો, પરિક્રમા એકસાથે લગાવતા જાઓ અને જયજયકાર એકી સાથે બોલતા જાઓ અને સામૂહિકતાની મજા પણ આવશે અને સુવિધા તેમજ વ્યવસ્થા પણ જળવાશે. રાજસૂય યજ્ઞ, અશ્વમેધ યજ્ઞ સામૂહિક થતા હતા જેમાં હવન મુખ્ય પ્રવૃત્તિ હતી.

તે જમાનામાં હવન કર્યા સિવાય કોઈ રોટલી પણ ખાતું ન હતું. અગ્નિહોત્ર આપણું સ્વાભાવિક દૈનિક કામ છે. જેવી રીતે સ્નાન, ભજન, ભોજન દૈનિક કામ છે તેવી જ રીતે ગાયત્રી ઉપાસના અને યજ્ઞ આપણા આધ્યાત્મિક નિત્ય કર્મ છે અને હોવા પણ જોઈએ. મોટા યજ્ઞો પણ ક્યારેક થતા હોય છે. તેમાં મોટા પ્રશ્નોનું સમાધાન કરવા માટે, રાજનીતિક સમસ્યાઓનું સમાધાન કરવા મોટા પ્રમાણમાં જન ગોષ્ઠિઓ થતી. તેમાં રાજનીતિજ્ઞ, સમાજ વૈજ્ઞાનિકો, તથા સમાજ ઉપર પ્રભાવ અધિકાર મેળવેલ લોકો ભેગા થતા અને સામાજિક સમસ્યાઓ, આર્થિક સમસ્યાઓ તથા અન્ય સમસ્યાઓનું હળીમળીને સમાધાન શોધતા હતા. આમાં સરકારની કોઈ દરમ્યાનગીરી થતી ન હતી, પરંતુ તેઓને કહેવામાં આવતું કે તમારે આવું માનવું જોઈએ અને આવો કાયદો બનાવવો જોઈએ. એટલા માટે પ્રાચીન કાળમાં રાજનીતિના ક્ષેત્રમાંના લોકો રાષ્ટ્રીય વિદ્રોહના નામે ઘણી જગ્યાએ ભેગા થતા અને સ્થાનિક સમસ્યાઓ તથા સામાજિક સમસ્યાઓનું સમાધાન શોધવામાં આવતું વચ્ચે-વચ્ચે ક્યારેક-ક્યારેક રાજનીતિક એસેમ્બલિયોની, ધાર્મિક એસેમ્બલિયોની અલગ-અલગ મીટિંગો થતી હતી. તેનો એક બીજો પક્ષ પણ હતો જેનું નામ હતું-વાજપેયપક્ષ. વાજપેયપક્ષ યજ્ઞોમાં મોક્ષની ભાવાત્મક અને ચિંતનપરક, નૈતિક અને આધ્યાત્મિક જે પણ સમસ્યાઓ હોય તેનું સમાધાન કરવા માટે

તે લોકો એકત્રિત થતા, જેને આમણે ધાર્મિક પણ કહી શકીએ છીએ. તેના પણ આયોજન થતા. તે આયોજનોનું નામ હતું વાજપેયયજ્ઞ.

પ્રાચીનકાળના ઇતિહાસમાં આ બે પ્રકારના વિશિષ્ટ યજ્ઞોની પરંપરા જોવા મળે છે. વાજપેય યજ્ઞ અને રાજસૂયયજ્ઞની પરંપરા. વાજપેયયજ્ઞોનું મહત્ત્વ ખૂબ જ રહ્યું છે. કારણ કે મનુષ્યને વાસ્તવમાં સામાજિક સમસ્યાઓ નજરે પડતી નથી. દરેક સમસ્યા માણસની માનસિક અને ભાવાત્મક સમસ્યા છે. માનસિક અને ભાવનાત્મક ક્ષેત્રમાં પ્રકૃતિઓ આવી જવાને કારણે સામાજિક ક્ષેત્રમાં, રાજનીતિક ક્ષેત્રમાં, આર્થિક ક્ષેત્રમાં, પારિવારિક ક્ષેત્રમાં, રાષ્ટ્રીય અને આંતરરાષ્ટ્રીય ક્ષેત્રમાં વિકૃતિઓ પેદા થાય છે. તેના મૂળ મનુષ્યની અંદર હોય છે. એટલે તે વ્યકિત જે ચિંતન સાથે જોડાયેલ હોય છે. આધ્યાત્મિક સમસ્યાઓ સાથે જોડાયેલ હોય છે તેઓ એક જગ્યાએ ભેગા થાય છે અને વિચારોનું આદાન-પ્રદાન કરવા માટે એકઠા થાય છે. તેનું જ નામ હતું- વાજપેયયજ્ઞ. વાજપેય યજ્ઞોની સમિતિઓ સ્થાપી હતી. કુંભના મેળામાં તેનો પાર ન હતો. કુંભના મેળામાં ધાર્મિક લોકો આવતા હતા. તેઓ એક જ સ્થાને બેસી ન શકે, ફરતા જ રહે તેના માટે નિયમ અને મર્યાદાઓ નિર્ધારિત કરેલી હતી. એસેમ્બલિઓ કુંભ મેળાના નામે ફરતી રહેતી હતી. બે-અઢી વર્ષ પછી કુંભ થતો રહે છે. ત્રણ વર્ષ પછી નાસિક જાઓ, ઉજ્જૈન જાઓ, હરિદ્વાર જાઓ, અલ્હાબાદ જાઓ. આ હિન્દુસ્તાનનો મુખ્ય ભાગ છે-હિન્દી ભાષી પ્રાંત (પ્રદેશ). આમાં વિચારશીલ લોકો આવી રીતે ફરતા રહેતા હતા. તે શું હતું ? વાજપેય યજ્ઞ હતા. આમાં વિચારશીલ લોકો એકત્રિત થતા હતા. આમાં હવન પણ થતા હતા, સત્સંગકથાઓ પણ થતી, પણ મુખ્યત્વે આમાં વિચારોનું આદાન-પ્રદાન સામાજિક સમસ્યાઓ ઉપર થતું હતું.

તમે લોકો જે આ મહાપુરશ્વરણમાં, વાજપેય યજ્ઞમાં સામેલ થયેલા છો તેના સામાજિક સ્વરૂપને હું બતાવવા માંગું છું. હવે હું એક તરફ ઈશારો કરનાર

હું કે આજના સમયનની કેટલી બધી સમસ્યાઓ છે. આર્થિક સમસ્યા, દહેજની સમસ્યા, શરાબખોરીની-નશાબાજીની સમસ્યા, ચોરી અને અપરાધોની સમસ્યા, ભાષાની સમસ્યા, અન્ય કેટલીક સમસ્યાઓ, વૈયક્તિક અને સામાજિક સમસ્યાઓ જેવી કેટલીય સમસ્યાઓ આજે દેશની સામે છે. તેનું મૂળ એક જ છે. મનુષ્યના અંતરંગની ગંદકી નાળામાં જ્યારે કીચડ સડવાની શરૂઆત થાય છે ત્યારે ચારેબાજુ ગંદકી ફેલાઈ જાય છે. આજે આજ સ્થિતિ માનવ મસ્તિષ્કમાં ફેલાયેલી વિકૃતિઓની છે. આપણી વાત આપણા સમાધાન પ્રજ્ઞાની નિશાનીઓ છે. જે સમય પહેલાંની જણાય છે પરંતુ તે છે ખરેખર પોતાના સમયની. યુગઋષિ હંમેશાં અવતાર લેતા રહે છે અને સામાજિક સમસ્યાઓના સમાધાન આપતા રહે છે. પ્રાચીનકાળના સમાધાનો આજની સ્થિતિમાં લાગુ ન થઈ શકે. આજની પરિસ્થિતિમાં કામમાં આવી શકતા નથી. દરેક સમયની દરેક યુગની પરિસ્થિતિઓને અનુરૂપ બને તેવો કાયદો તો બનાવી શકાય નહીં, પરંતુ એટલું અવશ્ય છે કે તમે બધી સ્મૃતિઓ, બધા ધર્મગ્રંથો ફેંદી વળો તેમાં ન તો દહેજની વિરુદ્ધ લખાયું છે અને ન તો તેનું સમર્થન થયું છે. આ સંદર્ભે કોઈ શ્લોક પ્રાપ્ત નહીં થાય, કારણ કે પ્રાચીનકાળમાં જ્યારે દહેજ પ્રથા હતી જ નહીં તો તેનો વિરોધ કે ખંડન કેવી રીતે થાય ? એટલા માટે તેમાં લખાયું જ નથી. આ તો આજની આધુનિક કાળની સમસ્યા છે જેનું સમાધાન કરવા માટે આપણે કલ્પા કરીએ છીએ.

વાજપેય યજ્ઞની, પ્રાચીન મહાપુરુષરણોની પ્રક્રિયાના સામાજિક રૂપને અત્યારે હું બતાવી રહ્યો છું. નૈતિક પક્ષ એ છે જેમાં માણસમાં આંતરિક ઈમાનદારી રહેવી જોઈએ, કારણ કે જે વાતાવરણમાં આપણે શ્વાસ લઈ રહ્યા છીએ તે સામૂહિક સંપત્તિ છે. તેમાં આપણે શ્વાસ લઈ અને નવ દ્વારો વાટે ગંદકી બહાર ફેંકીએ છીએ જે સામૂહિક સંપત્તિ બગાડે છે. એટલા માટે સામૂહિક સંપત્તિને, જેને આપણે ખરાબ કરી છે તેને આપણે જ સારી કરવી પડશે. આ આપણી નૈતિક જવાબદારી છે, કર્તવ્ય છે

કે જે સામૂહિક વાયુ મંડળને આપણે ગંદું કર્યું છે તે વાતાવરણનું સંશોધન કરવા માટે, બદલવા માટે આપણે આગળ આવીએ. એ સામાજિક ન્યાય છે-મર્યાદા છે કે જે આપણે સમાજ પાસેથી લીધું છે તેને પાછું આપીએ. આ વૃત્તિનો વિકાસ કરવા માટે આપણે યજ્ઞની પરંપરાનો વિચાર કરવો જોઈએ. યજ્ઞ પરંપરાને જો આપણે જીવિત કરવા માંગતા હોઈએ તેના માટે જ્ઞાન લેવું પણ જરૂરી છે. એક જ્ઞાન આપણે એ આપવા માંગીએ છીએ કે દરેક માણસને રોટલી ખાતી વખતે એ વિચાર કરવો જોઈએ કે આપણે જરૂર કમાયા છીએ પણ તેના ઉપર હક બીજાઓનો પણ છે. એકલાનો તો નથી જ. તમે કમાયા છો પણ તમે ખાઈ શકો. સાડા છસો રૂપિયા તમને મળે છે, તેની ના નહીં પણ તમે તેને ખાશો નહીં કારણ કે તેમાં બીજાઓનો પણ હિસ્સો છે. કોનો-કોનો હિસ્સો છે ? તમારા હિસ્સાને તમારી પત્નીનો હિસ્સો છે, તમારાં બાળકોની હિસ્સો છે, તમારી માનો હિસ્સો છે, તમારા ભાઈનો હિસ્સો છે, બહેનનો, પૂરા કુટુંબનો હિસ્સો છે. તમે વહંચીને ખાઓ. ના સાહેબ ! અમે તો અમારા હાથે કમાઈએ છીએ અને ખાઈ શકીએ છીએ. તમો ખાઈ તો શકો છો પણ તે અનૈતિક છે-ઈમ્મોરલ છે. એટલા માટે આપણે વહંચીને ખાવું જોઈએ. સામાન્ય માણસોનો ખ્યાલ એવો છે કે આપણે કમાયા છીએ એટલે આપણે જ ખાવું જોઈએ અને વધારેમાં વધારે કુટુંબ પરિવારને ખવડાવવું જોઈએ.

હવે આપણે શું કરવું જોઈએ ? બેટા, આપણે માણસ છીએ અને માનવીય વિચારધારાને જાળવવા દરેક માણસને એ બતાવવું જોઈએ કે આપણા ભોજનમાં કેટલાય હિસ્સેદાર છે, હકદાર છે. તે હિસ્સેદારોમાં તમારો દીકરો પણ સામેલ છે અને પાડોશી પણ અને મહેમાન પણ. આપે બાળકને ભૂખ્યું રાખ્યું છે તો તે દૂબળો થઈ ગયો છે તો એ ગુની છે કે તમો બાળકને દૂધ નહીં આપો તો તેનામાં એટલી તાકાત ક્યાંથી આવશે કે તે તમારા ખીસામાંથી પૈસા છીનવી શકે. આ પ્રકારે માણસ

ઉપર અનેક જવાબદારીઓ છે. આપે એ કથા તો સાંભળી જ હશે જેમાં નોંધિયો સોનાનો થઈ ગયો હતો. આ કથા મેં કેટલીય વાર સંભળાવી છે. કૃષ્ણ ભગવાને એક મોટો યજ્ઞ કરાવ્યો હતો. તે યજ્ઞમાં નોંધિયો ગયો હતો. નોંધિયાએ શું કહ્યું હતું? એક બ્રાહ્મણ ભૂખ્યો હતો. તે એટલું અનાજ એકઠું કરીને લાવ્યો હતો કે તેમાંથી એક-એક રોટલી બની શકે. સ્ત્રી, પુરુષ, બાળક અને કન્યા, ચારેયે ચાર રોટલીઓ બનાવી પોતાની થાળીમાં રાખવાનું ઇચ્છ્યું, ત્યારે તે સદ્ગૃહસ્થે કહ્યું -ખબરદાર, કોઈએ ખાવ્યું નથી, આપણાથી પણ જો કોઈ વધારે દુખી છે તો તેનો આપણાથી પણ પહેલો અને વધારે હક છે. એટલે પહેલો હક ચૂકવ્યા વગર આપણે ખાઈ શકીએ નહીં અને તે બ્રાહ્મણ છત ઉપર ઊભો રહી બૂમો લગાવવા લાગ્યો કે અમે એક અઠવાડિયાથી ભૂખ્યા છીએ, પણ જો અમારાથી પણ વધારે કોઈ ભૂખ્યું હોય તો તેનો આ રોટલી ઉપર હક છે. મહાભારતની આ કથાને આધારે ત્યારે એક ચંડાળ આવ્યો અને તેણે કહ્યું અમે એક મહિનાથી કશું ખાધું નથી. એટલે અમારો હક વધારે છે. કમાઈ આપની છે પણ હક અમારો છે એટલે તમે અમને આપી દો. જેવો ચંડાળ નજીક આવ્યો બ્રાહ્મણે પોતાની એક રોટલી તેને આપી દીધી બીજી તેની પત્નીએ, ત્રીજી બાળકે અને ચોથી રોટલી તંની છોકરીએ આપી દીધી. ચારેયની ચાર રોટલીઓ ખાધા પછી ચંડાળે જે સ્થાન ઉપર કોગળો કર્યાં હતો તે સ્થાન ઉપર નોંધિયો આળોટયો હતો અને તે અંશતઃ સોનાનો બની ગયો હતો. બાકીની વાર્તા મહાયજ્ઞની છે જે ક્યારેક આગળ આપને બતાવીશું.

મિત્રો ! અત્યારે હું એ કહી રહ્યો હતો કે તમારે દરેક માણસે એ સમજવાનું છે કે પોતાનામાં માનવતા પેદા કરો. તમો હવન કરો છો ઠીક છે, પણ પહેલાં સમસ્યાઓનું સમાધાન કરો. અત્યારે પંડિતો હવન કરે છે-કરાવે છે એટલા માટે કે માલદાર બની જવાય. દીવો કરે છે, હવન કરે છે, પૂજા ઉપાસના કરે છે. કેવળ દેવી દેવતાઓને મનાવવા માટે.

મનાવવાનું એટલા માટે કહું છું કે દેવી-દેવતાઓને પોતાની તરફ આકર્ષિત કરવાનો સીધો ઉપાય છે તમારી ભલમનશાહી અને તમારી ઈમાનદારી.

આ એ ચુંબક (મેગ્નેટ) છે જેના આકર્ષણને કારણે દેવતાઓ ખેંચાઈ આવે છે. આ સાચો ઉપાય છે, આ જ પ્રોસીજર છે અને વાસ્તવિકતા પણ. આ એક સચ્ચાઈ છે કે તમે આટલા સાચા ઈમાનદાર અને સાચા માણસ છો કે દેવી-દેવતા તમને ચાહતા હોય અને તમારી સહાયતા કરતાં-કરતાં તમારા ઉપર ફૂલ વરસાવતા ચાલ્યા આવતા હોય. આ 'પ્રોસીજર' સાચી છે અને તે 'પ્રોસીજર' તમે ઉપયોગ કરો છો તે ખોટી છે. મનાવવું તે બહેકાવવા સમાન છે. મનાવવાનું પણ એવું કે જે કોઈ ખોટા કામ કરવા માટે તૈયાર ન હોય તો તેને આ ઉપાયથી ભણાવવામાં આવે કે તે તરત તૈયાર થઈ જાય. જીભ વડે લપાલપ કરીને અને પૂજા-પટ્ટીના નાના-મોટા દંભ કર્યા બાદ દેવી-દેવતાઓને જે રીતે તમો મનાવો છો તે બંધ કરો. દેવતાઓ સાથે ઠણ-મશ્કરી કરવી શોભતી નથી. દેવતાઓની આદત વિશે તો હું જાણું છું, તે સળગતી આગ અને વીજળીની માફક છે. જો તેની સાથે મશ્કરી કરવી શરૂ કરી તો તે એવી થપ્પડ મારશે કે કિસ્મત જ બદલાઈ જશે.

બેટા, અમે હવન કરાવીએ છીએ પરંતુ દેવતાઓને મનાવવા માટે નથી કરાવતા. અમારો ઉદ્દેશ્ય છે કે માણસની અંદર જે દેવતા સૂઈ ગયો છે, રિસાઈ ગયો છે, મૂર્છિત અવસ્થામાં છે તેને આપણે જગાવી દઈએ. તેના માટે હવે પછીના દિવસોમાં એક આંદોલન શરૂ કરવા માંગીએ છીએ. બલિવૈશ્વ યજ્ઞનું મેં થોડા દિવસ પહેલાં બતાવ્યું હતું કે તમો લોકો ગાયત્રી મંત્રની એક માળા અથવા ત્રણ માળા દરરોજ કરો, ગાયત્રી ચાલીસાનો પાઠ કરો, મંત્ર લેખન કરો, હવે એ પ્રક્રિયા અમે દરેક વ્યક્તિ પાસે કરાવવા માંગીએ છીએ કે દરેક માણસે બલિવૈશ્વ કરવું જ જોઈએ. તેને નિત્ય કર્મમાં સામેલ કરવું જ જોઈએ. લોકોને નિત્યકર્મની જ ખબર નથી. એ પણ નથી જાણતા કે 'સંધ્યા' કોને કહે છે. દરેક મુસલમાન

જાણે છે કે નમાજ કોને કહે છે, પરંતુ તમને સંધ્યાનો અર્થ ખબર નથી અને તે કેવી રીતે અને કયા સમયે કરવામાં આવે છે. મહાદેવજી ઉપર પાણી ચઢાવી આવે છે અને એ પણ ખબર નથી કે સંધ્યા શું છે ? એટલે બલિવૈશ્વની ખબર ન હોય તે કોઈ આશ્ચર્યની વાત નથી. ગાયત્રી માતાની રીતે યજ્ઞ પિતા પણ આપણી પૂજાને લાયક છે. તેનું પ્રતીક બલિવૈશ્વ છે. દરરોજ ભોજન કર્યા પહેલાં તેનાં પાંચ કોળિયા-જ્યાં ભોજન બનાવવામાં આવ્યું હોય તે ચૂલામાંથી અગ્નિ કાઢી જે ભોજન બનાવ્યું હોય તેનો હવન કરવો પડે છે. આથી ફાયદો એ થાય છે કે એ વાત આપણી ધ્યાનમાં આવે છે કે રોટલી ખાધા પહેલાં પહેલો હક અગ્નિ દેવતાનો છે. દેવતા પણ તમારા હિસ્સેદાર છે. આપવું, આપીને ખાવું દેવતાની નિશાની છે. આ યજ્ઞની પરંપરાનો વિસ્તાર થવો જોઈએ.

યજ્ઞની પરંપરાનો વિસ્તાર થાય તે આજની સૌથી મોટી જરૂરત છે. સામાજિક પરિસ્થિતિઓને પણ ઠીક કરવી જોઈએ, પરંતુ વાતાવરણનું સંશોધન આથી પણ વધારે જરૂરી છે. વાતાવરણ તરફ લોકોનું ધ્યાન ગયું નથી. તે પણ પોતાનામાં ખૂબ જ કીમતી વસ્તુ છે. યજ્ઞની શારીરિક સ્વસ્થતા, માનસિક સ્વસ્થતા અને આત્મિક સ્વસ્થતા ઉપર પ્રભાવશાળી અસર તો થાય છે. વાતાવરણ પણ શુદ્ધ બને છે. અમે બ્રહ્મવર્ચસ્વ શોધ-સંસ્થાનનું શીલારોપણ આ લાભ માટે જ કરાવ્યું છે. તેમાં રિસર્ચ માટે અમને મોટાં-મોટાં સાધનો અને મોટી મોટી વસ્તુઓની જરૂર પડશે. એકે એક કિંમતી ચીજોની વ્યવસ્થા અમે ઊભી કરી છે. માણસના મગજને ઓળખનાર-મગજને શોધવાવાળા મશીનો, મગજની પરિસ્થિતિ શું છે, મગજની હલચલોનો ફોટો ખેંચવાવાળા મશીન વગેરે વગેરે, ઈ.ઈ.જી. મશીન હ્દયની એકાએક પ્રવૃત્તિ જાણવાવાળું મશીન, હવાનું દબાણ માપવાનું મશીન, ઝડપ-પાન-વેલીઓ ઉપર થતી અસરો માપવાનું મશીન, વાયરસ અને બેક્ટેરિયાના પ્રભાવોને જાણનારા મશીન જે કેટલાં મોંઘા છે, તે બ્રહ્મવર્ચસ્વમાં

લગાવ્યા છે. તો તમો કેમ કહી શકો ? બેટા, અમે કરી લઈશું. અમારા ચુરુનો પ્લાન છે, તું તો ફક્ત સ્ખાંભળી લે. આજની સમયાનુસારની સમસ્યાઓમાં વ્યક્તિના નૈતિક, બૌદ્ધિક અને સામાજિક જીવનમાં ધૂસેલી વિકૃતિઓનું નિવારણ મુખ્ય છે. આવા-આવા અસંખ્ય કારણો છે જેના કારણે અમે યજ્ઞોનું આયોજન કર્યું છે અને મહાકાળની ઈચ્છાનુસાર તેનો વિસ્તાર પણ થઈ રહ્યો છે. તમે જોતા નથી કેટલી ગતિથી આનો વિસ્તાર વધતો જઈ રહ્યો છે. પહેલાં અમારા ૨૫ કુંડીના ૨૫ યજ્ઞો હતા, પરંતુ હવે લાગે છે કે આના માટે દરેક પ્રદેશ કુસ્તી લડી રહ્યો છે કે આ યજ્ઞ તો અમને મળવો જ જોઈએ. ગુજરાતના લોકો કહે છે કે અમે તમારા દિકરા છીએ, આ યજ્ઞ તમો અમોને આપો. આમ અન્ય પ્રદેશના લોકો પણ પોતાને ત્યાં યજ્ઞ કરાવવા માટે સંકલ્પ લેતા જોઈ શકાય છે.

મિત્રો ! આ વિશિષ્ટ સમય છે. એમાં ઊંચાં કર્મો અને ઊંચા વિચાર- આ બંનેને મિલાવીને લોકોને નવા માળખામાં નાખવામાં આવે અને સમાજને નવા માળખામાં નાખવામાં આવે. આ સત્યયુગના પાછા આવવાનો સમય છે તથા તેની સંભાવનાઓ છે. આવા વિશિષ્ટ સમયમાં આપણી સામે કેટલાયે પ્રકારના પ્રશ્નો સમસ્યાઓ ઊભી થઈ રહી છે. જ્યારે થઈ રહી છે ત્યારે અમે આ સમયે મહાપુરુષરણની શરૂઆત કરી છે. તમારામાંના પ્રત્યેક માણસે આ મહાપુરુષરણમાં ભાગ લેવો જોઈએ અને તેની જવાબદારી નિભાવવી જોઈએ. આ તમારી કસોટી છે-ઓળખ છે. ભગવાન કેટલીય વાર માણસની કસોટી કરે છે-અને જુએ છે કે તમારામાં શૌર્ય, સાહસ, ભક્તિ અને આત્મજ્ઞાનનો કોઈ જથ્થો છે કે નહીં ? તમે કેવા પ્રકારના માણસ છો ?

ગુરુજી ! તમારા યજ્ઞ પૂરા થઈ જશે ? હા બેટા, યજ્ઞ પૂરા થઈ જશે. કેવી રીતે પૂરા થશે ? જો, મથુરામાં અમોએ એક હજાર કુંડનો યજ્ઞ કર્યો હતો. અને તેમાં ચાર લાખ માણસો આવ્યા હતા અને પાંચ દિવસમાં ૪૦ લાખ માણસોને ભોજન કરાવ્યું

૫૦ લાખ રૂપિયાનો ખર્ચ થયો હતો અને ૪૦ લાખ રૂપિયા ભોજનમાં તથા ૧૦ લાખ અન્ય વ્યવસ્થામાં ક્યાંથી આવ્યા હતા ? બસ આ બતાવી શકાય નહીં કે ક્યાંથી આવ્યા હતા, પરંતુ અમો તમોને એ બતાવીએ છીએ કે આ જે આયોજન છે, આ જે આટલી મોટી વ્યવસ્થા છે-આ પ્રજ્ઞાવતારની વ્યવસ્થા છે અને આ ફેલાતી જ જશે. તમે લોકો ભાગ્યશાળી છો કે જેઓએ જે જવાબદારી લીધી છે, તે શું પૂરી થઈ શકશે ? હા, પૂરી થઈ જશે, જો તમારું શૌર્ય, સાહસ, પરાક્રમ ખરાબ પ્રકારનું હશે તો આ યજ્ઞ અસફળ થશે અને તમારી યોગ્યતાની જાહેરાત કરવી નહીં પડે. ત્યારે તમને અસફળ જાહેર કરવા પડશે. યજ્ઞ તો પૂરા થઈ જશે, કોઈએ ચિંતા કરવાની જરૂર નથી, પરંતુ તમારે અહીંથી જવાનું જ હોય તો પોતાનાં પુરુષાર્થ અને પરાક્રમની તૈયારીઓ કરીને જ જવું જોઈએ. આ કામ મોટું છે અને શ્રેય પણ તમોને ખૂબ જ મળશે. તમો સમયસર જાગી ગયા તે બહુ મોટી વાત છે. સમયસર જાગી ન શક્યા હોત તો કામ તો થઈ જાત પણ આપને જે શ્રેય મળી રહ્યું છે કદાચ તે મળી શક્યું ન હોત. આઝદીના આંદોલનમાં જેમને ત્રણ-ત્રણ મહિનાની સજા થઈ ગઈ, તેમને હવે ૩૦૦ રૂપિયા પેન્શન મળે છે એ તેઓ સ્વાતંત્ર્યસેનાનીનું તામ્રપત્ર લઈને ફરે છે. આ સમય જ એવો છે કે જો તેને ચૂકો નહીં તો જ સારું છે. જો તમો આ સમયને ઓળખો, સમયની પ્રધાનતાને જોઈ લો, ભગવાનની ઈચ્છા અને ભગવાનની મહાનતાને ઓળખી લો, તો જ સારું છે. પછી આપનો નંબર પણ તે પ્રકારે જ આવે છે. જેવી રીતે કે આપણે વારંવાર ગરોળીને અને જટાયુ ગીધને યાદ કરતા રહીએ છીએ. ગીધ અને ગરોળીએ સમયને પારખી લીધો હતો. તેને પોતાની જરૂરત દેખાડી-હિમ્મત દેખાડી કે કયા સમયે શું કરવું જોઈએ. તેમાં હિમ્મત હતી-ધૈર્ય હતું-ભાવના હતી - અને આજે તે અજર-અમર થઈ ગયા. ગરોળીનો સમય, ગીધવાળો સમય, જેલ જવાનો સમય ફરીથી આવી ગયો છે. તમો ઈચ્છો તો પ્રજ્ઞાવતારને મદદ

કરી શકો છો. તમો ઈચ્છો તો પરિવર્તનની વેળામાં આગળની લાઈનમાં ચાલતી સેનામાં તમારું નામ લખાવી શકો છો.

તો શું આ યજ્ઞ આગળ ફેલાશે ? હા ! આ યજ્ઞ આગળ જઈને ખૂબ જ ફેલાશે અને ગાયત્રી માતા નિશ્ચિત રૂપે વિશ્વવ્યાપી બનશે તે તમો જોઈ લેજો. અમે તો રહેવાના નથી અને કદાચ તમો પણ ન રહો પરંતુ તમારી પેઢી અવશ્ય રહેશે. તમો જોજો આખા વિશ્વનું જે આજે નવિનીકરણ થઈ રહ્યું છે તે નવિનીકરણમાં ગાયત્રીની ફિલોસોફી અને યજ્ઞની કાર્ય પદ્ધતિની ભૂમિકા મુખ્ય રહેશે. માણસનો વ્યવહાર કેવો હશે- આ પ્રેરણા આપણને યજ્ઞમાંથી મળશે અને મનુષ્યનું ચિંતન કેવું હશે ? વ્યક્તિત્વનું, સમાજનું, રાષ્ટ્રનું અને વિશ્વનું ચિંતન કેવું હશે ? આ બધી જ પ્રેરણાઓ ગાયત્રીના પેલા બીજ મંત્રમાંથી મળશે જે ખૂબ જ જૂનું એ સદા નવું છે. ખૂબ જ જૂનું અને હંમેશાં નવું- આનો સંયોગ કદાચ જ ક્યાંક થાય. નવો યુગ અને જૂની સંસ્કૃતિ-બન્નનો સમન્વય કરવા માટે અમે ખૂબ જ મહત્વપૂર્ણ પ્રયત્નો કરી રહ્યા છીએ. તમો તેમાં સામેલ થઈ રહ્યા છો એ ખૂબ જ આનંદની વાત છે.

હવે શું કરવું જોઈએ ? તમો એક કામ પહેલાં એ કરો કે પહેલાંવાળા યજ્ઞોમાં અને આજના યજ્ઞોમાં કયો મૌલિક ફરક છે તેને સમજી જશો. તે માટે તમોને અહીં બોલાવવામાં આવ્યા છે, પહેલાંવાળા યજ્ઞોમાં પૈસા મુખ્ય હતા. પૈસા અમોને આપજો અને જે તમો કહેશો અમે તમોને લાવી આપીશું, તમો ઈચ્છો તો ૧૦૦ કૂડી યજ્ઞ કરાવી લો. ઈચ્છો તો ૧૦૦૦ હજાર કૂડી-બધી વ્યવસ્થા ઘર બેઠાં થઈ જશે. પરંતુ આ યજ્ઞોમાં પૈસા નહીં પણ મનુષ્યશક્તિ મુખ્ય છે. મનુષ્યશક્તિનો તે અંશ કે જે ધર્મ-શ્રદ્ધા સાથે જોડાયેલ છે. તેનો સંગ્રહ કરવો ખૂબ જ મોટું કામ છે. તે માટે અમે અહીંથી જ કમર બાંધી તમોને મોકલી આપીશું એ તમો તમારા ઘેર જઈ અમારી 'ટીમ' સાથે કામ કરજો. અમને કમિટી નહીં પરંતુ ટીમ જોઈએ છે. ખેલાડીઓની એક ટીમ

હોય છે જે જીવવા-મરવા અને હસવા-ખેલવામાં સાથે રહે છે. દસ માણસોની એક ટીમ અમો અહીંથી મોકલી દઈશું. તમો તેમની સાથે કામ કરજો. લખારું કામ સફળ થઈ જશે. સફળ નહીં થાય તો અમો સફળ કરી દઈશું. સફળતા-અસફળતાની ચિંતા તમે ન કરતા. તમોને અમે જે કામ સોંપ્યા છે તેને નિષ્ઠાપૂર્વક એકાત્મભાવે તત્પરતાથી કરો. આમાં પરીક્ષા તમારી સફળતાની નહીં પરંતુ તમે કેટલી મહેનત કરી-દોડાદોડમાં કેટલો સમય લગાવ્યો તેની છે. જો તમો આ કામ કરી શકશો જે ખૂબ જ મહત્વપૂર્ણ આયોજન જેને અમે 'વાજપેય યજ્ઞ' કહીએ છીએ, નવા યુગના આગમનની મંગળ વેળાનું શુભ આયોજન કહીએ છીએ. સવારના સમયને નવાયુગની આરતી કહે છે, ધર્મનું અનુષ્ઠાન કહે છે, તમો ધન્ય થઈ જશો. આ એટલું મહત્વપૂર્ણ કામ છે જેને જોવામાં નાનું દેખાય છે-સાંભળવામાં નાનું દેખાય છે. ગાંધીજીના મીઠાના સત્યાગ્રહની લોકો મશકરી ઉગ્રવતા હતા કે મીઠું પકવીને સ્વરાજ્ય મેળવી લઈશું. મીઠાથી કંઈ સ્વરાજ્ય આવે ? આજે આપણે જોઈએ છીએ કે મીઠાનો સત્યાગ્રહ કેવી રીતે સફળ થયો.

રપ કૂંડી યજ્ઞોનું આયોજન પણ ગાયત્રી મહાપુરશ્ચરણની કડી મેળવીએ તો ખબર પડે છે કે આ એક અસાધારણ કામ છે, ધર્મનું અનુષ્ઠાન છે, પૂજાપાઠ છે. જોવામાં આનું રૂપ કોઈ પણ હોય આની સંભાવના ખૂબ જ મોટી છે. આના આધારે

મનુષ્યના ત્રણે શરીરોનું સ્વાસ્થ્ય સંવર્ધનનું માનવ સમાજને નવા ઢંગથી શિક્ષિત કરવાનું-સુંદર બનાવવાનું વિશ્વવ્યાપી આંદોલનનો આપણો શુભારંભ છે. તમો એવું માનીને ચાલજો કે વિશ્વનું નવનિર્માણ કરવા માટે આપણું આ અનુષ્ઠાન એવા પ્રકારનું આયોજન છે જેમાં મનુષ્યના ઉજ્જવળ ભવિષ્યના નિર્માણ માટે દૈવી શક્તિઓ પણ કામ કરી રહી છે, જેના શુભારંભ અને શ્રીગણેશને દિવસે અમારો આ ગાયત્રી મહાપુરશ્ચરણ સમ્પન્ન થાય છે. આમાં સહયોગ આપવા માટે, આ અવસરનો લાભ ઉઠાવવા માટે તમો લોકો અમારી સાથે આવો. ગોવર્ધન ઉઠાવાઈ રહ્યો છે તમો પણ તેમાં તમારી ભાગીદારી નોંધાવવા માટે તમારી લાકડી લઈ ઊભા રહી જાવ. અમને આનંદ છે કે આપ જરૂરી લાકડી લઈ ઊભા થશો અને ગોવર્ધન ઉઠાવવામાં સહાયરૂપ બનશો. પૂલ બંધાઈ રહ્યો છે, અમને ખુશી છે તમો લોકો પણ તમારા પથ્થરો અને લાકડી લઈ તેમાં મદદરૂપ થવા માટે આવી ગયા. તમારો આ સહયોગ જેટલો પ્રશંસાપાત્ર છે તેટલો જ માનવજાતિના નવનિર્માણમાં સહાયક સિદ્ધ થશે. આ તમારું સૌભાગ્ય છે જે તમોને અહીં સુધી ખેંચી લાવ્યું. આ સૌભાગ્ય તમને ઘણું બધું પ્રદાન કરે તેવી પરબ્રહ્મ પરમાત્માને પ્રાર્થના છે.

॥ ૐ શાંતિ ॥

શિવાજીનો પ્રશ્ન હતો કે પ્રભુની સૌથી સરળ ઉપાસના કઈ છે ? આ પ્રશ્ન મને ઘણો સારો જણાયો. આ વાત અન્યોને પણ જાણવી છે. જે બીજી વ્યક્તિઓની ભલાઈમાં વ્યસ્ત રહે છે તે ભગવાનની જ ભક્તિ કરે છે. પરોપકારથી મોટી કોઈ ઉપાસના નથી. આ સરળ છે, ઉત્તમ છે અને સુખદાયક પણ, પરોપકાર કરવામાં આત્માની પ્રસન્નતા એટલી વધે છે કે રોમાંચ થઈ જાય છે. વધુમાં તેનું ફળ વિશેષ સ્વર્ગીય સુખોથી ભરાઈ જશે. ભલાઈ પરમાત્માનું નિરાકાર રૂપ છે.

- સમર્થ ગુરુ રામદાસ

મનોબળ વડે મનુષ્ય મહાન બની શકે છે

પાર્સિલનું માત્ર પેકેટ દેખાય છે અંદર શું છે, એ જોવા માટે તેના અંદરના ભાગને ખોલવો પડે છે. આપણું શરીર પણ એક પ્રકારનું પાર્સિલ છે. બહારથી તો માત્ર ચામડી રંગ નખ દેખાય છે. તેની અંદર શું છે ? તેની ખબર પડતી નથી. સંભવ છે કે તેની અંદર કિંમતી રત્નો બંધ હોય અને એ પણ સંભવ છે કે ચમકતા પેકેટની અંદર કોઈ મશકરાએ ફાલતૂ કચરો ભરી દીધો હોય.

મનુષ્યનું સાચું મૂલ્યાંકન તો તેના મન-મગજની તપાસ કરવાથી જ થઈ શકે છે. બની શકે છે, કોઈ વિષકન્યા સુંદર વસ્ત્રાભૂષણ ધારણ કરીને પ્રાણ લેવા માટે બેઠી હોય. એવું પણ બની શકે છે કે અષ્ટાવક જેવા કોઈ અપંગ શરીરમાં જ્ઞાનનો ભંડાર ભરેલો પડ્યો હોય. ચાણક્ય કાળા-કુરુપ હતા. પણ તેમની મેધા શક્તિઓએ છિન્ન-ભિન્ન ભારતને ચક્રવર્તી વિશાળ ભારતમાં બદલી નાખ્યો હતો. કિંમત અંતરાળની હોય છે. બહારનું કલેવર જોઈ-કોઈ વ્યક્તિનું મૂલ્યાંકન ન કરી શકાય.

ચેતનાનાં કેટલાય રૂપ હોય છે. એમાં મન, બુદ્ધિ ચિત્ત, અહંકારનું પ્રાધાન્ય હોય છે. મનોવિજ્ઞાનની ભાષામાં તેનું વિવેચન ચેતન, અચેતન, અવચેતન અને સુપર ચેતન વગેરે રૂપમાં કરવામાં આવે છે. વસ્તુતઃ આ જ એ ખજાનો છે, જેમાં એકથી એક કિંમતી રત્નો ભરેલાં હોય છે. તેમાં દેવત્વનાં દર્શન થાય છે, પરંતુ ક્યારેક ક્યારેક આ દેવ સિંહાસન પર કોઈ ખતરનાક રાક્ષસ પોતાની શક્તિનું એવું પ્રદર્શન કરતો જોવા મળ્યો છે, જાણે કે વિનાશના દેવતાના રૂપમાં તેનો અવતાર થયો ન હોય ! રાવણ, કુંભકરણ, દુર્યોધન, જરાસંઘ, વૃત્રાસુર, ભસ્માસુર, મહિષાસુર વગેરેના રૂપમાં તેમની ચર્યા થતી રહે છે. આ બધું વિકૃતિનું વિવેચન છે. સ્વર્ગ મુક્તિથી લઈને ઋષિ સિદ્ધિઓનો ખજાનો એમાંજ ભરેલો હોય છે. આત્માના રૂપમાં પરમાત્મા પણ આ જ માનવ મંદિરમાં બિરાજમાન રહે છે.

ઋષિ, મનીષી, તપસ્વી, સંત, સુધારક, શહીદ જેવા મહામાનવ આ ક્ષેત્રમાંથી જ પેદા થાય છે.

સામાન્ય રીતે આ ચેતના કેન્દ્રને મનસ યા માનસ કહેવામાં આવે છે. આજ એ નજીકનો લોક છે, જેમાં સ્વર્ગ અને નરક થોડા જ અંતરે રહેલાં હોય છે. પ્રાણ જ્યાં સુધી શરીરમાં રહે છે. ત્યાં સુધી શરીરની કિંમત છે. પ્રાણ નીકળતાં જ તેની કોઈ કિંમત રહેતી નથી. જેમ બને તેમ તેને જલદીથી બાળવાની યા દાટવાની તૈયારી કરવામાં આવે છે.

કામ કરતું તો શરીર જોવા મળે છે. પરંતુ વસ્તુતઃ એ જડ હોવાના કારણે નિષ્ક્રમ રહે છે. સાયકલ સવારને પોતાની ઈચ્છાનુસાર ગતિ અને દિશા નિર્ધારિત કરવી પડે છે. આ પ્રમાણે શરીર મનના ઈશારા પર ચાલે છે. દોષાચેપણ યા ગુણગાન શરીરનાં ગાવામાં આવે છે, પરંતુ એ બધી પડદા પાછળ બેઠેલા બાજીરની કરામત હોય છે. આ પ્રમાણે મનનો સૂત્ર સંચાલક જ સારો-ખરાબ વ્યવહાર કરતો રહે છે.

વ્યક્તિના મનમાં અસંખ્ય વિચારો ઉદભવતા હોય છે અને એ એવું વિચિત્ર રૂપ ધારણ કરે છે, જેને જોઈ આસ્પર્શ્યકિત રહી જવું પડે છે. જો એ વિચારોનો પ્રવાહ પતનની દિશામાં વળી જાય તો માણસની સ્થિતિ પશુ, પામર અને પિશાચ કરતાં પણ વધારે ખરાબ થઈ જાય છે. જો એ પ્રવાહ ઉત્કર્ષ તરફ વળી જાય તો માણસની સ્થિતિ દેવ જેવી બની જાય છે. શરીર સુંદર-સુંદર હોય, પરંતુ વિચાર સંસ્થાન કામ નહિ કરતું હોય તો માણસ મૂર્ખ, અર્ધ પાગલ જેવો બની જશે.

બીમારીની સ્થિતિમાં પણ કેટલાય વિદ્વાનોએ મહત્વપૂર્ણ ગ્રંથોની રચના કરી છે. તેમના નેતૃત્વમાં જેટલાં કામ ચાલી રહ્યાં છે તેટલાં કામ અનેક વિદ્વાન મળીને પણ ન કરી શકત. સંસારમાં એવા અગણિત પ્રતિભાશાળીઓ થઈ ગયા છે કે જેઓ અનેક મુશ્કેલીઓ-અભાવો વચ્ચે પણ પ્રગતિ પથ

લખનઉ નગર મધ્યમાંથી પસાર થઈ રહેલ અશ્વમેધિક કલશ-યાત્રા

